ศึกษาสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา

พระเที่ยง อนาลโย (สุขสังข์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2559
(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

ศึกษาสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา

พระเที่ยง อนาลโย (สุขสังข์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2559

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

A STUDY OF THE SAMMADITTHI TO CHANGING THE ADOPTION OF BUDDHISM

PHRA TIENG ANARAYO (SUDSANT)

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS

DEPARTMENT OF BUDDHISM AND PHILOSOPHY
GRATUATE SCHOOL
MAHAMAKUTBUDDHIST UNIVERSITY

B.E 2016

(COPYRIGHT BY MAHAMAKUTBUDDHIST UNIVERSITY)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์และคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของ พระเที่ยง อนาลโย (สุขสังข์) ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยได้

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(พระราชปริยัติวิมล,ดร.)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(พระครูวิศิษฎ์ธรรมวงศ์, ดร.)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระมหามฆวินทร์ ปุริสุตฺตโม, ผศ.ดร.)

..... กรรมการ
(พระมหาประภาส ปริชาโน, ดร.)

..... กรรมการ
(ดร.วิเชียร แสนมี)

คณะศาสนาและปรัชญา อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศึกษาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

..... คณบดีคณะศาสนาและปรัชญา
(พระศรีมงคลเมธี, ดร.)
วันที่ 17 เดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2558

5411202001 : สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา; ศน.ม. (พุทธศาสนาและปรัชญา)
คำสำคัญ : การเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา/สัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา/ความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

พระเที่ยง อนาลโย : ศึกษาสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา (A STUDY OF THE SAMMADITTHI TO CHANGING THE ADOPTION OF BUDDHISM) คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ : พระราชปริยัติวิมล, ดร., พระครูวิศิษฏ์ธรรมวงศ์, ดร., ค.ด. 93 หน้า ปี พ.ศ. 2559

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก 2) เพื่อศึกษาสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา และ 3) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในสังคมไทย วิธีการศึกษาในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลในพระไตรปิฎก และหนังสือที่รวบรวมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาท และงานเขียนต่าง ๆ แล้วนำมาอธิบาย เพื่อให้ได้เนื้อหาสอดคล้องตามลำดับของงานวิจัย

ผลจากการวิจัยพบว่า

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวไว้ว่า ความเชื่อที่มีปัญญา หมายถึง ความเชื่อในพระรัตนตรัย ที่มีการเกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมของพระพุทธศาสนา ความสัมพันธ์ของศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับขั้นต้นของความสัมพันธ์ ที่เกิดจากปัจจัยขั้นพื้นฐาน คือ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ เมื่อศรัทธาเกิด จึงมีความสนใจ ได้เข้าไปหา เพื่อที่จะได้นั่งใกล้ และเงี่ยหูเพื่อการฟังธรรม แล้วจดจำธรรมนั้นไว้เพื่อพิจารณาเนื้อความแห่งธรรม เพราะการได้ฟังธรรมปริยายนี้ ย่อมเกิดปัญญาขั้นต้น มีความสำคัญและประโยชน์ คือ เกิดโลกิยปัญญา เมื่อพัฒนาโลกิยปัญญาให้รู้ยิ่งรู้แจ้งจะได้โลกุตตรปัญญา อันเป็นเครื่องมือในการบรรลุเป้าหมาย เพราะประกอบความเห็นที่ถูกต้องไม่ประกอบด้วยความคิดที่ผิด

ความเห็นถูกต้อง คือ มีความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องโลกและความเป็นไปของชีวิตว่าเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ คือ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา โดยใช้ปัญญาพิจารณาเพื่อพัฒนาไปสู่ความหลุดพ้นทุกข์ คือ พระนิพพาน วัตถุประสงค์ของสัมมาทิฏฐิ ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชน คือ บุคคลผู้มีสัมมาทิฏฐิย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ความสำคัญของสัมมาทิฏฐิ คือ เป็นประดุจแกนนำ เป็นหัวหน้า เป็นนายสารถี เป็นต้น เพราะความเห็นเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่อาจนำวิถีชีวิตและสังคมมนุษย์ไปสู่ความดีความเจริญ ดังนั้น การได้ศึกษาความสำคัญของสัมมาทิฏฐิเป็น “ปฐมสู่นิพพาน” จะช่วยให้เกิดความเข้าใจไปตามลำดับของการปฏิบัติเพื่อความเห็นที่ถูกต้อง

ในปัจจุบันสังคมไทยยังปรากฏอิทธิพลของทรรศนะของลัทธิต่างๆ เช่น ลัทธิครูทั้ง 6 จากความคลาดเคลื่อนผิดพลาดในทางพุทธศาสนาที่ถูกบิดเบือนด้วยความเข้าใจในหลักธรรมที่ผิด กรณีของความเชื่อเรื่องกรรมที่คนในสังคมไทยส่วนมากมองกรรมในแง่ของตัวผล คือ เป็นผลของการกระทำในครั้งอดีตชาติและผลของกรรมในอดีตชาติ คนในสังคมไทยส่วนมากเชื่อว่ามีจริง แต่ยังเข้าใจคลาดเคลื่อน เช่น เชื่อว่าผีสางเทวดานั้นจะต้องมีอำนาจมากกว่ามนุษย์ สามารถให้คุณให้โทษได้ เพราะฉะนั้นจึงได้ยึดถือเอาเป็นที่พึ่งและเป็นเหตุให้เกิดการอ้อนวอนบวงสรวง ส่วนความเชื่อในเรื่อง

สังสารวัฏในประเด็นที่เกี่ยวกับนรกสวรรค์และการเวียนว่ายตายเกิดนั้น คนในสังคมไทยส่วนมากจะไม่เชื่อว่ามีจริงเพราะเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ คนส่วนใหญ่จึงมุ่งแต่สนองตอบความต้องการของตนเองเป็นหลักเพราะยึดถือว่าเกิดหนเดียวตายหนเดียวนั่นเอง

5411202001 : MAJOR : BUDDHISM AND PHILOSOPHY ; M.A. (BUDDHISM AND PHILOSOPHY)
KEYWORDS : ADOPTION OF BUDDHISM/ SAMMADITTHI/ CORRELATION OF SAMMADITTHI AND ADOPTION OF BUDDHISM

PHRA THIENG ANALAYO : A STUDY OF THE SAMMADITTHI TO CHANGE THE ADOPTION OF BUDDHISM. ADVISORY COMMITTEE : PHRA RAJAPARIYATTIVIMOL, Ph.D., PHRAKHRUVISITDHAMMAWONG, Ph.D. 93 P. B.E. 2559 (2016)

The objectives of this research were : 1) to study a change in the adoption of Buddhism; 2) to study the Sammaditthi to change the adoption of Buddhism, and 3) to analytically study the Sammaditthi to change the adoption of Buddhism by the Thai society. The research was included in the category of qualitative research. The data used in the research were collected from the Holy Scripture of Tipitaka, Commentaries, Sub-commentaries, Buddhist literature and research works, and related documents.

The results of the study were as follows :

According to Theravada Buddhism, the wisdom-based belief implies to the belief in the Triple Gem, which involves in the procedure of attaining the enlightenment. This kind of involvement is regarded as the basic relation that arises from the primary factors comprising Paratoghosa (external information) and Yonisomanasikara (discreet consideration). Its explanation is that the arise of belief encourages the intention to approach for listening the Dhamma discourse, and remembering it for further consideration, due to which the basic or mundane wisdom arises. The mundane wisdom can be developed to the highest state of wisdom, namely, insight wisdom, with which the ultimate goal can be achieved.

The Right View (Sammaditthi) means the realization of the truth of life and the world, or in other words, the common characteristics of composite things, that they arise, exist and decline. The Sammaditthi is, in fact, wisdom itself, and it can be developed further till the achievement of Nibbana. The purpose of the Sammaditthi is to yield benefits to the people since one whose view is right or correct was born to the world for happiness and benefits of both worldly and celestial beings. Like a leader, head and driver, the Sammaditthi can lead and escort people to prosperity and advancement. Thus, the Sammaditthi is practically regarded as the first step towards the Nibbana.

At present, the element of Hindu views as well as those of six teachers, the Buddha's contemporary competitors, still remain somewhat influential in the

Thai society. Some Buddhist teachings are distorted to serve personal needs. For an example, Thai people, despite their belief in the Law of Cause and Effect or the Law of Kamma, still believe in the power of God or gods, who they think can provide them with whatever benefits they wish, thus leading them to surrender in gods and goddesses and worship them with various kinds of offerings and sacrifices to win their satisfaction. Another example is the teaching about the cycle of rebirths and re-deaths or Samsaravatta. It is also denied by some Thais, as they think that it is non-provable. This leads to assumption that there is just one birth and one death in this world, after death there is no birth any more.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา” นี้สำเร็จลงได้ด้วยดีเพราะ ได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากอาจารย์ที่ปรึกษาทั้งสองท่าน ที่กรุณาให้คำแนะนำ และให้กำลังใจด้วยดีตลอดมา ผู้วิจัยจึงกราบนมัสการ ขอบพระคุณ ขอบคุณทุกท่าน ดังนี้

ขอบคุณมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ที่เปิดโอกาสให้ข้าพเจ้าได้เข้ามาศึกษาและเรียนรู้ด้านวิชาการต่าง ๆ

ขอบคุณคณะครูอาจารย์ผู้สอนทุกท่าน ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ และดูแลเอาใส่ในการสอนเป็นอย่างดี

กราบขอบพระคุณพระราชปริยัติวิมล, ดร. พระครูวิศิษฐ์ธรรมวงศ์, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษา และคณะกรรมการทุกรูป/ท่าน ที่เมตตาชี้ส่วนที่บกพร่องในการแก้ไขวิทยานิพนธ์ และเป็นคณะกรรมการคุมสอบในครั้งนี้

ขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ที่ให้ความอนุเคราะห์ความสะดวกเกี่ยวกับหนังสือเพื่อการวิจัยในการสืบค้นเอกสารข้อมูลต่าง ๆ ขอขอบคุณอาจารย์ ดร.ภคภพ ประทุมแก้ว ที่คอยให้คำปรึกษาเกี่ยวกับข้อมูลในการทำวิจัยตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา

คุณประโยชน์พร้อมด้วยคุณงามความดีที่เกิดจากการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอใช้เป็นเครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัย คือ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ พระคุณมารดา บิดา ครู อุปัชฌาย์ และอาจารย์ ที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทั้งหลาย ขอแผ่คุณความดีที่ได้ประพฤติมาดีแล้วแก่ผู้มีอุปการะคุณ และเพื่อนร่วมงาน ขอทุกท่านจงเป็นผู้มีความสุขความเจริญในสติปัญญา และเป็นผู้มีส่วนร่วมในความสำเร็จครั้งนี้ด้วยกันทุก ๆท่าน

พระเที่ยง อนาลโย (สุขสังข์)

สารบัญคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยใช้การอ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระสูตรและอรรถกถาแปล เล่มที่ 1 ภาคที่ 2 ตอนที่ 2 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อันเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการค้นคว้า ซึ่งมีคำย่อ และคำเต็มเรียงตามลำดับเล่มดังนี้

พระวินัยปิฎก

คำย่อ		**คำเต็ม**
วิ.ม.	=	วินยปิฎก มหาวคฺค
วิ.มหา.	=	วินยปิฎก ภิกขุวิภงฺค
วิ.จู.	=	วินยปิฎก จูฬวคฺค

พระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		**คำเต็ม**
ที.ปา.	=	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺค
ที.สี.	=	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺค
ที.ม.	=	ทีฆนิกาย มหาวคฺค
ม.อุ.	=	มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสก
ม.มู.	=	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสก
ม.ม.	=	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก
สํ.ส.	=	สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺค
สํ.สฬา.	=	สํยุตฺตนิกาย สฬายตนวคฺค
สํ.ข.	=	สํยุตฺตนิกาย ขันธวรรค
สํ.ม.	=	สํยุตฺตนิกาย มหาวคฺค
อง.จตุกก	=	องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาต
อง.ปญฺจก.	=	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาต
องฺ.ทสก.	=	องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิปาต
อง.สตฺตก.	=	องฺคุตฺตรนิกาย สตฺตกนิปาต
องฺ.อฏฺฐก.	=	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกนิปาต
องฺ.ทุก.	=	องฺคุตฺตรนิกาย ทุกนิปาต
องฺ.ติก.	=	องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาต
องฺ.ฉกฺก.	=	องฺคุตฺตรนิกาย ฉกฺกนิปาต

องฺเอกก.	=	องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิปาต
ขุ.ป.	=	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคค
ขุ.ธ.	=	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท
ขุ.สุ.	=	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาต
ขุ.ขุ	=	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐ
ขุ.วิ.	=	ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุ
ขุ.อิติ.	=	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก
ขุ.จู.	=	ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทส

พระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ		**คำเต็ม**
อภิ.วิ.	=	อภิธมฺมปิฎก วิภงฺค
อภิ.สํ.	=	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณี

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		**คำเต็ม**
ที.ม.อ.	=	ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี มหาวคฺค อฏฺฐกถา
ที.สี.อ.	=	ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี สีลกฺขนฺธวคฺคอฏฺฐกถา
ขุ.ธ.อ.	=	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท อฏฺฐกถา
ขุ.ขุ.อ.	=	ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถโชติกา ขุทฺทกปาฐอฏฺฐกถา
ม.มู.อ.	=	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสก อฏฺฐกถา
ที.ปา.อ.	=	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺค อฐกถา

อรรถกถาพระอภิธรรม

คำย่อ		**คำเต็ม**
อภิ.วิ.อ.	=	อภิธมฺมปิฎก สมฺโมหวิโนทนี วิภงฺคอฏฺฐกถา

สำหรับการอ้างเลขที่อยู่หลังชื่อย่อคัมภีร์ พระไตรปิฎก มี 2 แบบคือ แบบ 3 ตอนสำหรับพระไตรปิฎก และแบบ 2 ตอนสำหรับอรรถกถา เช่น ขุ.มหา. 29/131/87. หมายถึง ขุทฺทกนิกาย มหานิเทส เล่มที่ 29/ ข้อ 13 / หน้า 87. และที.ม.อ. 2/34 หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี มหาวคฺค อฏฺฐกถา เล่ม 2 ข้อ 34

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย ก

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ค

กิตติกรรมประกาศ จ

สารบัญย่อ ฉ

สารบัญ ซ

บทที่

1 บทนำ 1

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา 1

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย 4

1.3 ขอบเขตของการวิจัย 4

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย 4

1.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 5

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ 12

1.7 คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย 12

2 การเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก 12

2.1 การเปลี่ยนแปลงพระพุทธศาสนาในสังคมอินเดียครั้งพุทธกาล 13

2.1.1 ลักษณะของศาสนาและลัทธิความเชื่อของชาวชมพูทวีป 13

2.1.2 ลักษณะทางการเมืองการปกครอง 16

2.1.3 ลักษณะทางด้านสังคมอินเดีย 19

2.2 การเปลี่ยนแปลงพระพุทธศาสนาหลังพุทธปรินิพพาน 20

2.2.1 กรอบความคิดด้านการเปลี่ยนปรับรับเอาพุทธศาสนา 23

2.2.2 การกำหนดทิศทางการเปลี่ยนปรับรับเอาพุทธศาสนา 24

2.2.3 องค์ประกอบของการตัดสินใจเปลี่ยนปรับรับเอาพุทธศาสนา 26

2.3 การเกิดลัทธิในสังคมอินเดียในครั้งสมัยพุทธกาล 28

2.3.1 ความหมายของลัทธิ 28

2.3.2 ความสำคัญของลัทธิ 29

2.3.3 มูลเหตุของการเกิดลัทธิ 30

2.4 ความแตกต่างของคำสอนในพุทธศาสนากับคำสอนในลัทธิอื่นๆ 32

2.5 ความสำเร็จในการวางแผนการเปลี่ยนปรับรับเอาพุทธศาสนา 36

2.6 ทรรศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อลัทธิครูทั้ง 6 38

2.6.1 ทรรศนะของพุทธศาสนาต่อลัทธิปูรณกัสสปะ 38

2.6.2 ทรรศนะของพุทธศาสนาต่อลัทธิมักขลิโคศาล 39
2.6.3 ทรรศนะของพุทธศาสนาต่อลัทธิอชิตเกสกัมพล 39
2.6.4 ทรรศนะของพุทธศาสนาต่อลัทธิปกุธกัจจายนะ 40
2.6.5 ทรรศนะของพุทธศาสนาต่อลัทธิสัญชัยเวลัฏฐบุตร 40
2.6.6 ทรรศนะของพุทธศาสนาต่อลัทธินิครนถ์ นาฏบุตร 41
3 สัมมาทิฏฐิในการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา 45
3.1 ความหมายและความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิ 45
3.1.1 นิยามและความหมายของสัมมาทิฏฐิ 46
3.1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างโลกียสัมมาทิฏฐิกับโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ 48
3.2 ความสำคัญของสัมมาทิฏฐิ 51
3.3 ประเภทของสัมมาทิฏฐิ 52
3.3.1 ปรโตโฆสะ ปัจจัยภายนอกที่ทำให้เกิดสัมมาฑิฏฐิ 53
3.3.2 โยนิโสมนสิการ ปัจจัยภายในที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ 55
3.4 สัมมาทิฏฐิในการพัฒนาชีวิตตามหลักทางสายกลาง 58
3.4.1 องค์ประกอบสัมมาทิฏฐิกับการดำเนินทางสายกลาง 59
3.4.2 สัมมาทิฏฐิในฐานะเป็นแกนนำของทางสายกลาง 62
3.5 การพัฒนาชีวิตตามแนวสัมมาทิฏฐิเพื่อการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา 64
3.6 ความเชื่อในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเปลี่ยนปรับรับเอาพุทธศาสนา 68
3.6.1 ความเชื่อในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับโลกิย 68
3.6.2 ศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับโลกุตตระ 71
4 วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในสังคมไทย 79
4.1 สภาพแวดล้อมทางสังคมของคนอินเดียในสมัยครั้งพุทธกาล 79
4.2 สภาพแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา 82
4.2.1 สภาพแวดล้อมภายนอกที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงพระพุทธศาสนา 82
4.2.2 สภาพแวดล้อมภายในที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงพระพุทธศาสนา 90
4.3 กระบวนการการดำเนินกลยุทธ์การเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา 95
4.4 บ่อเกิดแห่งสัมมาทิฏฐิที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงพระพุทธศาสนาในสังคมไทย 99
4.5 วิธีแก้ไขปัญหามิจฉาทิฏฐิให้มีความเห็นเป็นสัมมาทิฏฐิ 101
4.6 ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในสังคมไทย 104
4.7 ความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในสังคมไทย 106
4.7.1 ความสัมพันธ์ในระดับโลกิยะ 106
4.7.2 ความสัมพันธ์ในระดับโลกุตระ 107
5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ 109
5.1 บทสรุป 109

5.2 ข้อเสนอแนะ 113
5.2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย 113
5.2.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป 114

บรรณานุกรม
ประวัติผู้วิจัย

บทที่ 1
บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พฤติกรรมของคนในโลกนี้แต่ละคน มีลักษณะแตกต่างกันไป ไม่สามารถนำมาเสนอให้จบสิ้นได้ หากประมวลเอาทรรศนะจากสถาบัน สำนักคิด ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ ในพรหมชาลสูตร มีถึง 62 ทฤษฎีด้วยกัน แนวความคิดที่นักปรัชญาจากส่วนต่าง ๆ ของโลกกล่าวไว้มาประมวลลง คงหาบทสรุปที่ลงตัวได้ยาก ภูมิปัญญาคนไทยเข้าใจเรื่องนี้ จึงกล่าวไว้ว่า “**นานาจิตตัง**” ต่างคนต่างความคิดเป็นเรื่องธรรมดา ทรรศนะที่ได้รับการแนะนำปลูกฝัง จนหยั่งลงสู่จิตสำนึกของปัจเจกชนแล้วขยายผลสู่สังคม เมื่อคนนำทรรศนะนั้นไปใช้ จนเป็นเหตุให้ทำลายความสงบสุขของตนเองและส่วนรวม ความเห็นนั้นเรียก “**มิจฉาทิฏฐิ**” จัดเป็นความเห็นที่ผิด คนมีสัญชาตญาณพื้นฐาน ในการกินอาหาร หลับนอน หนีภัย และการสืบพันธุ์ คล้ายกับสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ แต่เพราะคนเป็นสัตว์ที่กล้าลองผิด ลองถูก สนใจใฝ่รู้ เมื่อเห็นตนปฏิบัติสิ่งใดลงไปแล้ว ก่อให้เกิดความทุกข์ทั้งแก่ตนและผู้อื่น ในชั้นแรกพวกเขาพยายามหาทางออกด้วยการไม่ทำความเดือนร้อนให้แก่หมู่คณะของตน และสังคมที่ตนอยู่อาศัย แต่ประสบการณ์ได้เตือนสติให้คนเหล่านั้นรู้ว่า สัตว์โลกทุกชนิดล้วนรักสุขเกลียดทุกข์ การเบียดเบียนกันไม่สร้างสรรค์ทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน

พระพุทธเจ้าทรงเป็นที่เลื่อมใสเคารพบูชาของกษัตริย์ และพราหมณ์ทั้งหลายซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินเหมือนกับระบบศักดินาในยุโรปโบราณ ซึ่งกษัตริย์ และพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นผู้ปกครองเป็นผู้บริหารเขตแดนแว่นแคว้นต่าง ๆ พระพุทธเจ้าจึงทรงได้รับทราบถึงปัญหา และสภาพที่เป็นจริงทางการปกครองของผู้ปกครองแว่นแคว้น และพื้นที่ต่าง ๆ อย่างถ่องแท้ และทรงให้คำแนะนำสั่งสอนทั้งในทางโลก และทางธรรมแก่กษัตริย์ และพราหมณ์ชั้นสูง จนสามารถแก้ปัญหาได้เป็นที่ยอมรับ และพึงพอใจของชนชั้นสูงเป็นจำนวนมาก ความคิดทางเปลี่ยนแปลงหรือพุทธพจน์ทางการปกครองหรือการปรับเปลี่ยนศาสนาของพระองค์จะทรงคุณค่ามีประโยชน์ และสอดคล้องกับสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของยุคสมัยพุทธกาลนั้นได้เป็นอย่างดี และน่าจะนำมาประยุกต์ใช้ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของคนในศาสนานั้นๆ ได้ และบริหารประเทศในปัจจุบันให้นำเอาหรือรับเอาพุทธศาสนามาเป็นบาทฐานในการปฏิบัติ (วัชรี ทรงประทุม, 2547, หน้า 5)

พระพุทธองค์ทรงเปลี่ยนแนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ และจุดมุ่งหมายของมนุษย์จากแนวคิดเดิม ซึ่งเป็นความคิดตามหลักศาสนาพราหมณ์และลัทธิอื่น ๆ พระพุทธองค์ทรงสอนว่า การยึดมั่นในตัวตน (อัตตา) ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้นในสังคม ทำให้คนเราคิดถึงตนเองมากกว่าสังคม ส่วนการละตัวตน จะทำให้คนเรามีความสานึกต่อสังคมได้มากขึ้น การละตัวตนจะต้องอาศัยการจัดระเบียบสังคมเสียใหม่ แต่การเสนอให้เปลี่ยนแปลงสังคมย่อมติดขัดที่ผู้ปกครองซึ่งรักษาอำนาจของตนเนื่องจากตนมีฐานะดีอยู่แล้ว ทางด้านประชาชนเองก็เคยชินกับวิถีชีวิตแบบศาสนาพราหมณ์ ความเข้าใจชีวิตอย่างใหม่จึงเกิดขึ้นยาก จำต้องสร้างสังคมแบบใหม่ขึ้นเป็นตัวอย่างสังคมนั้นได้แก่สงฆ์ เมื่อมองในแง่จริยศาสตร์สงฆ์เป็นสังคมของผู้มุ่งนิพพาน แต่เมื่อมองในแง่การเมือง สงฆ์เป็นลักษณะสังคม

ที่พัฒนามาจากองค์การทางการเมืองแบบเผ่าชนหรือสาธารณรัฐ (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2538, หน้า 39-40)

ประวัติศาสตร์อินเดียสมัยพุทธกาล เราจะเห็นว่าดินแดนของชาวภารตะ ในปัจจุบันนี้นั้นได้ตกอยู่ในความครอบครองของพวกอริยกะหรือพวกอารยันเป็นส่วนมาก แต่ทว่าการปกครองของชาวอารยันในชมพูทวีปในสมัยนั้นมิได้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ได้แบ่งการปกครองออกเป็นรัฐ ๆ ไปแต่ละรัฐมีการปกครองไม่ค่อยเหมือนกัน บางรัฐก็ปกครองแบบราชาธิปไตย บางรัฐก็ปกครองแบบคณาธิปไตย และบางรัฐก็ปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งมีรัฐใหญ่ ๆ ในสมัยนั้นอยู่ 16 รัฐด้วยกัน คือ อังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ ทั้ง 16 รัฐนี้ ต่างก็แข่งขันกันเป็นใหญ่ บางครั้งก็ทำสัมพันธไมตรีกัน บางครั้งก็รบราฆ่าฟันกันอยู่เช่นนี้เสมอมา รัฐที่นับว่ามีชื่อเสียงมากที่สุดในสมัยพุทธกาลก็คือ รัฐมคธและโกศล ซึ่งปกครองแบบราชาธิปไตย และรัฐวัชชี ซึ่งปกครองแบบเสรีประชาธิปไตย โดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้ว รัฐมคธซึ่งเวลานั้นอยู่ภายใต้การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของพระเจ้าพิมพิสารเป็นรัฐที่ใหญ่โตและเกรียงไกรที่สุดทั้งในด้านกำลังทหารและเศรษฐกิจ มิใช่แต่เท่านั้นโดยรอบ ๆ กรุงราชคฤห์ พระนครหลวงของรัฐนี้ยังเป็นศูนย์กลางแห่งการเผยแผ่ลัทธิศาสนาต่าง ๆ อีกด้วย ลัทธิศาสนาที่กำลังเจริญรุ่งเรืองที่สุดในขณะนั้น คือ ศาสนาพราหมณ์ (จำนงค์ ทองประเสริฐ, 2550, หน้า 243)

เมื่อเป็นเช่นนี้ การปรับโครงสร้างรากฐานของสังคมให้แข็งแรงขึ้น เข้มแข็งขึ้น ด้วยการพัฒนาคนในสังคมทางด้านจิตใจให้กลับมานับถือพุทธศาสนา ให้เป็นคนดี มีความคิดเห็นที่ถูกต้อง มีปัญญาพิจารณาสิ่งต่างๆ ในชีวิตได้อย่างดี เพื่อความสงบสุขในสังคมไทย หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเห็นว่า การที่คุณธรรมต่างๆ จะเจริญงอกงามขึ้นได้นั้น จำเป็นจะต้องอาศัยสภาพแวดล้อมที่ดี การจัดระเบียบสังคมให้ดีงาม และเกื้อกูลแก่คุณธรรมดังกล่าว จึงมีความสำคัญมาก ด้วยเหตุนี้จึงมีหลักธรรมอยู่หลายประการที่ทำให้คนในสังคมและสภาพแวดล้อมได้รับการจัดสรรก่อให้เกิดชีวิตที่ดีร่วมกัน เพื่อให้คุณธรรมภายในเจริญงอกงาม (พุทธทาสภิกขุ, 2541, หน้า 73) การพัฒนาจิตและปัญญา นับว่าเป็นเรื่องสำคัญที่สุดในชีวิต อริยสัจข้อสุดท้ายคือ มรรค เป็นการประมวลหลักความประพฤติปฏิบัติ หรือระบบจริยธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา เป็นคำสอนภาคปฏิบัติที่จะช่วยให้การดำเนินสู่จุดหมายตามแนวทางของกระบวนธรรมที่รู้เข้าใจแล้วนั้น เป็นผลสำเร็จขึ้นมาในชีวิตจริง

ในการดำเนินชีวิตของคนนั้น พระพุทธศาสนาเน้นในหลักการที่ให้มีดุลยภาพ คือความสมดุล หรือความพอดี ให้ความสำคัญทั้งแก่ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ในการฝึกคนในขั้นต้นที่จะนำเข้าสู่มรรค กล่าวคือ การที่จะมีสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นองค์แรกของมรรค มีปัจจัย 2 ประการที่ช่วยให้คนมีสัมมาทิฏฐิ คือ เสียงจากภายนอก และ รู้จักคิด คิดเป็น นับเป็นปัจจัย 2 อย่าง ที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นองค์ประกอบเริ่มแรกของมรรค และเป็นจุดเริ่มของการศึกษาที่ถูกต้อง (พระพรหม-คุณาภรณ์ (ปอ. ปยุตฺโต), 2549, หน้า 6466) ผู้มุ่งจะได้ปัญญาที่เป็นสัมมาทิฏฐิ จึงต้องปฏิบัติตามมงคลสูตรคาถาแรกของพระพุทธเจ้าให้เป็นประจำ คือไม่เสวนาคบหาคนพาลทั้งหลาย เสวนาคบหาบัณฑิตทั้งหลาย และบูชาผู้ควรบูชาทั้งหลาย เมื่อปฏิบัติและปลูกฝังสัมมาทิฏฐิอยู่เนืองๆ ดังนี้แล้วก็ย่อมจะเจริญปัญญาขึ้นโดยตลอด สามารถพิจารณาหาเหตุผลได้ถูกต้อง จับเหตุแห่งผล หรือจับผลสาวหาเหตุให้ได้ จับเหตุที่จะส่งผลให้ความรู้ของตัวเองบังเกิดขึ้น รับรองว่านี้เป็นความจริง

ในปัจจุบันสังคมไทยได้ปรับเปลี่ยนแนวทางการดำเนินชีวิตตามวิถีแบบไทย ไปตามยุคโลกาภิวัฒน์ ความคิดเห็นที่เป็นสัมมาทิฏฐิ ถูกต้องตรงตามหลักพระพุทธศาสนา ลดน้อยถอยลงไปตามลำดับ ทำให้คนในสังคมมีความคิดเห็นที่แปลก แตกต่างบนพื้นฐานของอัตตา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ก่อให้เกิดความขัดแย้ง ความไม่เข้าใจ ความว้าเหว่ วิ่งหาสิ่งยึดเหนี่ยวไปตามความเข้าใจของตน สังคมที่ไม่สงบสุขมีต้นเหตุมาจากบุคคลที่มีความคิดเห็นที่ไม่ถูกต้อง จิตใจมีความทุกข์กระสับกระส่าย รุ่มร้อน ไม่พอเพียง อยากได้ใคร่มี หาความสงบไม่พบ โดยจะส่งผลต่อไปยังสังคมสร้างความเดือดร้อน วุ่นวาย เช่นการก่อการร้ายในภาคใต้ อาชญากรรมที่รุนแรงในสังคม การโกงกินในระบบบริหารราชการเป็นต้น คนในสังคมมีจิตใจวิปริตขาดความยับยั้งชั่งใจ ทำความชั่วได้ง่าย โดยคิดว่าการกระทำนั้นสมควรที่จะทำ ที่จะตอบโต้ เป็นสิ่งซึ่งสังคมไทยกำลังเผชิญอยู่ในขณะนี้ ถ้าสามารถได้รับการแนะนำสิ่งที่ถูกที่ควรให้เห็นชอบก็นับว่าเป็นประโยชน์แก่ผู้นั้นและอนุเคราะห์ให้มีผลต่อไปถึงสังคมได้

ด้วยเหตุผลสำคัญดังกล่าว จึงเป็นส่วนสำคัญและเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยประสงค์ที่จะทำวิจัยเรื่องการศึกษาสัมมาทิฏฐิกับการปรับเปลี่ยนรับเอาพุทธศาสนา ตามที่กล่าวมาข้างต้น จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาหลักสัมมาทิฏฐิโดยมีขอบเขตแห่งการศึกษาโลกียสัมมาทิฏฐิเป็นหลักการพัฒนาชีวิตความคิดความเข้าใจที่ถูกต้องตามความเป็นจริง ตั้งตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม และทำให้สังคมร่มเย็นเป็นสุข ศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องตามหลักสัมมาทิฏฐิในพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดความสงบสุขในสังคมสืบไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษาการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก

1.2.2 เพื่อศึกษาสัมมาทิฏฐิในการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา

1.2.3 เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้วางขอบเขตในการศึกษาสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา โดยศึกษาจากเอกสารต่าง ๆ ดังนี้

1.3.1 ศึกษาสัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในตำราต่าง ๆ ที่เป็นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ

1.3.2 ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในสังคมไทย ข้อมูลที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาข้อมูลที่ปรากฏในตำราต่าง ๆ ที่เป็นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ จากผู้รู้เขียนไว้ เช่น วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ บทความ วารสาร เป็นต้น

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาเรื่อง การศึกษาสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา ซึ่งก็เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพจากเอกสาร ได้มีการศึกษาตามวิธีการดังนี้

1.4.1 ขั้นสำรวจข้อมูล

1) ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก ศึกษาสัมมาทิฏฐิในการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา และศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิกับการปรับเปลี่ยนรับเอาพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

2) สำรวจเอกสารงานวิจัยที่มีผู้รู้เขียนไว้ และศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา

1.4.2 ขั้นรวบรวมข้อมูล

1) สำรวจข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ คือ ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก

2) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ คือ ตำรา เอกสาร งานวิจัย วิทยานิพนธ์วารสาร บทความ และงานเขียนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องทั่วไป

1.4.3 ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

1) นำข้อมูลที่ได้ศึกษามาทำการแยกแยะ จัดประเภท แล้วนำข้อมูลเหล่านั้นไปเขียนลงในบทต่าง ๆ ตามความสอดคล้องและเหมาะสมแก่เนื้อหาของการวิจัยอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ ถูกต้องและชัดเจน

2) ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

1.4.4 ขั้นนำเสนอผลงานวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง สัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนานี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิจัยตามลำดับขั้นตอนแบบวิจัยเชิงพรรณนา

1.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง สัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพุทธศาสนา ตามที่ปรากฏในเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้เพื่อนำมาเป็นประโยชน์ต่อการวิจัย ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยจะนำมากล่าวโดยสังเขป ดังนี้

1.5.1 หนังสือและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระมหาแหวนทอง ปุญญาคโม (2550, หน้า 2) ได้กล่าวถึงวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในพระสูตรและพระวินัย สรุปความว่า วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าโดยทั่วไปแล้ว นับว่าเป็นวิธีการที่ดีที่สุดที่พระองค์คิดค้นขึ้นและได้ทดลองใช้เห็นผลมาแล้วแต่สมัยพุทธกาล แต่ปัจจุบันกระบวนการสอนการเรียนทางด้านศีลธรรมหรือหลักพุทธธรรมอื่นๆ ดูเหมือนว่าจะเป็นปัญหาใหญ่เมื่อมองจากสายตาของผู้ให้การศึกษาและผู้เรียน ทั้งนี้ก็เพราะหลักการสอนอันยอดเยี่ยมนั้นมีลักษณะเป็นนามธรรมทั้งมีนัยลึกซึ้งมาก จึงต้องมีการตีความหรืออธิบายขยายความถึงวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นที่กระจ่างชัดยิ่งขึ้น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ปอ.ปยุตฺโต) (2556, หน้า 739-740) ได้กล่าวในพุทธธรรมไว้ว่า เมื่อใด ทิฏฐิ กลายเป็น สัมมาทิฏฐิ เมื่อนั้นก็จัดเป็นปัญญาหรือไวพจน์ คำหนึ่งของปัญญา แม้ว่าในขั้นแรกเริ่มสัมมาทิฏฐินั้นจะยังเป็นเพียงความเห็น หรือความเชื่ออยู่ ทั้งนี้เพราะความเห็น หรือความเชื่อนั้นสอดคล้องกับความเป็นจริง มีความเข้าใจตามสภาวะ หรือตามเหตุปัจจัยเป็นที่อ้างอิงเริ่มเดินหน้าออกจากอำนาจครอบงำของอวิชชาและตัณหา ต่อจากนั้นไป แม้ว่าความเห็น หรือความเชื่อนั้น จะกลายเป็นความรู้ความเข้าใจอย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง ที่เรียกว่าญาณแล้ว ก็ยังคงเรียกด้วยชื่อเดิมว่า สัมมาทิฏฐิ ได้เรื่อยไป เพื่อสะดวกในการมองเห็นความเจริญเติบโตหรืองอกงามที่ต่อเนื่องกัน โดยนัยนี้ สัมมาทิฏฐิ จึงมี ความหมายกว้างขวาง คลุมตั้งแต่ความเห็น และความเชื่อถือที่ถูกต้องไปจนถึงความรู้ความเข้าใจ ตามสภาวะที่เป็นจริง

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิธิบุณยากร) (2551) ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง มนุษย์กับความขัดแย้งโลกทัศน์และชีวทัศน์ในพระพุทธศาสนา ผลจากการวิเคราะห์มีดังนี้ พระพุทธศาสนายอมรับว่า ความขัดแย้งเป็นสิ่งจำเป็นในระดับโลกียวิสัยเพราะความขัดแย้งจัดได้ว่าเป็น ทุกข์ของบุคคลและสังคมประการหนึ่งโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การมองว่า ความขัดแย้งเป็น ธรรมชาติหรือธรรมดาของสังคมทั่วไป จนอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งจำเป็นของสังคมเพราะสรรพสิ่งในสังคมนั้นแปรเปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา (อนิจจัง) ผลจากการแปรเปลี่ยนดังกล่าวนั้น จึงทำให้เกิดบรรยากาศของทุกข์หรือความขัดแย้งซึ่งเป็นสภาวะหรือบรรยากาศที่ดำรงอยู่ในภาพเดิมไม่ได้ สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง ก็เพราะทุกสิ่งทุกอย่างนั้น ในแง่ของโลกียวิสัยไม่สามารถเป็นไปตามความต้องการ หรืออำนาจของสิ่งใด หรือ อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของพระพุทธศาสนา ความขัดแย้งได้ก่อให้เกิดการพัฒนาคุณค่าภายในของมนุษย์ ในเชิงอัตวิสัย และมีส่วนสำคัญในการพัฒนาคุณค่าในเชิงปรวิสัยเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ความขัดแย้งก่อให้เกิดพัฒนาระบบการเมืองการปกครอง การบัญญัติพระวินัย การจัดระเบียบสังคม และการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ พระพุทธศาสนาได้สะท้อนภาพทั้งที่เป็นบุญ และเป็นบาป ประเด็นจึงอยู่ที่ว่า เราจะมีท่าทีต่อความขัดแย้ง หรือวางบทบาทของตนเองในสถานการณ์ของความขัดแย้งอย่างไร จึงจะสามารถดำรงตนได้อย่างประสานสอดคล้องกับชีวิต และสังคม เพื่อนำไปจัดการความขัดแย้งให้ถูกต้องตามหลักเหตุผล ตนประมาณกาล บุคคล และชุมชน โดยที่จะทำให้มนุษย์ และสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

Walpola Rahula (พระวัลโปละราหุล) (1974, หน้า 1415) พระภิกษุนักวิชาการและนักกิจกรรมสังคมชาวศรีลังกา ได้กล่าวไว้ใน “The Heritage of the Bhikku” ว่า พระพุทธศาสนาตั้งอยู่บนฐานของการให้บริการแก่บุคคลอื่น และความผูกพันทางการเมืองและสังคมถือว่าเป็นมรดกของพระสงฆ์ และเป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ดังข้อความที่ท่านเขียนไว้ว่า พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในอินเดีย ในฐานะเป็นพลังทางจิตวิญญาณที่ต่อต้านความอยุติธรรมทางสังคม ต่อต้านพิธีกรรมประเพณี และการบวงสรวง สิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติ ยกเลิกระบบวรรณะ และส่งเสริมความเสมอภาคของมนุษย์ทั้งปวง

พุทธทาสภิกขุ (2543, หน้า 8-9) ได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าไว้ว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงยึดมั่นในอัตตาหรือยึดมั่นในลัทธินิกายของตนเอง แม้ท่านพุทธทาสจะเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา แต่งานเขียนเรื่อง พระบรมศาสดากับศาสดาอื่นกลับชี้ให้เห็นถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าที่เต็มไปด้วยพระเมตตาและพระปรีชาญาณชี้ให้เห็น

เจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนาในการเปิดเผยสัจจะ หรือประกาศธรรมโดยไม่เบียดเบียนมุ่งประโยชน์มหาชนหมู่สัตว์ทุกหมู่เหล่าเป็นหลัก ไม่เว้นแม้แต่นักบวชหรือลัทธิอื่น ดังนั้นด้วยพุทธปฏิภาณของพระองค์จึงดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้โดยไม่เกรงกลัวอาญาใดๆ ของใคร พระองค์มองสรรพสิ่งเสมอกันโดยความเป็นทุกเป้าหมายพระพุทธสาสนาจึงไม่ใช่แก่งแย่งหรือการตัดตวงผลประโยชน์ด้านพุทธจริยาต่อศาสดาอื่นนั้น ท่านพุทธทาสได้ให้มุมมองว่า หากถือตามมติอรรถกถา คนที่เป็นศัตรูต่อพระพุทธเจ้านั้นมีมากมาย แต่หากตรวจดูตามพระบาลีมีแต่ผู้เป็นปรปักษ์โดยเฉพาะปรปักษ์ในทางความคิด อัญญเดียรถีย์ คือเจ้าลัทธิอื่น ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงไม่ไปมาหาสู่กับเจ้าลัทธิอื่นตลอดเวลาคอยหาโอกาสที่จะไปแสดงความเข้าที่ถูกต้องระหว่างกัน พุทธจริยาในลักษณะนี้ เป็นการเคลื่อนไหวตลอดเวลาเพื่อผู้อื่น ไม่ใช่เป็นปรปักษ์กันแล้วก็อย่าไปยุ่งกับเขาเลย

จรูญ ลีลา (2535, หน้า 59) ได้กล่าวถึงเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตในมุมมองของพุทธจริยศาสตร์ว่า หมายถึง ข้อที่ควรประพฤติปฏิบัติตามหลักของพุทธจริยศาสตร์ต่อการดำเนินชีวิตไปตามหลักของไตรสิกขา ตามหลักของมงคล 38 ประการ และการพัฒนายังมีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต คือจากผู้ไม่รู้ไปสู่ความเป็นผู้มีปัญญา โดยอาศัยข้อที่ควรปฏิบัติและต้องปฏิบัติอย่างถูกต้องด้วย ผลจากการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีจึงเกิดขึ้นมาได้ ดังนั้น การพัฒนาคุณภาพของชีวิตเมื่อกล่าวโดยร่วมแล้วจึงหมายถึง การดำเนินชีวิตตามหลักไตรสิกขา คือศีล สมาธิ และปัญญาตลอดทั้งการดำเนินชีวิตตามหลักมงคล 38 ประการ

สนิท ศรีสำแดง (2544, หน้า 3) ได้กล่าวไว้ในหนังสือปรัชญาเถรวาทว่า แนวคิดแบบอธิจจสมุปปันนวาท หากพิจารณาอย่างผิวเผินมีลักษณะคล้ายๆ “อเหตุกทิฏฐิที่เห็นว่า ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย แท้จริงแตกต่าง อธิจจสมุปปันนวาท เน้นการเกิดของโลกและอัตตาอันเป็นเรื่องอภิปรัชญา ส่วนเหตุกวาทเน้นความประพฤติ คือ จริยศาสตร์ว่าไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยแห่งความบริสุทธิ์ หรือความเศร้าหมองของสัตว์หลักฐานที่นำมาอ้างของพวกอเหตุกวาทิน ก็ไม่มีที่มาที่ไป อ้างตำราที่พวกตนคิดค้นขึ้นเอง เช่น อ้างการเสวยสุขและทุกข์ในอภิชาต แต่พวกอธิจจสมุปปันนวาทบางพวกเจโตสมาธิบางพวกเป็นนักตรรกศาสตร์ นักอภิปรัชญา มีความคิดคล้าย ๆ นักวิทยาศาสตร์ ที่เห็นว่า สรรพสิ่งในจักรวาลเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ

วิจิตร เกิดวิสิษฐ์ (2535, หน้า 3) ได้กล่าวไว้ในหนังสือปรัชญาครูทั้ง 6 ในสมัยพุทธกาลว่า แนวคำสอนปรัชญาของบรมครูทั้งหกในสมัยพุทธกาลทั้งอดีต แนวคำสอนที่มีอิทธิพลต่อคนอินเดียในยุคนั้น โดยเฉพาะรวมทั้งได้เปรียบเทียบกับแนวคิดนักปรัชญาตะวันตกว่ามีความใกล้เคียงกันมาก ซึ่งคำสอนของครูทั้งหกท่านนี้ยังปรากฏในคัมภีร์เช่นท่านได้อ้างอิงเอกสารทั้งในประเทศและต่างประเทศจึงเป็นเอกสารที่สำคัญในการศึกษาค้นคว้าในงานวิจัยนี้ในมุมของท่านอาจารย์วิจิตร เกิดวิสิษฐ์ เห็นว่าแม้หลักคำสอนในสำนักของครูทั้งหกจะมีความแตกต่างหรือเป็นคนละฝักฝ่ายกับพุทธศาสนา แต่ก็ต้องยอมรับว่าทิฏฐิของศาสดาเหล่านั้นมีอิทธิพลต่อพระพุทธศาสนาในแง่นิเสธ การตอบโต้คัดค้านทิฏฐิของครูทั้ง 6 เพื่อประดิษฐานพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธนั้น ได้ทำให้คำสอนของพระพุทธศาสนามีความแหลมคม สามารถโต้ตอบกับทิฏฐิที่คล้ายคลึงกันที่จะเกิดขึ้นมาเผชิญกับพระพุทธศาสนาในอนาคต กิจกรรมอันใดได้แก่การตั้งสำนักสั่งสอนทิฏฐิของตนแก่ประชาชนที่ครูทั้ง 6 กระทำอยู่ในสมัยนั้น เปรียบเทียบได้กับกิจกรรมของโซฟิสต์ของกรีก ครูทั้ง 6 ได้ปูทางให้แก่กิจกรรมทำนองนี้แก่พระพุทธเจ้า ก็คล้ายกับพวกโซฟิสต์ปูทางให้กิจกรรมของโสกราตีส

สุจิตรา อ่อมค้อม (2542, หน้า 30-31) ได้กล่าวไว้ในหนังสือศาสนาเปรียบเทียบว่า ในกลุ่มความเชื่อย่อมยึดมั่นในหลักการของกรรมเก่าหรือที่เรียกว่า หลักกรรมมรรค คือ เชื่อในเรื่องอีตกรรมชีวะของคนเราล้วนเวียนว่ายตายเกิดเพราะแรงกรรมหลักชญามรรค และหลักภัตติ เป็นต้น หลักการเหล่านี้ในความเชื่อของพราหมณ์-ฮินดู เชื่อว่าเป็นการเข้าสู่ชีวิตที่ดี หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า หลักโยคะ ดังนั้น ความเป็นอัตตาที่เที่ยงแท้ โลกเที่ยงแท้ ในความเชื่อของลัทธิของครูทั้ง 6 แนวความคิดเช่นนี้คือว่าขัดแย้งต่อหลักทางพระพุทธศาสนาเพราะพระพุทธศาสนาปฏิเสธหลักอัตตา กล่าวยืนยันถึง หลักปฏิจจสมุปบาท หลักเหตุและผลที่อิงอาศัยเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้น

เสถียร พันธรังสี (2542, หน้า 132)ได้กล่าวไว้ในหนังสือศาสนาเปรียบเทียบว่า ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาแบบเทวนิยม ซึ่งได้กล่าวถึงลัทธิของครูทั้ง 6 ส่วนพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแบบธรรมชาตินิยม ความคิดหลักของศาสนาพราหมณ์ คือ พระเจ้า ส่วนพุทธศาสนาถือหลักธรรมหรือธรรมชาติ ความแตกต่างของสองศาสนานี้อธิบายเรื่องโลกและเรื่องอื่นๆ อันเป็นส่วนของโลกทัศน์แตกต่างกันไป พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในสังคมศาสนาพราหมณ์ระยะต้น และพระพุทธศาสนาไม่ยอมรับนับถือความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวทอันเป็นคัมภีร์สำคัญของศาสนาพราหมณ์ เนื่องจากไม่ยอมรับความเชื่อเรื่องพระเจ้าสร้างโลกดังนั้นคำ สอนทั้งหลายอันมีในคัมภีร์พระเวทและงานรุ่นหลังของพราหมณ์จึงเป็นคำ สอนที่พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับนี้เป็นการไม่ยอมรับเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวโยงไปถึงพระเจ้า ส่วนความคิดหลัก ๆ เช่น กรรม การเวียนว่ายตายเกิด อวิชชา ความหลุดพ้น ชีวิตเป็นทุกข์ วรรณะ เหล่านี้พระพุทธศาสนายอมรับ แต่มีคำอธิบายที่ต่างออกไปบ้าง โดยคำอธิบายนั้นมีรากฐานจากความคิดแบบธรรมชาตินิยมของพระพุทธศาสนา

วัชระ งามวิจิตรเจริญ (2544, หน้า 23) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “นิพพานในพุทธปรัชญาอัตตาหรือนัตตา”ผลการวิจัยพบว่า พระพุทธศาสนามีจุดยืนที่เป็นเอกลักษณ์ และภาวะนิพพานของพระพุทธศาสนาก็ไม่ได้เหมือนกับพรหมันของพราหมณ์หรือธรรมกายในลักษณะมีตัวตนหรือสถานที่อยู่แบบพุทธมหายานเป็นงานวิจัยที่ทำ การวิจัยได้อาศัยศึกษาค้นคว้าเพื่อหาประเด็นหลักในคำ สอนพระพุทธศาสนาซึ่งเมื่อเราเข้าใจความหมายถึงหลักสูงสุด (นิพพาน) ถึงความแตกต่างในแกนหลักความคิด การไม่ถูกความคิด หรือมโนทัศน์ใด ๆ ปรุงแต่งรับรู้โลกตามความเป็นจริงการดับทุกข์ และความสงบเย็นเป็นสุขที่บริสุทธิ์ของจิตในขณะอยู่ในสมาธิหรือผลสมาบัติ ตลอดถึงการดับขันธ์ทั้งแบบชั่วคราวขณะมีชีวิต นิพพาน คือ ธรรมชาติหรือความสามารถที่จะดับกิเลสและพ้นทุกข์ได้ของจิต นิพพานจึงมิใช่สิ่งเดียวกับจิตแต่ก็ไม่ใช่อยู่นอกจิต “สิ่งมีจริง” ที่อยู่ต่างหากจากขันธ์ 5 อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่านิพพานจะเป็น สิ่งมีจริงสูงสุด คือ สิ่งสมบูรณ์ หรือสิ่งเหนือโลก นิพพานจึงไม่สามารถเป็นอัตตาได้อย่างแน่นอนเพราะไม่มีลักษณะของอัตตาทางอภิปรัชญาถูกปฏิเสธอย่างสิ้นเชิง

1.5.2 วิทยานิพนธ์และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาทวี มหาปญฺโญ (2545, หน้า ข) ได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการสอนที่เหมาะแก่แต่ละบุคคล คือ ทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยทรงคำนึงถึงความพร้อมของผู้ฟังเป็นเกณฑ์ ทรงปรับรูปแบบการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพแวดล้อมของผู้ฟังอยู่เสมอ คือพระองค์ทรงจัดรูปแบบการสอนให้เข้ากับจริตของผู้ฟังนั้นๆ เช่น ทรงรู้จักการเริ่มต้นในการสอนสร้างบรรยากาศในการสอน ทรงปรับปรุงรูปแบบการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของผู้ฟังนั้นๆ เช่น ทรงสอนแบบสนทนา แบบบรรยาย แบบตอบปัญหา แบบวางกฎข้อบังคับ เป็นต้น

พระมหาสิทธิพิพัฒน์ สิริปณฺโญ (2555, หน้า 60) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์พุทธจริยาต่ออัญญเดียรถีย์ในสมัยพุทธกาล” ผลการวิจัยพบว่า ความแตกต่างระหว่างคำสอนของพระพุทธศาสนาต่ออัญญเดียรถีย์ คือ อัตกิลมัตถานุโยค และกามสุขัลลิกานุโยค ทางทั้งสองนั้นไม่ได้เป็นไปเพื่อการดับปัญญาคือทุกที่แท้จริงได้ ส่วนพระพุทธศาสนาได้นำเสนอหลักมัชฌิมาปฏิปทาคือ ทางสายกลางไม่หย่อนไม่ตึงกล่าวคือ หลักอริยสัจ 4 และมรรค 8 บนพื้นฐานพุทธอภิปรัชญาของสรรพสิ่งที่เป็นอนัตตานอกจากนี้ยังมีหลักปฏิบัติที่สอดคล้องเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือ “นิพพาน”

พระครูสังฆรักษ์อรุณ เขมจิตฺโต (2548, หน้า 23) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง ทิฏฐิ 62 ในพรหมชาลสูตร” ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดของทิฏฐิ 62 ประการเป็นเรื่องที่สำคัญในการศึกษาเทียบเคียงความเชื่อในทางพระพุทธศาสนากับลัทธิอื่น ๆ ในสมัยพุทธกาลที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเอาไว้ทั้งนี้เป็นเพราะว่า ทิฏฐิ 62 ประการเป็นหลักที่แสดงทรรศนะต่อชีวิตหรือสรรพสิ่งทั้งในโลกนี้และปรโลกเมื่อเราได้ศึกษาแนวความคิดนี้แล้วและศึกษาหลักการทางพระพุทธศาสนา เราก็จะเข้าใจคุณลักษณะของพระพุทธศาสนาชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งทิฏฐิ 62 ประการนี้ปรากฏในพรหมชาลสูตรอันเป็นสูตรที่สำคัญอีกสูตรหนึ่งในพระไตรปิฎกที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทฤษฎีของเจ้าลัทธิที่มีความขัดแย้งกันอย่างชัดเจน

พระอุดมศักดิ์ ปิยวณฺโณ (จันทบุตร) (2548, หน้า 73) ได้ศึกษาเรื่อง : การดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขตามแนวพุทธจริยศาสตร์ ได้กล่าวว่า ผลกระทบที่เกิดจากสุราเมรัย ได้ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาคุณภาพของชีวิตในระดับปัจเจกชน และในระดับสังคมโดยรวม ซึ่งจะทำให้ทรัพยากรบุคคลที่มัวเมาอยู่กับการเสพสุราเมรัยเหล่านี้ไม่มีคุณภาพ การพัฒนาประเทศชาติในอนาคตข้างหน้าก็จะล้มเหลว และตกอยู่ภายใต้ความประมาท ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และเกิดผลเสียอื่น ๆ ติดตามมา เช่น ความเสื่อมถอยในศีลธรรมที่จะทวีความรุ่นแรงมากเพิ่มขึ้นจากคนที่อยู่ในสังคม

พระมหาสำรวย จารุวณฺโณ (บุญส่ง) (2540, หน้า 104-106) ได้ศึกษาความสัมฤทธิ์ผลในการเปิดเผยข่าวสารด้านพุทธธรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม ณ วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร กล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคมประเภทหนึ่ง ซึ่งมีความเป็นอยู่ที่คล้ายคลึงกันกับสัตว์อื่น แต่มนุษย์มีความแตกต่างจากสัตว์อื่นตรงที่มีปัญญาฉลาดในการรักษาชีวิตของคนให้พ้นอันตรายต่าง ๆ ด้วยการรวมกลุ่ม และได้มีการพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลาจึงก่อให้เกิดเป็นสังคมมนุษย์ซึ่งประกอบด้วย กลุ่มขนาดย่อย และขนาดใหญ่มีวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของตนเองที่สัตว์อื่นไม่มีภาษาถ่ายทอดทัศนคติและอารมณ์ให้แก่กันและกันได้ มนุษย์แต่ละคนมักจะมีลักษณะที่เป็นตัวของตัวเองโดยเฉพาะไม่ซ้ำแบบใคร และพัฒนาบุคลิกภาพของร่างกายพร้อมกับจิตใจ คือ มีการพัฒนา 4 ด้าน คือพัฒนาด้วยกาย, พัฒนาด้านศีล, พัฒนาด้านจิต และพัฒนาปัญญา

พระมหาจำรัส เขมโชโต (2545, หน้า 143) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวความคิดทางจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู” ผลการวิจัยพบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทได้แบ่งประเภทของจริยศาสตร์ว่า เป็นพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์ที่สอดคล้องกับทางกาย ทางวาจาและทางใจ นอกจากนี้ ยังได้วางหลักปฏิบัติตามลักษณะที่สอดคล้องกับหลักศีลธรรมเพราะศีลคือการห้ามใจในการทำความชั่วใจ และธรรมคือเครื่องสนับสนุนให้บุคคล

งดงามในสังคม โดยแบ่งได้ 3 ลักษณะคือ รับพื้นฐาน ได้แก่ หลักสิกขาบท 5 ประการและหลักธรรม 5 ประการ ระดับกลาง ได้แก่ หลักกุศลกรรมบถ 10 ประการ และรับสูง ได้แก่ หลักอริยมรรค 8 ประการ

พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร (พรรณนา) (2546) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “สัมมาทิฏฐิกับการพัฒนาชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา” โดยสรุปผลการศึกษาได้ดังนี้ สัมมาทิฏฐิมีความสำคัญต่อการพัฒนาชีวิตเป็นอย่างมาก คือเป็นทั้งตัวชี้นำและกำกับทิศทางการพัฒนาชีวิตตั้งแต่ต้นจนจบ พระพุทธศาสนาจึงเน้นให้สร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิขึ้นก่อน คือปัจจัยภายนอกได้แก่ การคบหากัลยาณมิตร และการอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม และปัจจัยภายใน ได้แก่ การคิดโดยอุบายอันแยบคาย เมื่อสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นมาแล้ว ก็ถือว่าจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชีวิตตามหลักอริยมรรคได้ เริ่มขึ้นแล้ว เมื่ออยู่ระหว่างการดำเนินชีวิตตามมรรคนั้น สัมมาทิฏฐิจะแสดงบทบาทเป็นตัวนำ และกำกับกระบวนการพัฒนาตั้งแต่ขั้นพื้นฐาน คือตั้งแต่ขั้นความเชื่อในกฎแห่งกรรมกัมมัสสกตา-สัมมาทิฏฐิจนถึงขั้นบรรลุอริยผล (ผลสัมมาทิฏฐิ) นอกจากนั้น สัมมาทิฏฐิยังแสดงบทบาทประสานสัมพันธ์กับองค์มรรคอื่นๆ ในลักษณะเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ทำให้ทุกมิติของชีวิต คือทั้งด้านศีล ด้านสมาธิจิตใจ และด้านปัญญา ได้รับการพัฒนาไปพร้อมๆกันแบบองค์รวม ในขั้นสุดท้าย สัมมาทิฏฐิที่ได้รับการพัฒนาจนมีความแหลมคม จะเป็นตัวตัดกิเลสเครื่องร้อยรัดให้หมดไปแล้ว ทำให้เข้าถึงความหลุดพ้นในที่สุด

ปถมพร ตะละภัฏ (2554, หน้า 136) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์สัมมาทิฏฐิในการสร้างสันติสุขในสังคมไทย” ได้ให้ความหมาย สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นถูก เห็นชอบ ความเข้าใจถูกต้อง และความสมบูรณ์สูงสุดคือนิพพาน โดยสามารถขยายความหมายเพื่อประกอบความเข้าใจที่ดีขึ้น โดยมีคำที่มีความหมายเหมือนคือ “อุชุคตา” (ความเห็นดำเนินไปตรง) และ “ปัญญา” (ความรู้ทั่ว คือรู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ ความเห็นถูก การมีความเข้าใจที่ถูกต้อง เกี่ยวกับเรื่องโลกและความเป็นไปของชีวิตว่าเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ มีการเกิดขึ้นตั้งอยู่ และเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา โดยใช้ปัญญาพิจารณา เพื่อพัฒนาไปสู่ความหลุดพ้น คือนิพพาน

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ประเด็นงานวิจัยนั้นเป็นการนำเสนอหลักธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับควบคุมกาย วาจา และใจ ซึ่งเรียกว่าหลักธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์ในสังคม ที่จะต้องเรียนรู้ให้เข้าใจหลักธรรมพื้นฐานในทางพระพุทธศาสนา พัฒนาหรือการปรับเปลี่ยนรับเอาพุทธศาสนานั้น คนในสังคมจำเป็นต้องศึกษาเรียนรู้ให้มีความเข้าใจในการที่จะอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข จากงานวิจัยข้างต้นได้เสนอหลักการสำคัญสำหรับบุคคลให้มีคุณธรรมในการดำเนินชีวิต ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าควรนำหลักการและวิธีการดังกล่าวลงไปสู่กลุ่มเป้าหมาย โดยเฉพาะพุทธศาสนิกชนในสังคมไทยที่ยังขาดหลักการปฏิบัติหรือแนวทางในการดำเนินชีวิตในสังคมยุคโลกาภิวัตน์ การวิจัยนี้มุ่งหวังจะได้รับประโยชน์ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ เพื่อที่จะส่งเสริมให้มนุษย์มีการพัฒนาตนเองทั้งทางด้านร่างกายและทางด้านสติปัญญา พร้อมที่จะอำนวยประโยชน์แก่สังคมได้อย่างสันติสุขเสมอไป

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.6.1 ทำให้ทราบการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก

1.6.2 ทำให้ทราบสัมมาทิฏฐิในการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา

1.6.3 ทำให้ทราบผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

1.7 คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบ หมายถึง ความเห็นชอบหรือความเห็นที่ถูกต้อง คำว่า “เห็น” ในที่นี้ไม่ใช่เห็นด้วยตา แต่เห็นด้วยใจ เรียกง่ายๆ ว่าความเข้าใจที่ถูกต้อง ความรู้ที่ถูกต้อง ความเชื่อที่ถูกต้อง หรือความรู้สึกนึกคิดที่ถูกต้องนั่นเอง

พระพุทธปรัชญา หมายถึง พระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งถือตามคติที่พระอรหันต์พุทธสาวกได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบไว้ เมื่อปฐมสังคายนา ได้แก่ พระพุทธศาสนาที่นับถือแพร่หลายในประเทศ ไทย พม่า ลังกา และลาว

การเปลี่ยนปรับรับเอาพุทธศาสนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติมกรรมมนุษย์ในสังคมอินเดียให้หันกลับมานับถือรับเอาพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งทางใจ และสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ให้มีความสุข หรือเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม ซึ่งได้แก่ คน กลุ่มคน การจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม ด้วยการจัดสรรทรัพยากรของสังคมอย่างยุติธรรมและมีประสิทธิภาพ

บทที่ 2
การเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาอเทวนิยม เป็นศาสนาที่เชื่อในศักยภาพของมนุษย์ว่าทุกคนสามารถพัฒนาจิตใจไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ด้วยความเพียรของตน มีตนเท่านั้นเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นใครจะเป็นที่พึ่งได้ เพราะบุคคลที่ฝึกตนมาดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก กล่าวคือการกระทำของตัวเองเท่านั้นที่ทำให้ชีวิตดีขึ้นหรือเลวลงได้ ไม่ใช่ผู้อื่นเป็นผู้กระทำให้ และไม่ต้องอ้อนวอนขอจากพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกตัว คือให้พึ่งตนเอง เพื่อพาตัวเองให้ออกจากกองทุกข์ พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในโลก ด้วยวิธีการสร้าง “ปัญญา” สามารถอยู่ร่วมกับความทุกข์อย่างรู้เท่าทันตามความเป็นจริง เป้าหมายสูงสุดของศาสนา คือ การดับกิเลสและการหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง (นิพพาน) เช่นเดียวกับที่พระองค์ทรงหลุดพ้นได้ด้วยกำลังสติปัญญาและความเพียร ในฐานะที่พระองค์ก็ทรงเป็นมนุษย์คนหนึ่งมิใช่เทพเจ้าหรือพระเจ้าที่ไหน ดังนั้นมนุษย์ที่เกิดมาไม่ว่าจะอยู่ในวรรณะใด นับถือศาสนาใดย่อมมีการเปลี่ยนพฤติกรรมไปในทางที่เหมาะสม ด้วยเห็นว่าศาสนาที่ตนนับถือสามารถนำพาไปสู่ความสุขได้ มีรายละเอียดที่จะศึกษาต่อไปนี้

2.1 การเปลี่ยนแปลงพระพุทธศาสนาในสังคมอินเดียครั้งพุทธกาล

บริบทลักษณะทั่วไปของสังคมอินเดียก่อนสมัยพุทธกาล ถือเป็นสิ่งหนึ่งที่กำหนดทิศทางของแนวคิดทรรศนะนั่นๆให้เกิดขึ้น ด้วยเป็นสิ่งเร้าในการแสดงทรรศนะขึ้นมาใช่เป็นคำตอบในปัญหาที่เกิดขึ้นในขณะเวลานั้นๆ ก่อเกิดเป็นทรรศนะหนึ่งในหลายๆ ทรรศนะที่ปรากฏขึ้น ดังนั้นในการศึกษาสภาพทั่วไปของสังคมอินเดียผู้วิจัยแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะที่จะศึกษา คือ (1) ลักษณะของศาสนาและลัทธิความเชื่อของชาวชมพูทวีปก่อนสมัยพุทธกาล (2) สภาพทางการเมืองการปกครอง และ (3) สภาพทางสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาล ดังจะกล่าวตามอันดับต่อไป

2.1.1 ลักษณะของศาสนาและลัทธิความเชื่อของชาวชมพูทวีป

ชาวชมพูทวีปส่วนใหญ่ในสมัยก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาลนับถือศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อที่ฝังแน่นอยู่กับการสวดอ้อนวอนและการบูชาเทพเจ้า ทัศนคติทางสังคมก็เชื่อในระบบวรรณะ มีการกีดกันทางสังคม ช่องว่างระหว่างวรรณะของชาวชมพูทวีปมีมาก คนในวรรณะล่างมีความเป็นอยู่แร้นแค้น แม้ในถิ่นที่อุดมสมบูรณ์ผู้คนก็เอารัดเอาเปรียบ เบียดเบียนกัน ผู้มีอำนาจมากกว่าหรือมีพวกมากกว่าก็รังแกผู้ที่อ่อนแอหรือมีพวกน้อย ชีวิตในชมพูทวีปจึงหาความสุขได้ยาก คนส่วนใหญ่หมดหวังในชีวิต จึงมีผู้แสวงหาแนวทางปรับปรุงชีวิตให้ดีขึ้นด้วยวิธีการต่างๆ ตามความเชื่อของตน จึงเกิดความเชื่อหรือลัทธิต่างๆ เกิดนักบวช นักปรัชญามากมายหลายสาขาเพื่อแสวงหาหนทางหลุดพ้นจากวงเวียนแห่งทุกข์

ศาสนาพราหมณ์เกิดขึ้นเมื่อกว่า 1,500 ปี ก่อนคริสต์กาล นับถึงปัจจุบันศาสนาพราหมณ์มีอายุกว่า 3,500 ปี เป็นหนึ่งในศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดในโลกซึ่งยังมีผู้นับถืออยู่มากในปัจจุบัน แม้จะมีการ

พัฒนาไปเป็นศาสนาฮินดูและเรียกใหม่ว่า “ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู” หากจะกล่าวโดยรวบรัดที่สุด ศาสนาพราหมณ์เกิดจากการผสมผสานคติความเชื่อในเรื่องการบูชาเทพเจ้าทั้งของชาวอารยัน และชาวดราวิเดียนเข้าด้วยกัน สำหรับคติความเชื่อของผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ในชมพูทวีปสมัยก่อนพุทธกาลจนถึงสมัยพุทธกาลที่สำคัญซึ่งจะนำเสนอในที่นี้ได้แก่ ความเชื่อเรื่องพรหมลิขิตและเทพเจ้าบันดาล ความเชื่อเรื่องการบูชายัญ ความเชื่อเรื่องการล้างบาปในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ และความเชื่อเรื่องวรรณะ

1) ความเชื่อเรื่องพรหมลิขิตและเทพเจ้าบันดาล ศาสนาพราหมณ์นับถือเทพเจ้าหลายองค์ที่สำคัญมี 3 องค์ ได้แก่ พระพรหม พระศิวะหรือพระอิศวร และพระวิษณุหรือพระนารายณ์ (ฉลอง พันธ์จันทร์, 2551, หน้า 39 – 41)

(1) พระพรหม เป็นเทพเจ้าดั้งเดิมของพราหมณ์ มีความสัมพันธ์กับระบบวรรณะของอินเดียโดยมีความเชื่อว่า พวกพราหมณ์ถือว่าตนกำเนิดมาจากปากของพระพรหม กษัตริย์จากแขน แพศย์หรือไวศยะจากขาหรือตะโพก ส่วนศูทรจากเท้าของพระพรหม

(2) พระศิวะ พวกอินเดียเหนือมีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าอีกองค์หนึ่ง คือ พระศิวะ หรือบางทีก็เรียกว่า พระอิศวร สีพระวรกายขาว เพราะชาวอินเดียเหนือแถบภูเขาหิมาลัยส่วนมากผิวขาว แต่ดุดันใช้อำนาจแบบเดียวกับพวกอริยกะหรืออารยัน มีมเหสี คือ พระอุมา ซึ่งทรงพระสิริโฉมมากทั้งสองพระองค์ ประทับ ณ ยอดเขาหิมาลัย เจ้าแม่กาลีที่ดุร้ายก็เป็นปางหนึ่งของพระอุมา

(3) พระวิษณุ ชาวอินเดียใต้มีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าอีกองค์หนึ่งคือ พระวิษณุ หรือพระนารายณ์ สีพระวรกายนิลหรือดำ เพราะชาวอินเดียใต้ส่วนมากผิวดำ ประทับ ณ เกษียรสมุทร (ทะเลน้ำนม) บนหลังอนันตนาคราช (ชาวอินเดียใต้อยู่ติดทะเล หากินและคุ้นเคยทางทะเล) พระนารายณ์หรือพระวิษณุมีลักษณะสุภาพอ่อนโยน เมตตาปรานี (ทำนองเดียวกับชาวอินเดียใต้ ชอบเป็นนักรู้มากกว่านักรบ และเป็นเจ้าถิ่นเดิมของอินเดีย) ชาวอินเดียมีความเคารพบูชา เชื่อมั่นถือเทพเจ้าทั้ง 3 องค์นี้เป็นสรณะ มีการสวดอ้อนวอนขอสิ่งที่ตนต้องการ

2) ความเชื่อเรื่องการบูชายัญ สืบเนื่องจากการสวดอ้อนวอนให้พระเจ้าโปรดปรานและบันดาลสิ่งที่ตนปรารถนาให้ได้ มีการประดิษฐ์พิธีกรรมที่เรียกว่า “การพลีกรรม” โดยการบูชายัญด้วยชีวิตของสัตว์ เช่น แกะ แพะ ม้า วัว ไก่ เป็นต้น ถ้าเป็นการบูชายัญใหญ่ถึงกับใช้ชีวิตเด็กหญิงชายบูชายัญก็เคยมี ชาวอินเดียสมัยนั้นได้ฝากชีวิตของตนไว้กับเทพเจ้า สุดแล้วแต่เทพเจ้าจะโปรดปรานพวกที่สนับสนุนลัทธินี้คือ พราหมณ์ปุโรหิต ซึ่งเป็นผู้สอนธรรมแก่พระราชา และพวกโหราจารย์ที่คอยแน่ะนำทำนายให้ผู้พรั่นพรึงต่อภัยอันตรายทำการบูชายัญด้วยชีวิตสัตว์อยู่เสมอ แล้วพวกตนก็ได้กินเนื้อสัตว์เหล่านั้นด้วย เมื่อพระพุทธเจ้า พระบรมศาสดาแห่งพระพุทธศาสนาได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ได้ทรงแสดงธรรมต่อต้านลัทธิความเชื่อถือนี้ตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ ทรงสอนให้บุคคลพึ่งตนเอง เว้นชั่วทำดีด้วยตนเอง การทำความดีนั่นเอง คือการสะเดาะเคราะห์ไปในตัว และทรงสอนให้บูชายัญเสียใหม่ด้วยการช่วยเหลือชีวิตสัตว์ทั้งหลาย แทนการทำลายชีวิตของมัน

3) ความเชื่อเรื่องการล้างบาปในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ พวกพราหมณ์นิยมเชื่อถือเรื่องการอาบน้ำล้างบาป โดยเชื่อว่าแม่น้ำคงคาโดยเฉพาะที่ท่าเมืองพาราณาสีนั้นศักดิ์สิทธิ์มาก สามารถล้างบาปได้ พวกพราหมณ์จึงพากันลงอาบน้ำล้างบาปอย่างน้อยวันละ 2 ครั้ง คือ เช้าและเย็น ถือว่า บาปที่ทำตอนกลางวัน ล้างได้ด้วยการอาบน้ำในตอนเย็น ส่วนบาปที่ทำตอนกลางคืนก็ล้างได้ด้วยการลงอาบน้ำ

ในตอนเช้า ที่เชื่อกันว่ากระแสน้ำในแม่น้ำคงคาศักดิ์สิทธิ์นั้น เพราะเชื่อว่าได้ไหลมาจากมวยผมของพระศิวะ ท่าน้ำแห่งแม่น้ำคงคาที่เมืองพาราณาสีจึงเป็นบุญยสถานของชาวอินเดียทั้งปวงในสมัยนั้น แม้ในปัจจุบันนี้ก็ยังเชื่อถือกันอยู่ และเชื่อต่อไปอีกว่าใครก็ตามที่ตายและได้เผาที่ท่าน้ำเมืองพาราณาสี แล้วกวาดกระดูก ลงแม่น้ำคงคาก็เป็นอันเชื่อได้ว่าต้องไปสวรรค์แน่นอน พวกเศรษฐีนิยมมาปลูกบ้านทิ้งไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เมื่อป่วยหนักคิดว่าจะไม่รอดแล้วพวกญาติก็จะนำมาที่บ้านริมแม่น้ำ พอตายก็จะได้สะดวกในการเผาที่ริมแม่น้ำและกวาดกระดูกลงแม่น้ำไป (ม.มู., เล่ม 12, หน้า 68)

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว พระองค์เคยสนทนากับพวกพราหมณ์ผู้ไปอาบน้ำในแม่น้ำคงคาเพื่อล้างบาปเป็นใจความว่า “ถ้าต้องการล้างบาปไม่จำเป็นต้องไปอาบน้ำในแม่น้ำคงคา ขอให้ชำระกาย วาจา ใจให้บริสุทธิ์ คือ เว้นทุจริตทางกาย วาจา ใจ และประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ใจ นั่นแหละคือการอาบน้ำล้างบาปมีในศาสนาของพระองค์ ถ้าประพฤติอยู่ในสุจริตแล้ว แม้น้ำดื่ม น้ำอาบธรรมดาก็จะกลายเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ไปด้วย อนึ่ง ถ้าน้ำในแม่น้ำคงคาสามารถล้างบาปได้จริงและอำนวยผลให้ผู้ลงไปอาบไปสวรรค์ได้จริงแล้ว พวกกุ้ง หอย ปู ปลา ก็มีโอกาสไปสวรรค์ได้มากกว่ามนุษย์ เพราะอาศัยอยู่ในแม่น้ำนั้นตลอดเวลา

4) ความเชื่อเรื่องวรรณะ ระบบวรรณะคือแนวคิดการเหยียดสีผิว (Racism) ที่พวกอารยันใช้ในการปกครองพวกคนพื้นเมือง คือ ดราวิเดียน เพื่อกีดกันความบริสุทธิ์แห่งเชื้อสายของตนมิให้พวกดราวิเดียนเข้ามามีโอกาสผสมกลมกลืนกับเผ่าพันธุ์ของตนนั่นเอง โดยอาศัยความเชื่อในศาสนาพราหมณ์เป็นเครื่องมือทำให้ระบบวรรณะมีความศักดิ์สิทธิ์เพิ่มขึ้น

2.1.2 ลักษณะทางการเมืองการปกครอง

การเมืองและการปกครองในสมัยพุทธกาล มีลักษณะแบ่งเป็นแคว้นที่มีอาณาเขตแน่นอน และแต่ละแคว้นต่างมีพระราชาหรือพระมหากษัตริย์ปกครองกันเอง แคว้นที่มีการปกครองแบบราชาธิปไตยกำลังเรืองอำนาจ โดยพยายามทำสงครามแผ่ขยายอำนาจและอาณาเขตของตน เพื่อรวบรวมแคว้นต่าง ๆ เข้ามาอยู่ในอำนาจ ซึ่งแคว้น ในสมัยพุทธกาล แคว้นที่มีความสำคัญตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกอันเป็นวรรณกรรมต้นแบบที่สำคัญในพุทธศาสนามีทั้งหมด 16 แค้วนซึ่งเรียกว่า โสฬสมหาชนบท (อง.เอก., เล่ม 20, หน้า 200-209) คือ

1. อังคะ มีเมืองหลวงชื่อว่า จำปา ในสมัยก่อนพุทธกาลเคยมีอำนาจเป็น 1 ใน 7 ส่วนของชมพูทวีปในด้านการปกครอง แต่ต่อมาในสมัยพุทธกาลตกอยู่ภายใต้อำนาจของแคว้นมคธ

2. มคธ มีเมืองหลวงชื่อว่า ราชคฤห์ มีการปกครองแบบราชาธิปไตยโดยมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นผู้ปกครอง มคธเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ในแถบอินเดียตอนบน เป็นมหาอำนาจ 1 ใน 4 ของชมพูทวีป และเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่ง เป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และเป็นที่มีวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา

3. กาสี มีเมืองหลวงชื่อว่า พาราณสี เป็นแคว้นหนึ่งในมัชฌิมประเทศ สมัยก่อนพุทธกาลมีอำนาจทางการเมืองมากมักทำสงครามกับแคว้นโกศลอยู่เนื่องๆ และมักเป็นฝ่ายชนะ แต่ในสมัยพุทธกาลก็อ่อนกำลังลงและดินแดนส่วนใหญ่ตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของแคว้นโกศล มีสินค้าที่ขึ้นชื่อคือ ผ้าไหม กล่าวกันว่า ผ้าที่ทำจากแคว้นนี้มีเนื้อดีที่สุด เมืองนี้มีอายุยืนยาวมาจนถึงปัจจุบัน

4. โกศล มีเมืองหลวงชื่อว่า สาวัตถี มีการปกครองแบบราชาธิปไตย โดยมีพระเจ้าปเสนทิ-โกศลเป็นผู้ปกครอง เป็นแคว้นที่รุ่งเรืองและมีอำนาจมาก มีหลักฐานอยู่หลายแห่งที่แสดงว่าแคว้น

สักกะหรือศากยะอันเป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้าก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของแคว้นโกศล (กรุณา – เรืองอุไร กุศลาสัย, 2532, หน้า 41) พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่เมืองนี้ถึง 19 พรรษา

5. วัชชี มีเมืองหลวงชื่อว่า เวสาลี มีการปกครองแบบสาธารณรัฐ เป็นการปกครองโดยคณะมีถึง 8 ราชวงศ์ด้วยกัน และในจำนวนนี้วงศ์ลิจฉวีแห่งเวสาลี และวงศ์ของวิเทหะแห่งมิถิลา เป็นวงศ์ที่มีอิทธิพลมากที่สุด มีศูนย์กลางการประชุมอยู่ที่สัณฐาคารซึ่งคล้ายกันกับระบบรัฐสภาในสมัยปัจจุบัน

6. มัลละ อยู่ทางตะวันตกของแคว้นวัชชี มีการปกครองแบบสาธารณรัฐ หรือระบบสามัคคีธรรม แยกเมืองหลวงออกเป็นสองส่วน คือ กุสินารา และปาวา แคว้นนี้เป็นที่เสด็จดับขันธ์ปรินิพพานของพระพุทธเจ้า

7. เจติยะ มีเมืองหลวงชื่อว่า โสตถิวดี อยู่ทางทิศใต้ของแคว้นวังสะ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือของแคว้นกาสี คือ บริเวณต้นน้ำของแม่น้ำยมุนา เป็นที่ตั้งของวัดปาริไลยกะ ในอังคุตรนิกายมีข้อความระบุว่า พระพุทธเจ้าทรงเสด็จโปรดชาวเจติหลายครั้ง

8. กุรุ มีเมืองหลวงชื่อว่า อินทปัตถ์ มีการปกครองแบบราชาธิปไตย มีพระเจ้าโกรัพยะเป็นผู้ปกครอง อยู่ทางทิศตะวันตกของของแคว้นปัญจาบพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่มีข้อความลึกซึ้งหลายสูตร เช่น มหานิทานสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น

9. ปัญจาละ มีเมืองหลวงชื่อว่า กัมปัลละ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของแคว้นกุรุเมืองนี้ไม่ค่อยมีบทบาทเกี่ยวกับพระพุทธศาสนามากนัก

10. มัจฉะ มีเมืองหลวงชื่อว่า สาคละ อยู่ทางทิศใต้ของแคว้นสุระเสนะไม่มีบทบาททางพระพุทธศาสนามากนัก

11. สุรเสนะ มีเมืองหลวงชื่อว่า มถุรา มีการปกครองแบบราชาธิปไตย มีพระเจ้มธุราชอวันตีบุตรเป็นผู้ปกครอง แคว้นนี้ตั้งอยู่ในทักขิณาบท

12. อัสสกะ มีเมืองหลวงชื่อว่า โปตละ มีการปกครองแบบราชาธิปไตย มีพระเจ้าอรุณเป็นผู้ปกครอง คัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวถึงในฐานะที่เป็นที่ตั้งอาศรมของพราหมณ์พาวรี ริมฝั่งแม่น้ำโคธาวรี

13. อวันตี มีเมืองหลวงชื่อว่า อุชเชนี มีการปกครองแบบราชาธิปไตย มีพระเจ้าจัณฑปัชโชติเป็นผู้ปกครอง เป็นแคว้นที่รุ่งเรืองและมีอำนาจ 1 ใน 4 ของชมพูทวีป ซึ่งพระเจ้าจัณฑปัชโชติ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมากกับพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ

14. คันธาระ มีเมืองหลวงชื่อว่า ตักกสิลา มีการปกครองแบบราชาธิปไตย มีพระเจ้าปุกกุสาติเป็นผู้ปกครอง เป็นเมืองแห่งการศึกษาบุคคลชั้นสูงนิยมส่งบุตรหลานมาศึกษาศิลปวิทยาสาขาต่าง ๆ ที่นี่ โดยเฉพาะ วิชาการแพทย์ การทหาร การปกครอง บุคคลสำคัญที่สำเร็จการศึกษาจากที่นี่เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้ามหาลิ และหมออาชีวกโกมารภัสผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นแพทย์ประจำตัวของพระพุทธเจ้า กล่าวกันว่าแคว้นนี้ในปัจจุบันตั้งอยู่ในเมืองรางวัลปันดีของประเทศปากีสถาน

15. กัมโพชะ มีเมืองหลวงชื่อว่า ทวารกะ อยู่ทางเหนือสุดตั้งอยู่เหนือแคว้นคันธาระเป็นแหล่งกำเนิดม้ารูปร่างสวยงามแข็งแรง ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาไม่ปรากฏว่าพระพุทธศาสนาได้แผ่ไปถึง

16. วังสะ มีเมืองหลวงชื่อว่า โกสัมพี อยู่ทางตอนใต้ของแคว้นโกศล ทางทิศตะวันตกของแคว้นกาสี และทิศเหนือของแคว้นอวันตี มีพระเจ้าอุเทนเป็นผู้ปกครอง เป็นรัฐที่รุ่งเรืองและมีอำนาจ

มากรัฐหนึ่งพระพุทธเจ้าเคยเสด็จอยู่หลายครั้ง และเป็นรัฐที่มีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่สำคัญนอกจากนี้ในคัมภีร์ต่างๆ ยังปรากฏรายชื่อแคว้นอื่นๆ อีก เช่น สักกะ โกลิยะ ภัคคะ วิเทหะ และอังคุตตราปะ เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ทางที่ราบลุ่มสินธุและแม่น้ำคงคา ทางตอนใต้ลงมาถึงบริเวณแม่น้ำโคธาวารี อาณาจักรเหล่านี้มีกษัตริย์ปกครองเป็นอิสระแก่กัน มีการปกครองดำรงพระยศเป็นมหาราชบ้าง เป็นเพียงพระราชาบ้าง เป็นเพียงอธิบดีบ้าง ปกครองแบบสามัคคีธรรมหรือคณะราชย์ บางคราวก็ตั้งตนเป็นอิสระ แต่บางครั้งก็ตกเป็นเมืองขึ้นของแคว้นอื่นสุดแล้วแต่แคว้นใดจะมีกำลังเหนือกว่า ระบอบการปกครองในสมัยพุทธกาลเท่าที่รวบรวมได้มีอยู่ 2 ประเภท คือ

1. การปกครองแบบราชาธิปไตย หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช การปกครองแบบนี้พระราชาทรงเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยหรืออำนาจเด็ดขาดสูงสุด ในการปกครองเพียงผู้เดียวและมีตำแหน่งลดหลั่นกันลงมา คือ ปุโรหิต เสนาบดี แต่ส่วนย่อยมีสภาการปกครองจากจุดย่อย คือ คาม นิคม ชนบท ระดับชนบทยังมีหัวหน้าใหญ่ทำนองเจ้าประเทศราชปกครองอีกด้วย (พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), 2542, หน้า 9) แคว้นที่เป็นแกนนำในการปกครองแบบนี้ได้แก่แคว้นมคธ ที่มีพระเจ้าพิมพิสารเป็นพระราชา รองลงมาคือแคว้นโกศลของพระเจ้าปเสนทิโกศล แคว้นอวันตีของพระเจ้าจัณฑปัชโชต และแคว้นวังสะของพระเจ้าอุเทน

2. การปกครองแบบสามัคคีธรรม หรือสาธารณรัฐราชาธิปไตย การปกครองแบบนี้อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนทั้งหมด มีสภาที่เรียกชื่อว่าสัณฐาคาร เป็นศูนย์กลางของการประชุมพิจารณาตัดสินตกลงเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ รูปแบบการปกครองในระบอบสาธารณรัฐหรือสามัคคีธรรมนี้คล้ายกับการปกครองแบบประชาธิปไตยในสมัยปัจจุบัน แคว้นที่เป็นแกนนำในการปกครองก็คือแคว้นวัชชี ตามด้วยแคว้นมัลละ สักกะ เป็นต้น (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2540, หน้า 4-5)

ในระยะแรกๆ บรรดาแคว้นต่างๆ เป็นแคว้นอิสระโดยไม่ขึ้นตรงหรือตกอยู่ภายใต้อาณัติของแคว้นอื่นๆ ในสมัยต่อมาพระมหากษัตริย์หรือผู้นำแคว้นต้องการขยายพระราชอำนาจและพระราชอาณาจักรจึงมีการทำสงครามสู้รบระหว่างแคว้นเพื่อแย่งชิงอำนาจกันอยู่เป็นระยะ แคว้นที่ได้มีชนะในสงครามผนวกแคว้นที่ตนเองชนะเป็นอาณาจักรของตนทำให้อาณาจักรของตนเองขยายออกไป ส่วนแคว้นที่พ่ายแพ้สงครามต้องเป็นฝ่ายถูกปกครอง ตกอยู่ใต้อำนาจของแคว้นผู้ชนะสงคราม ในบรรดาแคว้นต่างๆ แคว้นที่มีความเข้มแข็งและมีอำนาจที่น่าเกรงกลัวมีอยู่ 4 แคว้นคือ แคว้นวังสะ แคว้นอวันตี แคว้นโกศล และแคว้นมคธ

2.1.3 ลักษณะทางด้านสังคมอินเดีย

สังคมอินเดียในสมัยพุทธกาล เป็นพัฒนาการที่สืบเนื่องจากการจัดโครงสร้างทางสังคมในสมัยที่พวกอารยันอพยพเข้ามามีอิทธิพลและบทบาท ในลุ่มแม่น้ำสินธุและส่วนอื่นๆ ของชมพูทวีป ในเบื้องต้นมีการแบ่งเป็นชนชั้นตามลักษณะหน้าที่ทางสังคมออกเป็น 3 อย่างคือ นักบวช นักรบ และพ่อค้า (พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), 2534, หน้า 6) ซึ่งเป็นการแบ่งอย่างง่าย ๆ ตามหน้าที่ที่มีการปฏิบัติอยู่ในขณะนั้น แต่ต่อมาเมื่อสังคมมีความเจริญมากขึ้นก็มีการนำหลักความเชื่อทางด้านศาสนาเข้ามาจัดระบบทางสังคมเพื่อให้ง่ายต่อการปกครอง โดยระบบโครงสร้างทางสังคมที่จัดขึ้นใหม่นี้เรียกว่า วรรณะ มี 4 ประการ คือ

1. กษัตริย์ (Warrior) เป็นกลุ่มบุคคลชั้นสูงที่มีหน้าที่ในการเป็นนักบริหารนักรบ และนักปกครองบ้านเมืองให้ประชาชนอยู่เป็นสุข

2. พราหมณ์ (Priest and Teacher) เป็นกลุ่มบุคคลชั้นสูงเหมือนกับกษัตริย์ มีหน้าที่ในการศึกษาคัมภีร์ทางศาสนา และนำมาบอกกล่าวให้แก่คนทั่วไปจึงได้ชื่อว่าเป็นครูผู้สอน อีกทั้งยังทำหน้าที่ในการเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

3. แพศยหรือไวศยะ (Vaisya) เป็นกลุ่มบุคคลชั้นกลางประกอบอาชีพพ่อค้า (Merchant) และกสิกร

4. ศูทร (Sudra) เป็นกลุ่มบุคคลที่จัดว่าต่ำสุดมีหน้าที่เป็นกรรมกรที่ต้องใช้แรงงาน (Labor) และรับใช้สามวรรณะดังกล่าวข้างต้น

วรรณะเป็นเรื่องของการแบ่งชนชั้นในสังคมตามหลักศาสนาพราหมณ์ ซึ่งถือเอาชาติกำเนิดเป็นเกณฑ์ บุคคลเกิดในวรรณะใดย่อมได้รับสิทธิและแนวทางดำเนินชีวิตตามที่หลักคำสอนในศาสนาพราหมณ์ และขีดวงให้ไว้สำหรับวรรณะนั้น แน่นอนตายตัวชั่วชีวิตของตน (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2532, หน้า 157) การถือปฏิบัติเกี่ยวกับระบบวรรณะในสมัยพุทธกาลเป็นไปอย่างเข้มงวด วรรณะพราหมณ์จัดเป็นกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทในสังคมมากที่สุด เพราะได้พัฒนาแนวคำสอน และหลักความเชื่อทางศาสนาที่เกี่ยวกับลัทธิ พิธีกรรมให้สลับซับซ้อนขึ้น มีการประกอบพิธีกรรมที่เรียกว่าบูชายัญ การที่ทำดังนี้มิใช่เพียงเพื่อวัตถุประสงค์ทางด้านศาสนาเท่านั้น แต่มุ่งสนองความต้องการของผู้มีอำนาจที่จะแสดงเกียรติยศความยิ่งใหญ่ของตน พิธีกรรมเหล่านี้ล้วนชักจูงให้คนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้น เพราะหวังผลตอบแทนเป็นทรัพย์สมบัติและกามสุขต่างๆ พร้อมกันนี้ ก็ก่อความเดือดร้อนแก่คนชั้นต่ำ พวกทาสกรรมกรที่ต้องทำงานหนัก และการทารุณต่อสัตว์ด้วยการฆ่าบูชาครั้งละเป็นจำนวนมาก (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546, หน้า 2) สังคมในสมัยพุทธกาล จึงจัดได้ว่าอยู่ในช่วงของการปฏิรูปทางสังคม ทั้งทางด้านศาสนาและวัฒนธรรม ความเปลี่ยนแปลงด้านสังคมดังกล่าว

จะเห็นได้จากหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เช่นในวาเสฏฐสูตร (ม.ม., เล่ม 13, หน้า 572) และอัคคัญญสูตร (ที.ปา., เล่ม 11, หน้า 83) ที่กล่าวถึงความเชื่อในระบบวรรณะที่เป็นไปอย่างเข้มงวดและมีการดูถูกเหยียดหยามพวกวรรณะที่อยู่ต่ำกว่าตนมีมาช้านาน มีการปกครองที่เข้มงวดด้วยการรับคำสั่งจากผู้เป็นใหญ่ คือหัวหน้าที่มีอำนาจ คนในสังคมอินเดียจึงมีการแบ่งชั้นวรรณะเพื่อการปกครองที่ง่ายขึ้น

2.2 การเปลี่ยนแปลงพระพุทธศาสนาหลังพุทธปรินิพพาน

พระพุทธศาสนาคือคำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงออกประกาศพระศาสนายังไม่มีพระพุทธศาสนานั้น ต่อเมื่อมีผู้มาเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าโดยต้องการมาฟังคำสอนของพระพุทธองค์ เรียกว่าเป็นสาวก หมายถึง ผู้ฟัง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2543, หน้า 21-22) เมื่อมีผู้ต้องการมาฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าเพิ่มจำนวนมากขึ้นๆ ก็ขยายออกเป็นองค์กร เป็นสถาบัน มีการศึกษาเล่าเรียน ปฏิบัติตามกันอย่างจริงจัง ทำให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายไปสู่ภูมิภาคต่างๆ ของประเทศอินเดีย เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว พระมหากัสสปเถระประสงค์จะให้คำสอนของพระพุทธองค์ดำรงอยู่อย่างถูกต้องมั่นคง จึงคิดที่จะให้มีการสังคายนา คือการรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้เป็นแบบแผนอันเดียวกันโดยการรวบรวมไว้เป็นหลักและทรงจำถ่ายทอดสืบมาเป็นอย่างเดียวกัน (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2543, หน้า 24-25) ครั้นงานถวายพระเพลิงพระพุทธ

สรีระเสร็จสิ้นแล้วพระมหากัสสปเถระก็ดำเนินการเรื่องการทำสังคายนา มีการเตรียมการอยู่ 3 เดือน ประชุมที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ณ ภูเขาเวภาระ เมืองราชคฤห์ พระเจ้าอชาตศัตรูทรงให้การอุปถัมภ์ มีการคัดเลือกพระอรหันต์จำนวน 500 องค์ที่มีความรู้ความสามารถเป็นหัวหน้าคณะได้จำคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ได้มากและชัดเจน พระมหากัสสปเถระเป็นประธานในการสังคายนาโดยเป็นผู้ซักถามในส่วนของพระธรรม (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2543, หน้า 26-30) ได้พระอานนท์เป็นผู้ตอบคำถาม ในส่วนพระวินัยได้พระอุบาลีเถระ ผู้เป็นเอตทัคคะด้านพระวินัย เป็นผู้นำในการตอบคำถาม การประชุมเพื่อทำสังคายนาครั้งประวัติศาสตร์นี้ดำเนินอยู่เป็นเวลา 7 เดือนจึงเสร็จสิ้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2545, หน้า 16-17)

จากการที่พระอรหันต์เถระได้กระทำปฐมสังคายนาดังกล่าวมา ก็ได้มีการรวบรวมคำสอนที่ลงมติที่เรียกกันว่า เถรวาท แปลว่า คำสอนที่วางไว้เป็นหลักการของพระเถระ (หมายถึง พระเถระ 500 องค์ผู้ประชุมทำสังคายนาครั้งที่ 1) ดังนั้น พระพุทธศาสนาซึ่งถือตามหลักที่ได้สังคายนาครั้งแรกนี้เรียกว่าพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าคือพระธรรมวินัย ทั้งถ้อยคำและเนื้อความอย่างที่ท่านสังคายนากันไว้และทรงจำกันมาอย่างนั้น ถือตามนั้นโดยเคร่งครัด โดยใช้ภาษาบาลีรักษาพระธรรมวินัยให้คงอยู่ตามที่ท่านได้สังคายนาไว้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2543, หน้า 17) เมื่อมีสถานการณ์กระทบต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น จึงได้มีการสังคายนาพระธรรมวินัยอีกหลายครั้ง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2546, หน้า 261-262) ดังนี้

ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 100 โดยปรารภพวกภิกษุวัชชีบุตรแสดงวัตถุ 10 ประการ นอกธรรมวินัย มีพระยศกากัณฑกบุตรเป็นผู้ซักชวนได้พระอรหันต์ 700 องค์ พระเรวตะเป็นผู้ถามพระสัพพกามีเป็นผู้ตอบ ประชุมทำที่วาลิการาม เมืองเวสาลี พระเจ้ากาลาโศกราชทรงอุปถัมภ์ใช้เวลา 8 เดือน

ครั้งที่ 3 เมื่อประมาณ พ.ศ. 237 ปรารภเดียรถีย์ปลอมบวช เนื่องจากมีลาภสักการะเกิดขึ้นมากพระอรหันต์ 1,000 องค์ พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธาน ประชุมทำที่อโศการาม เมืองปาฏลีบุตร มีพระเจ้าอโศกหรือศรีธรรมาโศกราช เป็นองค์ศาสนูปถัมภก์ใช้เวลา 9 เดือน

ครั้งที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 236 ปรารภให้พระพุทธศาสนาประดิษฐานมั่งคงในลังกาทวีป พระสงฆ์ 68,000 รูปเข้าร่วม มีพระมหินทเถระเป็นประธานและเป็นผู้ถาม พระอริฏฐะเป็นผู้ตอบ ประชุมทำที่ถูปาราม เมืองอนุราธบุรี โดยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ทรงอุปถัมภก์ ใช้เวลา 10 เดือน

ครั้งที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 450 ปรารภพระสงฆ์แตกกันเป็น 2 พวกคือ พวกมหาวิหารกับพวกอภัยคีรีวิหาร และคำนึงถึงภัยในอนาคตที่ว่าสืบไปภายหน้ากุลบุตรจะถอยปัญญา จึงควรมีการจารึกพระธรรมวินัยลงในใบลาน พระอรหันต์ 500 องค์ ประชุมกันสวดซ้อมแล้วจารพุทธพจน์ลงในใบลาน ณ อาโลกเลณสถาน ในมลยชนบท ลังกาทวีป มีพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัย เป็นศาสนูปถัมภก์

หากจะกล่าวถึงการตรัสรู้ของพระพุทธศาสนาในครั้งที่พระพุทธเจ้ายังไม่ทรงออกผนวชนั้น ในสมัยนั้นมีลัทธิเกิดขึ้นมากมาย จนกระทั่งพระพุทธองค์ตรัสรู้จึงได้วางรากฐานการเผยแผ่พุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้บริสุทธิ์ ห่างไกลจากกิเลส แต่เมื่อตัดสินพระทัยที่จะประกาศพระศาสนาเพื่อประโยชน์สุขของมหาชน ซึ่งยังลุ่มหลงอยู่ด้วยอำนาจโลภะโทสะ โมหะ อันเป็นตัวรากเหง้าของอกุศล ก็ต้องเสด็จไปประกาศพระศาสนาในท่ามกลางเจ้าลัทธิคณาจารย์ต่าง ๆ ในชมพูทวีปสมัยนั้น เพียงเริ่มงานได้ไม่นาน เมื่อมีกุลบุตรเข้ามาบวชเพิ่มขึ้น ก็ทรงถูกฝ่ายตรงข้ามโจมตี

อย่างหนักหน่วง และถูกโจมตีใส่ร้ายป้ายสีเกือบตลอดพระชนม์ชีพเลยทีเดียวดังจะยกมาเป็นตัวอย่างดังนี้

เรื่องแรกเป็นเรื่องกุลบุตรชาวมคธมีชื่อเสียงบรรพชา คือภายหลังจากโปรดปัญจวัคคีย์ พระยสะและพวก พระภัททวัคคีย์ รวม 60 รูปแล้ว ก็เสด็จยังอุรุเวลาเสนานิคม คนทั้งหลายในกรุงราชคฤห์จึงพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า พระสมณโคดมปฏิบัติเพื่อให้ชายไม่มีบุตร เพื่อให้หญิงเป็นม่าย และเพื่อความขาดสูญแห่งตระกูล บัดนี้ พระสมณโคดมบวชชฎิล 1,000 คนแล้วและบวชปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของสัญชัย 250 คนแล้ว และพวกกุลบุตรชาวมคธเหล่านี้ที่มีชื่อเสียงก็พากันประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระสมณโคดม ภิกษุทั้งหลายได้ยินเช่นนั้น จึงไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เสียงนั้นคงอยู่ไม่นาน จักมีเพียง 7 วันเท่านั้น พ้น 7 วัน จักหายไป ภิกษุทั้งหลายชนเหล่าใดโจท พวกเธอจงโจทตอบพวกนั้นว่า พระตถาคตทั้งหลายทรงมีความเพียรมาก ทรงแนะนำด้วยพระสัทธรรม เมื่อรู้ชัด (อย่างนี้) จะต้องริษยาพระตถาคตผู้ทรงแนะนำโดยธรรมไปทำไมเล่า” (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 78-79) เสียงนั้นมีอยู่เพียง 7 วันเท่านั้น พ้น 7 วันก็หายไป

อีกเรื่องหนึ่งคือเรื่องนางจิญจมาณวิกา เป็นคนสวย รูปงาม สมคบกับพวกเดียรถีย์ ซึ่งเสื่อมลาภ เพราะประชาชนหันมานับถือพระพุทธศาสนามากขึ้นโดยลำดับ ช่วงนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร นางจิญจมาณวิกาใช้มายาหญิง หลอกให้ปุถุชนคนโง่ หลงเชื่อว่าตนท้องกับพระพุทธเจ้า วันหนึ่งขณะเมื่อพระพุทธเจ้ากำลังแสดงธรรมบนธรรมศาลา นางได้ไปปรากฏตัว ยืนชี้หน้า ด่าพระพุทธเจ้าต่อหน้ามหาชนที่กำลังฟังธรรม ว่าพระสมณโคดมรู้ดีแต่เทศน์สอนชาวบ้าน แต่ไม่รู้วิธีบริหารครรภ์ของนาง ไม่คิดเตรียมอะไรไว้เวลานางคลอดเลย แต่สุดท้ายเมื่อไม่เป็นความจริงกลายเป็นเรื่องนางกุขึ้นเพื่อกล่าวตู่พระพุทธเจ้าเพื่อทำให้เสื่อมเสียอวสานของนางจึงเกิดขึ้นจากการถูกแผ่นดินสูบ (ขุ.ธ., เล่ม 25, หน้า 88) นี้เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าถูกฝ่ายตรงข้ามเล่นงาน

ในช่วงของการประกาศพระศาสนา มีเหตุการณ์มากมายเกิดขึ้น ที่ทรงคอยแก้ปัญหาเฉพาะหน้าและปัญหาระยะยาว แม้แต่เรื่องพระวินัยทรงบัญญัติสิกขาบทแล้ว ก็ต้องออกพระอนุบัญญัติตามมา อนึ่งภัยที่เกิดขึ้นกับภิกษุและภิกษุณีสงฆ์ก็มาก เช่นพวกเจ้าลิจฉวี ในกรุงเวสาลี แคว้นวัชชี นึกสนุก จับภิกษุให้เสพเมถุนกับภิกษุณี ให้ภิกษุเสพเมถุนกับสิกขมานาและกับสามเณรี กับหญิงแพศยาและบัณเฑาะก์หรือหญิงคฤหัสถ์ทั่วไป หรือแม้แต่ให้ภิกษุต่อภิกษุเสพเมถุนทางทวารหนักกันเอง (วิ.มหา., เล่ม 1, หน้า 72–73) นอกจากนี้มีเรื่องภัยอันตรายของภิกษุณีในการอยู่ป่าหรือการเดินทาง เช่นถูกโจรปล้นจีวรเป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นภัยและอุปสรรคขัดขวางการประกาศศาสนาทั้งสิ้น

นอกจากนี้ เรื่องที่เกิดขึ้นภายในก็มีมากที่พระพุทธเจ้าต้องทรงแก้ไข เช่นเรื่องพระเทวทัตที่มีความทะเยอทะยานอยากจะเป็นศาสดาปกครองสงฆ์เสียเอง เริ่มแต่ทูลยุยงอชาตศัตรูกุมารให้ปลงพระชนม์พระราชบิดา คือพระเจ้าพิมพิสาร แล้วตนเองก็จะปลงพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้าแล้วเป็นพระพุทธเจ้าเสียเอง เมื่อทำอะไรไม่สำเร็จ ก็เข้าไปทูลขอวัตถุ 5 ประการ ให้พระพุทธเจ้าออกบัญญัติให้ภิกษุอยู่ป่าเป็นวัตรตลอดชีวิตเป็นต้น ซึ่งเชื่อว่าพระพุทธเจ้าไม่ออกบัญญัติบังคับ ขอให้เป็นความสมัครใจของภิกษุแต่ละรูป พระเทวทัตจะได้ใช้เป็นข้ออ้างว่าพระพุทธเจ้าไม่เคร่ง พวกตนเคร่งครัดสิ่งเหล่านี้พระพุทธเจ้าต้องทรงชำระจัดการแก้ปัญหาโดยตลอด (วิ.จู., เล่ม 7, หน้า 185–203)

พระพุทธเจ้าเป็นพระสัพพัญญู เป็นส่วนที่ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาตรัสรู้ แต่กระนั้น “สัพพปัญหา” หรือ “สัพพวัตถุ” ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าในการประกาศพระศาสนาที่ต้องทรงแก้ปัญหา

การวางแผนระยะสั้น ระยะยาว ที่จะให้พระศาสนายืนยงสืบไป การอยู่ในท่ามกลางกระแสขัดแย้งโจมตีของฝ่ายตรงข้าม เป็นต้น เป็นเรื่องที่ต้องทรงคิดและใช้ยุทธวิธีในการดำเนินการ ด้วยพระกุศโลบายอันแยบยล

2.2.1 กรอบความคิดด้านการเปลี่ยนปรับรับเอาพุทธศาสนา

ความคิดเชิงยุทธวิธีตามแนวคิดของไมเคิล อี. พอร์ตเตอร์ (ไมเคิล อี. พอร์ตเตอร์, 2545, หน้า 12) กำหนดไว้เป็น 2 ประเด็น คือ

(1) เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่ต้องการบรรลุถึง

(2) การกำหนดแนวทางหรือวิธีการในทางปฏิบัติ

ในส่วนของพระพุทธศาสนา เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่ต้องการบรรลุถึงคืออะไร จะเห็นได้ชัดว่าพระพุทธดำรัสที่ทรงจัดส่งพระอรหันตสาวกรุ่นแรก จำนวน 60 รูป ไปประกาศพระศาสนาว่า “พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์...” (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 40) ข้อที่จะต้องแยกแยะในพระพุทธประสงค์ 2 ประเด็น คือ ประโยชน์และความสุข คำว่า ประโยชน์ ตรงกับคำบาลีว่า อัตถะ หรืออรรถ พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ให้ความหมายตามพระไตรปิฎกว่า “ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย, จุดหมาย, ความหมาย” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 131-132) ในจูฬนิเทศ ขุททกนิกาย ท่านสอนให้รู้จักประโยชน์ อธิบายว่า“รู้จัก คือรู้ยิ่ง ทราบ พิจารณา ทำให้กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้งแล้วซึ่งประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ประโยชน์ในภพปัจจุบัน ประโยชน์ในภพหน้า ประโยชน์อย่างยิ่ง” (ขุ.จู., เล่ม 30, หน้า 474)

ประเด็นที่สองของวัตถุประสงค์หรือเป้าหมาย คือ ความสุขและความสุขนั้นพระพุทธเจ้าจำแนกไว้ถึง 10 ระดับ ได้แก่ กามสุข คือความสุขในกามหรือความสุขอันเกิดแต่กามคุณ 5 ความสุขในรูปฌาน และในอรูปฌาน 4 กับความสุขในสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ แต่ในระดับคฤหัสถ์คือผู้ครองเรือน ความสุขที่ต้องการคือ กามสุข (สำ.สฬา., เล่ม 18, หน้า 297) ข้อนี้ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนว่าเป็นไปเพื่อความมักมากเพื่อความกำหนัด และทรงสอนภิกษุให้สันโดษด้วยปัจจัย 4 คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัชบริขาร (วิ.มหา., เล่ม 1, หน้า 197)

ในส่วนของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน พระพุทธเจ้าตรัสกะอนาถบิณฑิกเศรษฐีถึงคิหิสุข มีโภคสุข เป็นต้น เพราะเหตุใดคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนจึงต้องการทรัพย์หรือโภคะ ก็เพราะเป็นเหตุให้ผู้มีโภคะหวังจะได้ยศ ญาติ มิตร สหาย ได้มีอายุยืนยาว แม้ตายแล้วจะได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสกะอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า “หาได้ยากในโลก” (องฺ.จตุกฺก., เล่ม 21, หน้า 105-107)

อนึ่งเล่า การครองเรือนเป็นสิ่งลำบาก ฝืดเคือง กระทำได้โดยยาก เปรียบเสมือนหม้อก้นรั่วหรือมหาสมุทร ทำให้เต็มได้ยาก พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ทุราวาสา ฆรา ทุกฺขา การครองเรือนไม่ดีเป็นทุกข์” (องฺ.จตุกฺก., เล่ม 21, หน้า 100-101)

หลักธรรมที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลในชาตินี้ เพื่อความสุขในภพนี้ คือ ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิก-ธรรม เรียกกันสั้นๆ ว่า ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ถือกันว่าเป็นหัวใจเศรษฐี หรือ อุ. อา. ก. ส. มี 4 ประการคือ **อุฏฐานสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยความหมั่น **อารักขสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยการรักษา **กัลยาณมิตตตา** คบคนดีเป็นมิตร **สมชีวิตา** มีความเป็นอยู่เหมาะสม (องฺ.อฏฺฐก. เล่ม 23, หน้า 340-343)

อนึ่ง การที่จะทำการใดๆ ให้สำเร็จนั้น ต้องอาศัยคุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ หรือคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย เรียกว่า อิทธิบาท มี 4 ประการคือ **ฉันทะ** ความพอใจ **วิริยะ** ความเพียร **จิตตะ** ความคิด **วิมังสา** ความไตร่ตรอง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 187)

จะเห็นได้ว่า กรอบความคิดการเปลี่ยนปรับรับเอาพุทธศาสนา คือ การประพฤติพรหมจรรย์เพื่อประโยชน์ ประโยชน์เกื้อกูล และความสุขของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ส่วนฐานความคิดมี “อโลภะ” เป็นพื้นฐานรองรับ “มีสุขเป็นกำไร” (สุขุทริยะ) ไม่ว่าจะเป็นกามสุขคือความสุขอันเกิดแต่กามคุณ 5 สำหรับผู้ครองเรือน หรือเนกขัมมสุขคือความสุขอันเกิดจากการละกามออกบวชของบรรพชิต โดยมีพระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

2.2.2 การกำหนดทิศทางการเปลี่ยนปรับรับเอาพุทธศาสนา

การกำหนดทิศทางยุทธวิธี หมายถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนและกำหนดแผนยุทธวิธีใหม่ เพื่อที่จะไปสู่ทิศทางที่ได้กำหนดไว้ในอนาคต ซึ่งจะต้องพิจารณาให้รอบคอบและละเอียดถี่ถ้วน

พระสาวกรุ่นแรกที่ทรงจัดส่งไปประกาศพระศาสนาจำนวน 60 รูปนั้น ล้วนเป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทา คือพระพุทธเจ้าประทานการอุปสมบทด้วยพระดำรัสว่า “(พวก) เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว (พวก) เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 25; 4, หน้า 40) เมื่อท่านเหล่านั้นสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ได้ทรงจัดส่งไปประกาศพระศาสนา โดยทรงให้แยกย้ายกันจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่คนหมู่มาก ออกไปประกาศพรหมจรรย์ เพื่อผู้มีธุลีคือกิเลสเบาบางจักได้บรรลุธรรม แม้แต่พระพุทธองค์ก็จักเสด็จไปอุรุเวลาเสนานิคม (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 40)

นี้เป็นแผนครั้งแรกที่ทรงตัดสินพระทัยจัดส่งพระอรหันตสาวกไปประกาศพระศาสนาทั่วทิศานุทิศ และก็ได้ผลด้วย เพราะต่อมามีกุลบุตรเป็นจำนวนมากเลื่อมใสมาขอบรรพชาอุปสมบทแต่พระสาวกเหล่านั้นยังไม่ได้รับพระพุทธานุญาตไว้ให้การบรรพชาอุปสมบทด้วยตนเองได้ ก็ต้องพาคนเหล่านั้นเดินทางมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นความลำบากมาก พระพุทธเจ้าก็ต้องทรงปรับเปลี่ยนทิศทางกลยุทธ์ใหม่ ตัดสินพระทัยอนุญาตให้ภิกษุเหล่านั้นให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรที่เข้ามาขอบรรพชาอุปสมบทด้วยตนเองได้ “เราอนุญาตบรรพชาอุปสมบทด้วยไตรสรณาคมน์เหล่านี้” (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 42-43) แต่อย่างไรก็ดี ผู้ที่เข้ามาทูลขอบรรพชาอุปสมบทกับพระองค์โดยตรงในช่วงนี้ก็ยังได้รับเอหิภิกขุอุปสัมปทาอยู่

ในส่วนภิกษุที่ได้รับการบรรพชาอุปสมบทจากสำนักพระเถระต่างๆ ในยุคแรกก็อาจออกไปอยู่กันตามลำพัง มีปัญหาเกิดขึ้นมากมาย เพราะขาดสมณสารูป มีความประพฤติไม่เหมาะสม ทำให้ชาวบ้านเสื่อมความเลื่อมใส พากันตำหนิติเตียน เหตุเช่นนี้ทำให้พระพุทธองค์ทรงคิดใหม่ เพราะการได้ปริมาณสาวกเพิ่มแต่ไม่มีคุณภาพก็ไม่มีประโยชน์อันใด ต้องทรงปรับเปลี่ยนทิศทางใหม่ กำหนดให้มีการถืออุปัชฌาย์ ทรงวางระเบียบทั้งอุปัชฌายวัตรและสัทธิวิหาริกวัตรที่จะพึงปฏิบัติต่อกัน (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 79-97)

ครั้นต่อมามีเรื่องที่ราธพราหมณ์ประสงค์จะบวช แต่ไม่มีภิกษุรูปใดคิดจะบวชให้พระพุทธเจ้าทรงจัดการเรื่องนี้ โปรดให้มีพิธีบรรพชาอุปสมบทแบบจตุตถกรรมวาจา โดยให้มีสงฆ์ 10 รูป ขึ้นไปเข้าร่วมพิธี ทรงยกเลิกติสรณคมนูปสัมปทาแก่ภิกษุเสีย (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 97-99)

ครั้นต่อมามีพระอุปัชฌาย์เป็นจำนวนมาก สักแต่ว่าบวชให้กุลบุตรแล้ว บางรูปก็ไม่ใส่ใจดูแลทอดทิ้งธุระหลีกไปหรือตาย พระพุทธเจ้าทรงตัดสินพระทัยปรับทิศทางใหม่ ให้ภิกษุใหม่พรรษายังไม่ครบห้า ให้ถืออาจารย์ ทรงกำหนดอาจริยวัตร และอันเตวาสิกวัตร คือข้อปฏิบัติที่ศิษย์กับอาจารย์ (ใหม่) พึงปฏิบัติต่อกัน (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 102-122)

เรื่องการบรรพชาอุปสมบทเรื่องเดียว พระพุทธเจ้าต้องทรงปรับเปลี่ยนแนวทางปฏิบัติตลอดเวลา เพราะมีปัญหามากแม้แต่เรื่องเดียรถีย์มาขอบวชแล้วสร้างปัญหา ก็ทรงให้อยู่ปริวาสก่อนเรียกว่า ติตถิยปริวาส มีกำหนดมาบรรพชาเป็นสามเณรทดลองดูใจกันก่อน 4 เดือน เห็นว่าเข้ามาดีตั้งใจจริง เลื่อมใสจริง จึงทรงอนุญาตให้บวช (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 137-142) ที่มีตัวอย่างให้เห็นและเป็นที่มาของพระสูตรหลายสูตร คือสามเณร 2 รูป ได้แก่ วาเสฏฐะและภารทวาชะ (ที.ปา., เล่ม 11, หน้า 83)

2.2.3 องค์ประกอบของการตัดสินใจเปลี่ยนปรับรับเอาพุทธศาสนา

มีองค์ประกอบหรือปัจจัยหลาย ๆ ตัวที่เข้ามีส่วนให้มีการพิจารณาตัดสินใจ คราวนี้หันมาศึกษาองค์ประกอบของการตัดสินพระทัยของพระพุทธเจ้าในการประกาศพระศาสนาบ้างแท้จริงองค์ประกอบเหล่านี้ย่อมมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน แต่ที่แยกเป็นประเด็น 3 ประเด็นเพียงเพื่อย้ำให้เห็นชัดถึงความสำคัญของแต่ละองค์ประกอบเท่านั้น ซึ่งจะได้อธิบายพร้อมด้วยยกตัวอย่างประกอบดังนี้

1. การตัดสินใจในเชิงเหตุผลและเชิงวิเคราะห์

องค์ประกอบข้อนี้หมายถึงว่า ก่อนจะตัดสินใจในเรื่องใดต้องศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลให้พร้อมมูลเสียก่อน การตัดสินพระทัยก่อนสั่งการใดๆ ของพระพุทธเจ้า ต้องมีการศึกษาวิเคราะห์อย่างดีมาแล้วทั้งนั้น ขอยกตัวอย่างประกอบเพียง 2 เรื่อง

1) เมื่อตรัสรู้แล้วทรงตกลงพระทัยว่าจะประกาศพระศาสนา เรื่องแรกที่ทรงคิดตัดสินพระทัย คือจะแสดงธรรมโปรดผู้ใดก่อน ประการแรก ทรงคิดถึงอาฬารดาบสกาลามโคตรและอุทกดาบส รามบุตร ซึ่งเคยเป็นอาจารย์ก่อนตรัสรู้ ท่านทั้งสองมีปัญญาเฉลียวฉลาด มีกิเลสเบาบาง แต่ท่านถึงแก่กรรมไปแล้ว ต่อไปทรงคิดถึงภิกษุปัญจวัคคีย์ เคยเป็นศิษย์อุปัฏฐากรับใช้พระองค์ก่อนตรัสรู้ ทรงทราบว่าพำนักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี จึงตัดสินพระทัยที่จะเสด็จไปแสดงธรรมโปรด นี้เป็นตัวอย่างหนึ่ง (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 15-25)

2) เรื่องพฤติกรรมของพระเทวทัตที่ประพฤติชั่วอย่างร้ายแรงในหลายเรื่อง ประเภทที่เรียกว่า ตั้งตนเป็นศัตรูคู่แข่งพระพุทธเจ้า เริ่มแต่ยุยงอชาตศัตรูกุมาร ให้ปลงพระชนม์พระราชบิดาคือพระเจ้าพิมพิสาร แล้วจะได้เป็นกษัตริย์ปกครองแคว้นมคธแทน ตัวพระเทวทัตเองก็วางแผนปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า เพื่อสถาปนาตนเองเป็นพระพุทธเจ้าแทน มีการขึ้นไปบนภูเขา แล้วกลิ้งก้อนหินลงมาใส่พระพุทธเจ้า แต่ก็เป็นอันตรายแค่ยังพระโลหิตให้ห้อ มีการจ้างนายขมังธนูถึง 3 คนไปลอบปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า มีการปล่อยช้างนาฬาคีรีตัวดุร้ายเข้าชนพระพุทธเจ้า เข้าไปทำอุบายขอพร 5 ประการกะพระพุทธเจ้า เพื่อให้คนเห็นว่าตนเคร่งครัดในพระธรรมวินัย แต่ก็ไม่สำเร็จแล้วสุดท้าย

ถึงกับทำสังฆเภทคือ ทำสงฆ์ให้แตกสามัคคีกัน แต่ก็ทำไปไม่ตลอด เพราะพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะไปแสดงธรรมจูงใจให้สาวกเหล่านั้นกลับใจแล้วตีจากพระเทวทัตกลับไปหาพระพุทธเจ้าดังเดิม จะเห็นว่าเรื่องนี้พระพุทธเจ้าไม่ได้ตัดสินพระทัยลงโทษพระเทวทัตอย่างรุนแรงถึงขนาดให้สึก แค่ให้สงฆ์ทำปกาสนียกรรม คือ ประกาศให้รู้ทั่วไปว่าพระเทวทัตเป็นคนไม่ดี (วิ.จู., เล่ม 7, หน้า 179-211)

การที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตัดสินพระทัยลงโทษพระเทวทัตอย่างรุนแรง น่าจะเพราะเหตุ 3 ประการ คือ

ประการแรก พระเทวทัตเป็นพระญาติ ออกบวชพร้อมด้วยเจ้าศากยะ 6 รูป เป็น 7 ทั้งอุบาลีเจ้าพนักงานภูษามาลา พระพุทธเจ้าได้ชื่อว่า ทรงบำเพ็ญโลกัตถจริยา เพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก ญาตัตถจริยา เพื่อประโยชน์แก่พระญาติตามฐานะ เช่นได้เสด็จไปประทับถึงที่โคนไม้ในเส้นทางที่พระเจ้าวิฑูฑภะยกทัพจะไปเข่นฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ของพวกศากยะถึง 3 ครั้ง ครั้งที่ 4 ทรงเห็นว่าผลกรรมของพวกศากยะที่เคยทำไว้ตามมาให้ผลแล้ว จึงไม่เสด็จไปขวางกั้น (ขุ.ธ.อ., เล่ม 3, หน้า 2-25) และพุทธัตถจริยา พระจริยาที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 114)

ประการที่สอง พระพุทธเจ้าไม่เคยสั่งการให้ลงโทษผู้ใด นอกจากภิกษุผู้ล่วงละเมิดพระวินัยสิกขาบท อย่างกรณีอาบัติสังฆาทิเสส ข้อประทุษร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงขั้นยังพระโลหิตให้ห้อ เรื่องทำสังฆเภท พระเทวทัตก็เป็นคนแรกซึ่งเรียกว่า อาทิกัมมิกะจึงไม่ได้รับโทษทางพระวินัย

ประการที่สาม ซึ่งสำคัญมาก เพราะพุทธเจ้าทรงพระกรุณาต่อสัตว์โลก ทรงคิดใคร่ครวญแล้วว่า หากทำอะไรรุนแรงกว่านี้ พระเทวทัตก็จะยิ่งผูกโกรธ หาวิธีก่อการทำบาปกรรมหนักยิ่งขึ้น ผลกรรมหนักนั้นจะมาถึงเป็นเหตุให้ตกนรกหมกไหม้ชั่วกัปชั่วกัลป์ แต่เมื่อทรงประคับประคองไปก่อน เพราะทรงเห็นว่าคงไม่มีอะไรร้ายแรงไปกว่านี้ วันหนึ่งข้างหน้าพระเทวทัต กลับใจก็มีโอกาสทำดี ส่งผลดีตามมาภายหลังได้ ซึ่งก็เป็นความจริง วาระสุดท้ายที่พระเทวทัตจะตาย สำนึกผิด ขอขมาโทษต่อพระพุทธเจ้า โดยอุทิศถวายกระดูกคางของตนบูชาพระพุทธเจ้า พระเทวทัตตายแล้ว ทำกรรมชั่วไว้มาก ย่อมไปตกนรกอเวจี แต่ก็ยังมีวันหลุดพ้น แล้วเมื่อถึงวันนั้นจะได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในชาติสุดท้าย ได้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า มีนามว่า อัฏฐิสสระ (ผู้เป็นใหญ่เพราะ (ถวาย) กระดูก (คาง) (ขุ.ธ.อ., เล่ม 1, หน้า 124-140)

2. การตัดสินใจที่ใช้อารมณ์และสามัญสำนึก

องค์ประกอบข้อนี้หมายความว่า ไม่ต้องอาศัยข้อมูลอะไรมากนักมาประกอบการตัดสินใจ เป็นเรื่องของสามัญสำนึกที่เป็นที่ทราบกันดีโดยทั่วไป อย่างในกรณีพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทบางสิกขาบทเพื่อนางภิกษุณี ตามที่ปรากฏในภิกขุนีขันธกะ (วิ.จู., เล่ม 7, หน้า 313-374) จะยกตัวอย่างมา 3 เรื่อง เรื่องแรกคือภิกษุณีบางรูปมีประจำเดือน เวลานั่งบนเตียงตั่ง หรือที่นั่งที่นอนโลหิตไหลออกมาเปรอะเปื้อน พระพุทธเจ้าทรงทราบก็ทรงบัญญัติสิกขาบทไม่ให้นั่งบนเตียงตั่งเวลามีประจำเดือน และทรงอนุญาตผ้าซับใน (ผ้าอนามัย) ได้

เรื่องที่สองเช่นภิกษุณีรูปหนึ่งมีสามีมาก่อนบวช แต่ไม่ทราบว่าตนตั้งครรภ์ บวชแล้วคลอดบุตรออกมา ตัดสินใจไม่ถูกว่าจะปฏิบัติต่อทารกอย่างไร พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าเด็กยังดื่มนมมารดาอยู่ก็ทรงอนุญาตให้เลี้ยงดูจนกว่าเด็กจะรู้เดียงสา แล้วเห็นจำเป็นต้องมีพี่เลี้ยงเด็กคอยช่วยเหลือ ก็ทรง

อนุญาตให้ภิกษุณีด้วยกันมาช่วยเลี้ยงได้ด้วย เรื่องที่สามเช่นพวกภิกษุณีพากันไปอาบน้ำที่ท่าอาบน้ำของผู้ชาย ชาวบ้านเห็นก็ตำหนิติเตียน พระพุทธเจ้าก็ทรงบัญญัติสิกขาบทห้าม มิให้ภิกษุณีไปอาบน้ำที่ท่าอาบน้ำของผู้ชาย นอกจากนี้ยังมีอีกหลายเรื่องที่ทรงใช้สามัญสำนึกตัดสินพระทัยสั่งการออกไป เช่น หลังหกโมงเย็นไปแล้ว ถือว่าเป็นเวลาวิกาล ทรงห้ามมิให้ภิกษุเข้าไปในสำนักภิกษุณี ภิกษุณีอยู่ป่าตามลำพังแล้วถูกประทุษร้ายล่วงละเมิดทางเพศ ก็ทรงห้ามมิให้ไปอยู่ป่าห่างไกลบ้านตามลำพัง เรื่องประเภทนี้มีมากโดยเฉพาะเกี่ยวกับภิกษุณี เพราะเป็นสตรีเพศ มีข้อแตกต่างจากบุรุษเพศ เพราะฉะนั้น สิกขาบทของภิกษุณีจึงมีมากกว่าของภิกษุ ตามที่ปรากฏในภิกขุนีวิภังค์

2.3 การเกิดลัทธิในสังคมอินเดียในครั้งสมัยพุทธกาล

อินเดียขึ้นชื่อว่าเป็นที่สุดของที่สุดเป็นแหล่งกำเนิดของศาสนาและลัทธิต่างๆ ด้วยการเริ่มต้นด้วยการนับถือศาสนาพราหมณ์มาก่อน เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ขึ้นจึงมีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของชนชั้นต่างให้เสมอภาคกัน แต่ก่อนสังคมอินเดียเป็นบ่อเกิดของการนับถือศาสนา มีลัทธิเกิดขึ้นมากมายซึ่งยากต่อการดูแล การนับถือศาสนาจึงมีการเคารพสิงสาราสัตว์ว่าเป็นเทพเจ้าของตน หรือแม้แต่เทวรูปหรือเทวลัยว่าเป็นตัวแทนของเทพเจ้าที่สามารถปกปักรักษาให้พวกเขาเหล่านั้นอยู่เย็นเป็นสุข ด้วยการนำสัตว์มาบวงสรวงบูชายัญเพื่อขอพรจากเทพเจ้า ดังที่ผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงความหมายและความสำคัญของการเกิดลัทธิดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

2.3.1 ความหมายของลัทธิ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้ความหมายของลัทธิไว้ว่า "คติความเชื่อถือ หรือความคิดเห็น เช่นลัทธิศาสนา ลัทธิการเมือง ลัทธิประเพณี" (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 73) นอกจากนี้ ลัทธิ หมายถึง คำสอนเฉพาะกลุ่ม เฉพาะพวก หรือกระบวนความเชื่อถือในทางพิธีกรรมของประชาชน ตลอดทั้งความรู้ และประเพณีที่ได้รับและปฏิบัติสืบต่อกันมา

จากความหมายของลัทธิข้างต้น พอสรุปได้ว่า ลัทธิ คือ แนวคิด ความเชื่อ ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์มีความเชื่อถือและปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างยาวนาน จนทำให้ความคิด ความเชื่อกลายเป็นวัฒนธรรมและศาสนา ศาสนาและลัทธิมีความแตกต่างกัน ศาสนาเหมือนกับลัทธิในแง่ที่เป็นความเชื่อถือเหมือนกัน แต่จะแตกต่างกันในประเด็นอื่นๆ เช่น ลัทธิ อาจไม่มีคำสั่งสอนเกี่ยวกับศีลธรรมจรรยาเหมือนอย่างศาสนาก็ได้ ลัทธิอาจมีพิธีกรรมหรือไม่ก็ได้แต่ศาสนาต้องมีพิธีกรรม คำสอนของลัทธิ เกิดจากความคิดและทัศนะส่วนตัวของเจ้าลัทธิเองแต่สำหรับศาสนาคำสอนเกิดจากพระบัญชาของพระเจ้าโดยมีโองการผ่านทางศาสดา ศาสดามิได้คิดขึ้นเอง ยกเว้นพุทธศาสนาที่ถือว่าคำสอนเป็นสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ค้นพบและนำมาเผยแพร่คำสอนของลัทธิไม่มีลักษณะความศักดิ์สิทธิ์ แต่ศาสนามีความศักดิ์สิทธิ์เป็นที่เคารพสักการบูชาของศาสนิกชนผู้นับถือและไม่พอใจเมื่อถูกดูหมิ่นเหยียดหยาม ลัทธิไม่มีสถาบันที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดคำสอนไม่มีคัมภีร์ที่รวบรวมคำสอนไว้เป็นหมวดหมู่ แต่ศาสนามีนักบวชทำหน้าที่เผยแพร่คำสอนของศาสดา มีคัมภีร์รวบรวมเป็นลายลักษณ์อักษร ส่วนลัทธิอาจมีหนังสือที่เจ้าของลัทธิแต่งขึ้นแต่ก็มิถือว่าเป็นคัมภีร์ เช่น ลัทธิเศรษฐกิจ ลัทธิการเมือง เป็นต้น

2.3.2 ความสำคัญของลัทธิ

ลัทธิและศาสนามีความเหมือนก็ตรงที่เป็นความเชื่อที่ถือกันต่อๆ มาเหมือนกัน ส่วนในแง่อื่นๆ ก็จะมีข้อแตกต่างกันบ้าง เช่น ลัทธิแม้จะมีผู้ก่อตั้งเป็นเจ้าลัทธิก็ตาม แต่ไม่มีลักษณะเหมือนศาสดา กล่าวคือ ความคิดคำสอนนั้นเป็นของเจ้าลัทธิเอง เป็นข้อเสนอ เป็นทัศนะส่วนตัว ซึ่งแถลงให้คนอื่นทราบ หากมีคนเห็นด้วยและทำตามก็กลายเป็นลัทธิ ดังนั้น จึงเป็นคำสอนเฉพาะกลุ่มเฉพาะพวก เป็นคติความเชื่อถือหรือความคิดเห็นเฉพาะเรื่องร่วมกันก็ได้ ทำให้ลัทธิมีความสำคัญต่อสังคมมนุษย์ อยู่ 5 ประการ คือ

1. เป็นสิ่งกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ ทรรศนะของลัทธิต่างๆ เป็นสิ่งที่สร้างให้เกิดความเห็น ความเชื่อ หรือทางศาสนาเรียกว่า “ทิฏฐิ” นั่นเอง โดยในทางศาสนาถือว่ามีอิทธิพลต่อแนวคิดที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการกระทำของมนุษย์ในรูปแบบต่างๆ ให้เกิดขึ้น เพราะทิฏฐิเป็นรากเหง้าของกรรมนั่นเอง (พระครูสังฆรักษ์อรุณ เขมจิตฺโต, 2548, หน้า 11)

2. ช่วยส่งเสริมสติปัญญาและความรอบรู้ ลัทธิต่างๆ ในโลกนี้มีทรรศนะความคิดเห็นและหลักการต่างๆ เป็นสิ่งแสดงออกเป็นเบื้องต้น ซึ่งทรรศนะเหล่านี้สร้างองค์ความรู้และข้อเปรียบเทียบให้เกิดขึ้นด้วยเหตุและผลตามแต่พึงพอใจในคำตอบนั้นๆ ซึ่งทรรศนะของลัทธินั้นอาจจะถูกหรือผิดก็ได้ แต่ทรรศนะของลัทธิเหล่านั้นก็มีความสำคัญในฐานะส่งเสริมสติปัญญาและความรอบรู้ให้เกิดขึ้นนั่นเอง

3. เป็นเครื่องยึดมั่นในความเชื่อผลของการกระทำที่จะก่อให้เกิดสุขหรือทุกข์แก่บุคคลได้ ทรรศนะของลัทธิเป็นสิ่งหนึ่งที่สร้างความยึดมั่นเชื่อถือว่าสิ่งที่ตนได้กระทำตามความเชื่อถือหรือตามที่ตนปฏิบัตินั้นนำมาซึ่งความสุขหรือสร้างให้เกิดทุกข์แก่ชีวิตได้หากไม่ปฏิบัติตามทรรศนะของลัทธิที่ตนเชื่อถืออยู่เช่น คำสอนของลัทธิครูมักขลิโคสาล ที่สอนว่าเคราะห์หรือโชคชะตา เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลเหนือชีวิตมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย โดยไม่มีใครฝืนได้ ไม่มีใครแก้ไขได้ คนเราจะดีหรือเลว สุขหรือทุกข์ รวยหรือจน อายุยืนหรือสั้น ล้วนเป็นเรื่องของเคราะห์หรือโชคชะตาบันดาลให้เป็นไปทั้งสิ้นไม่สามารถแก้ไขให้เป็นอย่างอื่นได้ เคราะห์หรือโชคชะตายังมีอิทธิพลหรือมีอำนาจบังคับไปถึงชาติต่อๆ ไปอีกด้วย เพราะฉะนั้น คนในชาตินี้เมื่อตายไปแล้วอาจจะต้องไปเกิดเป็นสัตว์ก็ได้ แล้วแต่เคราะห์หรือโชคชะตาที่จะบันดาลให้เป็นไป แม้ว่าคนๆ นั้นจะพยายามสั่งสมบุญกุศลไว้มากมายเพียงใดก็ตาม ซึ่งสรุปจากคำสอนของลัทธิครูมักขลิโคสาล ได้ว่า กรรมที่บุคคลทำไว้แล้วในอดีต ไม่มีผลไปถึงในอนาคต นั่นคือ “ไม่มีเหตุ หรือไม่มีปัจจัย” นั่นเอง (หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์, 2544, หน้า 75-76)

4. ส่งเสริมสร้างสรรค์ศิลปะและวัฒนธรรมแก่สังคม อันเกิดจากความเชื่อมั่นศรัทธาที่จะสร้างสรรค์บูชาสืบทอดปฏิบัติยึดถือจนเกิดเป็นอัตลักษณ์ทั้งทางพฤติกรรมและการก่อสร้างวัตถุต่างๆ

5. เป็นบรรทัดฐานในการดำเนินชีวิต ในสังคมกลุ่มชน ที่เชื่อถือเช่นเดียวกัน ในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมแนวคิดการปฏิบัติจะต้องมีความสอดคล้องซึ่งกันและกันกล่าวคือเชื่อถือในแนวทางในการดำเนินชีวิตที่เหมือนกันทั้งสังคมจึงจะทำให้สังคมนั้นอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ไม่เกิดความแตกแยกขัดแย้งกัน ดังนั้น แนวคิดทรรศนะหรือในทางพุทธศาสนาเรียกว่าทิฏฐินั้นจะต้องเป็นไปในทิศทางเดียวกัน เป็นบรรทัดฐานในการสร้างมาตรฐานทางสังคมที่จะอยู่ร่วมกันได้นั่นเอง

2.3.3 มูลเหตุของการเกิดลัทธิ

ในสมัยดึกดำบรรพ์ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่างๆ นั้นเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความกลัวความแปลกประหลาด และความมหัศจรรย์ใจแก่มนุษย์ผู้ไม่รู้ไม่เข้าใจในปรากฏการณ์ธรรมชาติเหล่านี้ ก่อให้เกิดการแสวงหาหนทางในการขจัดความกลัวและความไม่รู้เหล่านี้ด้วยการแสวงหาวิธีการและคำตอบในการที่จะขจัดสิ่งเหล่านี้ ด้วยเหตุนี้ จึงเกิดคติความเชื่อวัฒนธรรม ตลอดจนประเพณีต่างๆ เกิดขึ้น เป็นวิวัฒนาการเรื่อยมา จนกระทั่งกลายเป็นลัทธิและศาสนาต่างๆ โดยมีมูลเหตุของการเกิดซึ่งเป็นที่มาของลัทธิมี 6 ประการ คือ (พิพัฒน์ บุญยง, 2545, หน้า 23)

1. อวิชชา (Lack of Knowledge) ความไม่รู้ไม่เข้าใจในเหตุผลทางด้านภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ ชีววิทยา และปรากฏการณ์ธรรมชาติอื่นๆ รอบตัวของคนสมัยดึกดำบรรพ์ เมื่อไม่รู้สาเหตุที่แท้จริงจึงคิดว่ามีสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์เหนือธรรมชาติ แล้วพากันบูชาบวงสรวงอ้อนวอนให้เมตตาปรานีเพื่อขอความปลอดภัยในชีวิต ความคิดลักษณะเช่นว่านี้ เป็นสาเหตุทำให้เกิดศาสนาขึ้น และศาสนาของคนโบราณจึงมักจะมีมูลเหตุมาจากอวิชชา หรือความไร้เหตุผล

2. ภัย (Fear) ความกลัว เพราะความไม่รู้เป็นสาเหตุให้เกิดความกลัว เช่นไม่รู้ไม่เข้าใจในปรากฏการณ์ธรรมชาติ จะเป็นฝนตกหนัก น้ำท่วม ฟ้าผ่า ความมืด ก็เกิดความกลัวในปรากฏการณ์ธรรมชาติ พร้อมกับเข้าใจไปว่าเกิดเหตุการณ์อย่างนั้นๆ จะต้องมีผู้มีฤทธิ์เดชเป็นผู้ดลบันดาล จึงเกิดความเชื่อเรื่องเทพเจ้าหรือเทวดาต่างๆ เช่น เทพเจ้าแห่งฝน เทพเจ้าแห่งพายุ เป็นต้น และเทพเจ้าเหล่านี้ก็คงมีลักษณะเช่นเดียวกับมนุษย์ คือ มีรัก มีโกรธ มีการให้รางวัล และการลงโทษจึงคิดหาทางเอาอกเอาใจในรูปของการเคารพกราบไหว้ เพื่อมิให้เทพเจ้าเหล่านั้นบันดาลภัยพิบัติแก้ตน แต่ให้บันดาลความสุขสวัสดีมาให้ เป็นต้น ภัยหรือความกลัวจึงเป็นมูลเหตอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนาขึ้น

3. ศรัทธา (Faith) ความเชื่อ หรือ ความภักดีความเลื่อมใสในสิ่งที่ตนเองมันใจว่ามีอำนาจเหนือมนุษย์ธรรมดา มีอำนาจเหนือธรรมชาติที่จะสามารถดลบันดาลให้ตนได้รับความคุ้มครองป้องกันจากภัยพิบัติต่างๆ ได้ เมื่อเกิดความเชื่อและความเลื่อมใสเช่นนี้ก็ยอมที่จะปฏิบัติตาม ยอมที่จะมอบกายถวายตนด้วยความจงรักภักดีอย่างสุดจิตสุดใจ ศรัทธาหรือความจงรักภักดีจึงกลายเป็นมูลเหตุที่ทำให้เกิดศาสนา โดยเฉพาะศาสนาประเภทเทวนิยม

4. ความต้องการเหตุผล (Want of Sources) เมื่อมนุษย์มีความเจริญมากขึ้นก็มีสติปัญญาสามารถพิจารณาหาเหตุผลได้ หาความจริงของชีวิตได้ ลัทธิและศาสนาจึงเป็นความต้องการของเหตุผลที่สนองตอบต่อต้องการเข้าใจและความพึงพอใจของผู้แสวงหาซึ่งเหตุผลที่เป็นตัวอย่างได้ดีที่สุดคือพุทธศาสนา ซึ่งก่อนที่เจ้าชายสิทธัตถะจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงมีสติปัญญาดี รู้จักค้นคิด เข้าใจคิด เช่น คิดเรื่องความแก่ ความเจ็บ ความตายอันเป็นเรื่องธรรมดาสามัญที่มีอยู่ในทุกยุคทุกสมัย และทุกหนทุกแห่ง แต่พระองค์ได้เข้าใจคิดให้เป็นประโยชน์ รู้จักหาประโยชน์จากเหตุการณ์ธรรมดาๆ เหล่านี้มาเป็นตัวปลุกเร้าให้เกิดปัญญาญาณ

5. ความต้องการที่พึ่งทางใจ (Needs of Spiritual Refuge) ที่พึ่งทางใจเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องการมาก เพราะสภาพแวดล้อมต่างๆ ของตนรู้สึกว่าจะไม่เป็นที่ปลอดภัย ไม่ว่าจะเป็นภัยจากธรรมชาติ จากอมนุษย์หรือจากมนุษย์ด้วยกัน หรือจากธรรมดาของชีวิต เช่น ความผิดหวัง ความกังวลใจ ทรมานใจ ความเจ็บ ความแก่ ความตาย ความพลัดพรากจากของรักของชอบใจ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ทำให้มนุษย์ขาดความอบอุ่นทางจิตใจ จึงจำเป็นต้องมีที่ยึดเหนี่ยวเพื่อให้ชีวิตยังคงมีความหวังมี

ความหมาย ผู้ที่จะเป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยวทางใจได้ก็ต้องมีอำนาจเหนือมนุษย์ธรรมดา อันได้แก่พระเจ้าหรือเทพเจ้า มนุษย์จึงพากันบูชาเทพเจ้าเพื่อให้เกิดความรู้สึกว่าจิตใจปลอดโปร่งปลอดภัย

6. ความต้องการความสงบสุขของสังคม (Social Needs of Happiness) การอยู่ร่วมกันของมนุษย์เป็นกลุ่ม เป็นสังคมนั้น สิ่งที่พึงปรารถนาสำหรับสมาชิกของสังคมคือ การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข อย่างสงบเรียบร้อย ทุกคนสามารถหาความสุข ความสำเร็จ ความปลอดภัยได้ตามสมควรแก่อัตภาพ การที่จะบรรลุเป้าหมายเช่นนั้นได้ สมาชิกของสังคมจะต้องอยู่ในกฎเกณฑ์และระเบียบแบบแผน ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่ดีงามของสังคม นอกจากสิ่งเหล่านี้จะเป็นกลไกควบคุมระเบียบสังคมให้เรียบร้อยแล้วจำเป็นต้องมีศาสนาเข้าไปมีบทบาทด้วย จึงจะได้ผลสมบูรณ์มากขึ้น เพราะการที่มนุษย์จะเชื่อหรือปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทางสังคมมากน้อยเพียงใดนั้น ศาสนามีความสำคัญมากในการช่วยกล่อมเกลาโน้มน้าวจิตใจ และสร้างจิตสำนึกทางศีลธรรมต่อสังคม อันจะยังผลให้เกิดความสงบสุขร่มเย็นแก่สังคมที่ทุกคนต้องการ

จะเห็นได้ว่า มูลเหตุของลัทธินั้นเกิดจากความไม่รู้ไม่เข้าใจในเหตุผลทางด้านภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ ชีววิทยา และปรากฏการณ์ธรรมชาติอื่นๆ รอบตัวของคนสมัยดึกดำบรรพ์ซึ่งทำก่อให้เกิดความกลัวเกิดขึ้นนำไปสู่กระบวนการหาเหตุผลหรือคำตอบในปรากฏการณ์นั้น รวมทั้งการแสวงสิ่งยึดเหนี่ยวให้กับชีวิตและสังคมให้เกิดความสงบสุขด้วยประการหนึ่งนั้นเอง

2.4 ความแตกต่างของคำสอนในพุทธศาสนากับคำสอนในลัทธิอื่นๆ

ความแตกต่างระหว่างคำสอนของลัทธิอื่นซึ่งในทางพุทธศาสนาเรียกทรรศนะอื่นว่าลัทธิอัญญเดียรถีย์ซึ่งรวมทั้งศาสนาฮินดูในสมัยพุทธกาลซึ่งมีความแตกต่างทางด้านทรรศนะที่เป็นหลักธรรมคำสอนที่พอสรุปไว้ได้ 3 ประเด็นคือ (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2546, หน้า 41-42)

1. กลุ่มความเชื่อของคำสอนที่ยึดถือในกรรมเก่า (ปุพเพกตเหตุ)
2. กลุ่มความเชื่อของคำสอนที่มุ่งเน้นที่การสร้างสรรค์ของพระเจ้า (อิสสรนิมมานเหตุ)
3. กลุ่มที่เพ่งพิจารณาไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย (อเหตุอปจฺจยา)

ทฤษฎีความเชื่อคำสอนทั้ง 3 นี้ล้วนเป็นข้อถกเถียงและเป็นที่ปฏิบัติสืบๆ กันมาในสมัยพุทธกาลจนกระทั่งปัจจุบัน บางครั้งแนวความคิดเช่นนี้ก็แฝงอยู่ในแทบทุกคนทุกสังคม แต่ถึงอย่างไรก็แล้วแต่ ทั้ง 3 ทฤษฎีนี้ถือว่าขัดต่อมติ แย้งต่อคำสอนในพุทธศาสนา การเชื่อกรรมเก่า จนเกินเหตุก็เห็นสรรพสิ่งน่ากลัวจะโทษแต่กรรมในอดีตไม่คำนึงถึงชีวิตปัจจุบัน การฝากความหวังกับเทพเจ้าหรือพระเจ้าในลักษณะอัตตาอ้อนวอนขอพรก็ไม่เห็นความเพียรหรือการกระทำของตนศักยภาพของมนุษย์ หรือแม้แต่การไม่เชื่อในเหตุปัจจัยอะไรทุกอย่างเกิดขึ้นเองมีเองและดับสูญไปเองก็ดูน่ากลัวถึงศีลธรรมที่จางหายไปในที่สุด ดังนั้น สิ่งที่พุทธศาสนาสอนจึงคำนึงถึงหลักหิตประโยชน์ อัตถประโยชน์ หลักสันติสุข สันติภาพที่มุ่งเน้นคำสอนกิเลสตัณหาภายในของตนเอง มุ่งเข้าการปฏิบัติที่ต้องครบทั้งปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ จะเห็นว่า พุทธศาสนามีคำสอนในเชิงศีลธรรมและจริยธรรมที่ปฏิบัติได้จริง ไม่เน้นรูปแบบเชิงปรัชญาที่มัวเมาเอาสนุกแค่ความคิดทฤษฎีและไม่ใช่การปฏิบัติเคร่งจนกลายเป็นการทรมานตน แท้จริงความสมดุลของชีวิตก็คือหลักการปฏิบัติสายกลางที่เปรียบเหมือนเชือกเส้นเดียว แต่มีเส้นด้ายแปดเส้นเกลียวกันอยู่ มุ่งปัญญาและมุ่งสู่ความสงบสันติอันมีสภาวะที่เรียกว่า “นิพพาน” หรือ การดับสนิททั้งรูปนามในที่สุดนั่นเอง

ในการวิเคราะห์ถึงข้อแตกต่างระหว่างคำสอนของพุทธศาสนากับลัทธิอื่นๆ นั้น แกนหลักของคำสอนในลัทธิอัญญเดียรถีย์นั้นสามารถสรุปแนวความคิดของเดียรถีย์อื่นทั้งหมดในความเชื่อ 62 ประการในพรมชาลสูตรซึ่งก็สรุปลงในทิฏฐิ 10 ประการ ดังปรากฏในพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่วัจฉโคตตปริพาชก และแก่อุตติยะปริพพาชก โดยมีเนื้อสรุปโดยย่อว่า ปริพพานชกทั้งวัจฉโคตรและอุตติยะปริพพาชกนั้นเข้ามาถามถึงทิฏฐิในสมัยนั้นว่ามี 10 ประการ พระพุทธองค์ทรงเห็นอย่างไร คือ (พระมหาสิทธิพิพัฒน์ สิริปญโญ, 2555, หน้า 58-59)

ทิฏฐิที่ 1 โลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า
ทิฏฐิที่ 2 โลกไม่เที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้หรือ
ทิฏฐิที่ 3 โลกมีที่สุด สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้หรือ
ทิฏฐิที่ 4 ไม่มีที่สุด
ทิฏฐิที่ 5 ชีพอันนั้น สรีระก็อันนั้น
ทิฏฐิที่ 6 ชีพอย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง
ทิฏฐิที่ 7 สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป มีอยู่
ทิฏฐิที่ 8 สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป ไม่มีอยู่
ทิฏฐิที่ 9 สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป มีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี
ทิฏฐิที่ 10 สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป มีอยู่ ก็มิใช่ ไม่มีอยู่ก็มิใช่ (อมราวิเขปะ)

หลักการดังกล่าวข้างต้นเหล่านี้ เป็นอัพยากตปัญหาในมุมมองพระพุทธศาสนาเป็นความเห็นที่รกชัฏ คือเป็นความเห็นอย่างกันดาร เป็นความเห็นที่เป็นเสี้ยนหนาม เป็นความเห็นที่กวัดแกว่ง เป็นความเห็นเครื่องผูกสัตว์ไว้ เป็นไปกับด้วยทุกข์ เป็นไปกับด้วยความลำบาก เป็นไปกับด้วยความคับแค้น เป็นไปกับด้วยความเร้าร้อน ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับสนิทเพื่อสงบระงับเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ซึ่งเป็นทิฏฐิหรือคำสอนต่างพุทธศาสนาโดยสิ้นเชิง ส่วนคำสอนในพระธรรมวินัยนี้มีนัยตามที่พระพุทธองค์ตรัสสรุปท้ายพระสูตรนี้ว่า

> “ตถาคตเห็นแลว่า ดังนี้ รูป ดังนี้ ความเกิดแห่งรูป ดังนี้ ความดับแห่งรูป ดังนี้ เวทนา ดังนี้ ความเกิดแห่งเวทนา ดังนี้ ความดับแห่งเวทนา ดังนี้ สัญญาดังนี้ ความเกิดแห่งสัญญา ดังนี้ ความดับแห่งสัญญา ดังนี้ สังขาร ดังนี้ ความดับแห่งสังขาร ดังนี้ วิญญาณ ดังนี้ ความเกิดแห่งวิญญาณ ดังนี้ ความดับแห่งวิญญาณ เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า ตถาคตพ้นวิเศษแล้ว เพราะความสิ้นไป เพราะคลายกำหนัด เพราะดับสนิท เพราะสละ เพราะปล่อย เพราะไม่ถือมั่นซึ่งความสำคัญทั้งปวง” (ม.ม., เล่ม 13, หน้า 244)

จะเห็นได้ว้า เรื่องไตรลักษณ์และหลักคำสอนตามแบบหลักปฏิจสมุปบาท คือ หลักการอิงอาศัยกันเกิดและการดับ โดยมุ่งไปที่การกำจัดทุกข์ ส่วนทิฏฐิทั้ง 10 ประการที่ถกเถียงกันในสมัยนั้นล้วนแต่เป็นไปเพื่อการสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตมากนัก เป็นได้แค่เพียงความรู้เชิงปรัชญาซึ่งก็ต้องถกเถียงกันไม่รู้จบ สำหรับพุทธศาสนาเรื่องสำคัญของชีวิตที่รีบเร่งด่วนกระทำปฏิบัติกันกำจัดคือ ทุกข์ด้วยเหตุนี้ หากคำสอนใดไม่เป็นไปเพื่อความคลายกำหนัด เพื่อพ้นทุกข์ เพื่อนิพพาน คำสอนนั้นไม่ใช่พุทธศาสนา ดังพระดำรัสที่ว่า

> “ธรรมที่เป็นไปโดยส่วนเดียว เราแสดงบัญญัติแล้ว นี้ทุกข์ สมุทัย นี้ทุกข์ นิโรธ นี้ทุกข์ นิโรธคามินีปฏิปทา ธรรมที่เป็นไปโดยส่วนเดียว เราแสดงแล้วบัญญัติแล้ว เพราะธรรมเหล่านี้

ประกอบด้วยอรรถ ประกอบด้วยธรรม เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความ ตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เพราะฉะนั้น ธรรมที่เป็นไปโดยส่วนเดียวเราจึงแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว" (ที.สี., เล่ม 9, หน้า 230)

จากพุทธพจน์ข้างต้นเห็นได้ว่า ความแตกต่างระหว่างคำสอนของพุทธศาสนาต่ออัญญเดียรถีย์ก็อยู่ที่ทางสุดทั้งสองฝ่ายของอัญญเดียรถีย์ คือ อัตกิลมัตถานุโยค และกามสุขัลลิกานุโยค ทางทั้งสองนั้นไม่ได้เป็นไปเพื่อการดับปัญหา คือ ทุกข์ที่แท้จริงได้ ส่วนพระพุทธศาสนาได้นำเสนอหลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง ไม่หย่อนไม่ตึง กล่าวคือ หลักอริยสัจ 4 และ มรรค 8 บนพื้นฐานพุทธาภิปรัชญาของสรรพสิ่งที่เป็นอนัตตา นอกจากนี้ยังมีหลักปฏิบัติที่สอดคล้องเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือ "นิพพาน"

ในจุดเด่นของพุทธศาสนาแม้จะเกิดในประเทศอินเดียมีผู้สถาปนา คือ เจ้าชายสิทธัตถะหรือพระพุทธเจ้า แต่พระองค์มิได้อาศัยพระเวทในการวางรากฐานทรรศนะทางปรัชญาและมิได้เชื่อในพระเจ้าว่าศักดิ์สิทธิ์ สร้างสรรค์อะไรได้ เช่นกลุ่มเทวนิยมหรืออาสติกะที่มีความเชื่อกัน แต่พุทธศาสนาสามารถสถาปนาทรรศนะทางปรัชญาขึ้นโดยไม่ขัดแย้งกับสำนักต่างๆ เหล่านั้นด้วย ด้วยพระพุทธเจ้าประกาศพระศาสนาอย่างมีเหตุผล สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง ตลอดทั้งแนวทางในการวางกฎหรือระเบียบการดำเนินชีวิตไว้อย่างง่ายๆ ลักษณะสำคัญของทรรศนะทางปรัชญาของพระพุทธเจ้า จึงมีลักษณะที่เด่นกว่าลัทธิอื่นๆ ดังที่กล่าวมานี้ ทรรศนะต่างๆ ทางปรัชญาพระพุทธเจ้าก็ทรงมีหลักในการอภิปรายดังต่อไปนี้ คือ

1. ไม่อภิปรายหรือโต้เถียงในเรื่องไร้ประโยชน์ พระพุทธเจ้าทรงพยายามอธิบายพุทธธรรมอย่างมีเหตุผลและด้วยปัญญาอันชาญฉลาด แต่จะพยายามหลีกเลี่ยงเรื่องราวยาวๆ ไร้สาระ โดยจะใช้หลักคัดค้านในเรื่องดังกล่าว พระองค์มักจะยึดหลักวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เพื่อชี้แนะให้เข้าใจ โดยเน้นประสบการณ์และหลักปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลจริงๆ ดังนั้น พุทธธรรมและจริยศาสตร์ของพระองค์จึงอาศัยหลักปฏิบัติด้วยตนเอง พร้อมด้วยเหตุผลลึกซึ้งและประสบการณ์อันกว้างขวางยิ่งกว่าจะอภิปรายโต้เถียงกัน ดังนั้น จุดประสงค์ในอุดมคติทางปรัชญาของพระพุทธองค์ที่ถูกต้องคือ การหลุดพ้นจากความทุกข์ ร่างกายจะต่างจากอาตมันหรือไม่ อาตมันเป็นอมตะหรือมไม่ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยงเป็นอยู่ตลอดไปหรือไม่ ปัญหาปรัชญาเหล่านี้พระพุทธองค์จะไม่อภิปราย อย่างไรก็ตาม การไม่อภิปรายไม่ใช่การแสดงความไม่รู้หรือความโง่ แต่เป็นการแสดงปัญญาหรือความรู้อย่างหนึ่ง ดังที่ทราบกันว่า ในบางเรื่องดังกล่าวมา แม้จะอภิปรายกันอย่างยืดยาว นักปรัชญาทั้งตะวันออกและตะวันตกจะไม่สามารถแก้ไขปัญหาเหล่านั้นให้ถึงจุดหมายตามที่ประสงค์ได้ การอภิปรายในหัวเรื่องปรัชญาจะได้ประโยชน์ในตัวเอง แต่จะต้องนำตนให้บรรลุโมกษะได้เท่านั้น พระพุทธองค์จะทรงอธิบายแนวทางปรัชญา และทรงเน้นความสำคัญของโมกษะโดยวิธีหลุดพ้นจากความทุกข์เพราะมนุษย์ตกอยู่ในความทุกข์ การที่จะไปอภิปรายเรื่องอาตมันและเรื่องโลกจึงเป็นเรื่องของคนโง่หรือไม่ก็เสียเวลาเปล่าๆ ในวรรณคดีบาลีทางพระพุทธศาสนา ปัญหาที่พระพุทธองค์ไม่ทรงอภิปรายเรียกว่า "อัพยากตานี" ซึ่งมีอยู่ 10 ข้อ คือ

1) โลกเที่ยงหรือไม่
2) โลกไม่เที่ยงแท้ หรือไม่

3) โลกมีที่สุดหรือไม่
4) โลกไม่มีที่สุดหรือไม่
5) ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้นหรือไม่
6) ชีพอย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่งหรือไม่
7) ตถาคตหลังจากตายแล้วเกิดอีกหรือไม่
8) ตถาคตหลังจากตายแล้วไม่เกิดอีกหรือไม่
9) สัตว์ตายแล้วเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก
10) สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็หามิได้ ไม่เกิดอีกก็หามิได้ ใช่หรือไม่

ในทางปฏิบัติการที่จะตอบปัญหาเหล่านี้จึงไร้ประโยชน์ ในทางปรัชญาการไม่อธิบายให้แจ่มแจ้งย่อมไม่ได้ประโยชน์ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงไม่ทรงอภิปรายเพราะผู้ฟังเข้าใจไม่ได้

2. เน้นในเรื่องมองโลกไม่โสภีมีทุกข์เป็นที่ตั้ง ลักษณะสำคัญของปรัชญาของพระพุทธเจ้าข้อหนึ่ง คือ การมองโลกไม่โสภี โดยพระองค์ถือว่าโลกมนุษย์เต็มไปด้วยความทุกข์หน้าที่ของมนุษย์ต้องพยายามบรรลุโมกษธรรมที่เรียกว่า “นิพพาน” เพราะสามารถหลุดพ้นโลกที่เต็มด้วยความทุกข์ได้ ผู้ตกอยู่ในโลกียสุขจึงเหมือนคนโง่ คนมืดคนบอด แต่พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้หลีกเว้นความทุกข์เสียและให้ดำเนินตามทางบรรลุนิพพาน ถึงแม้พุทธปรัชญาจะเริ่มต้นด้วยการมองโลกในแง่ร้ายก็ตาม แต่บั้นปลายจะเน้นเพื่อให้มองโลกในแง่ดีและมีสุขอย่างแท้จริง ประสบการณ์ทุกๆ วันของมนุษย์จะต้องเผชิญโดยหลีกไม่พ้น เพราะมีกิเลสคือความอยากมีนั่นอยากเป็นนั่นเป็นนี่อยู่เรื่อยไป เพราะกิเลสนี่แหละผลักดันให้เราเกิดอยู่ในโลกร่ำไป พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “สากลโลกถูกไฟแห่งราคะ ความเกลียด ความทุกข์ ความแก่และความตายเผาผลาญอยู่” พระองค์ทรงเปรียบเทียบมนุษย์ในโลกนี้ ผู้ที่ถูกไฟแห่งความทุกข์เผาผลาญอยู่เหมือนมนุษย์ผู้ถูกยิงด้วยลูกศรอาบด้วยยาพิษ คำสอนของพระองค์ คือ อริยสัจ 4 นั่นเอง

3. เน้นในหลักความจริงของชีวิตหรือสัจนิยม พระพุทธองค์ทรงวิเคราะห์ศรัทธาอย่างงมงาย หรือไร้เหตุผลในคัมภีร์ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นประเพณี เช่น พระเวท เป็นต้น เนื่องจากคำสอนของพระองค์เน้นในเรื่องกรรม คือ การกระทำของแต่ละบุคคลโดยไม่ยอมรับความมีอยู่ของพระเป็นเจ้า คำสอนของพระพุทธองค์เน้นในประสบการณ์ชีวิตอย่างจริงจังและปฏิเสธสิ่งนอกเหนือความพยายามและความเข้าใจของมนุษย์จะพึงมีได้

4. เน้นในการปฏิบัติเพื่อบรรลุสัจธรรมสูงสุด คำสอนของพระพุทธองค์ส่วนใหญ่เน้นในทางปฏิบัติอย่างแท้จริง พระพุทธองค์จึงได้เน้นในเรื่องอริยสัจ 4 ประการ โดยตรัสว่า เนื่องด้วยการเน้นในเรื่องอริยสัจ 4 นี้เอง บุคคลจึงสามารถบรรลุคุณประโยชน์ได้ การได้รับประโยชน์จึงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับหลักคำสอนพื้นฐานทางศาสนา โดยที่พระองค์ตรัสไว้ว่า การไม่ยึดมั่น ถือมั่น การทำลายกิเลสตัณหา การดับความทุกข์นานาประการเสียได้ ผู้นั้นย่อมบรรลุความสงบทางใจ ความรู้แจ้ง ความมีปัญญาสมบูรณ์และนิพพานได้ ถ้าพระองค์ไม่รู้แจ้งเห็นจริงหรือยังตกอยู่ในอวิชชาคือความงมงายแล้ว พระองค์จะไม่ตรัสเรียกพระองค์เองว่า “พุทธะ” ได้เลย

2.5 ความสำเร็จในการวางแผนการเปลี่ยนปรับรับเอาพุทธศาสนา

ปัจจัยในการกำหนดความสำเร็จในที่นี้ ไม่ได้หมายถึงดรรชนีชี้วัดว่าดำเนินงานไปแล้วได้ผลสำเร็จเท่านี้เท่านั้น ในกรอบของการวางแผนเชิงกลยุทธ์ยังไม่ไปถึงขั้นนั้น แต่เป็นการคาดคะเนประเมินว่า ถ้าจะให้การดำเนินงานเป็นผลสำเร็จตามแผนแล้ว แผนควรจะถูกสร้างขึ้นอย่างไร ซึ่งกำหนดกรอบไว้ 4 ข้อ คือ

1. ต้องเป็นแผนที่มีการประสานกันระหว่างผู้บริหารกับผู้ปฏิบัติงานระดับล่าง
2. ต้องเป็นแผนที่กลั่นกรองอย่างสมบูรณ์
3. ต้องเป็นแผนที่เที่ยงตรง ปราศจากอคติของผู้ร่วมทำแผน
4. ต้องเป็นแผนในลักษณะวัฒนธรรมเปิด คือเปิดโอกาสให้ผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการวางแผนได้

การวางแผนต่างๆ เหล่านี้ ยกเว้นการวางแผนระยะสั้น ในช่วง 4 พรรษาแรก ล้วนเป็นแผนที่ทรงเปิดโอกาสให้พุทธบริษัทเสนอข้อคิดเห็นขึ้นมาได้ทั้งสิ้น โดยเฉพาะจากระดับล่างสู่บนแม้แต่เสียงชาวบ้านที่ไม่ใช่ชาวพุทธก็ทรงรับฟัง เช่นคำกล่าวร้าย คำตำหนิติเตียนพระสงฆ์หรือติพระพุทธองค์ก็ทรงรับฟัง ทรงใคร่ครวญอย่างถ่องแท้ ซ้ำยังทรงสอนภิกษุว่าถ้าเขาชมก็อย่าลิงโลดเหลิงดีใจ ถ้าเขาติก็ต้องดูว่าจริงหรือไม่จริง ถ้าจริงก็ต้องแก้ไข ถ้าไม่จริงก็ต้องกล่าวแก้หรือเฉยเสียหลักคำสอนของพระศาสดามีองค์ 9 ซึ่งเรียกว่า “นวังคสัตถุศาสน์” ยกเว้นอุทานที่ทรง แปลว่า พระอุทานออกมาด้วยพระปีติ มีพระหฤทัยสหรคตด้วยโสมนัสสัมปยุตด้วยญาณแล้ว อีก 8 ข้อล้วนเกิดจากพระธรรมเทศนาที่ตรัสแก่พุทธศาสนิกทั้งสิ้น ทั้งเรื่องที่มีผู้มากราบทูลถามปัญหาเรื่องที่ทรงปรารภแล้วทรงชี้แจงหรือแสดงธรรม ตลอดจนเรื่องที่มีผู้กราบทูลเสนอแนะต่างๆ ทรงคิดใคร่ครวญและทรงอนุวัติตามข้อเสนอก็มาก ทรงคิดทรงทำอะไร นอกจากช่วงวางแผนระยะสั้นช่วงก่อตั้ง พระศาสนา 4 ปีแรกแล้ว นอกนั้นอาจลงความเห็นได้ว่าเกิดจากที่ทรงเปิดโอกาสให้ผู้บริหารระดับล่างคือ ภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์ กราบทูลเสนอแนะทั้งสิ้น โดยเฉพาะในการบัญญัติสิกขาบท

ยกตัวอย่างเช่น พระสารีบุตรกราบทูลให้ทรงบัญญัติสิกขาบท (วิ.มหา., เล่ม 1, หน้า 13) พระเจ้าพิมพิสารทูลขออย่าให้การบรรพชาอุปสมบทแก่ราชภัฏ (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 145-146) พระเจ้าสุทโธทนะทูลขอมิให้สงฆ์บรรพชาอุปสมบทแก่ผู้ที่มารดาบิดายังไม่อนุญาต นางวิสาขาทูลขอภิกษุสงฆ์รับผ้าวัสสิกสาฎก (ผ้าอาบน้ำฝน) อาคันตุกภัต คมิกภัต คิลานภัต คิลานุปัฏฐากภัต คิลานเภสัช ธุวยาคู (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 166-167) หรือแม้แต่เรื่องขั้นตอนการปฏิบัติต่อพระพุทธสรีระเมื่อปรินิพพานแล้ว (ที.มหา., เล่ม 10, หน้า 52) ก็ดำรัสสั่งไว้ เรียกว่าทุกอย่างเป็นแผนที่วางไว้ มีระบบมีขั้นตอน ทรงวางแผนนับแต่ตรัสรู้ถึงเสด็จดับขันธปรินิพพานทีเดียวส่วนเรื่องการวางแผนโดยไม่วิเคราะห์ข้อมูลให้ละเอียดถี่ถ้วน ย่อมไม่ใช่วิสัยของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่เฉพาะเรื่องการประกาศพระศาสนาเท่านั้นที่ทรงวิเคราะห์แบบทฤษฎี SWOT แต่ทุกเรื่องเลยทีเดียว ดังพระพุทธภาษิตว่า “นิสมฺม กรณำ เสยฺโย -ใคร่ครวญแล้วจึงทำดีกว่า” และคำว่าคิดใคร่ครวญในที่นี้ หมายถึงคิดอย่างผู้ฉลาดที่เรียกว่า “สุจินฺติตจินฺตี - คิดในเรื่องที่คิดดีแล้ว” หมายถึงทบทวนด้วยดีซ้ำแล้วซ้ำเล่า และเรื่องที่ว่าคิดดี วิสัยผู้ฉลาด พระพุทธเจ้าตรัสว่า ต้องคิดถึงประโยชน์ 2 อย่าง คือ ประโยชน์ในชาติปัจจุบันและประโยชน์ล่วงหน้าในชาติหน้า (สำ.ส., เล่ม 15, หน้า 269 ; เล่ม 15, หน้า 366)

ประเด็นสุดท้าย คือไม่เฉพาะทรงคิดแผนปฏิบัติการอันใด พระพุทธเจ้าทรงนึกถึงประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก ปราศจากอคติลำเอียงทั้งสิ้น ไม่ทรงเลือกที่รักมักที่ชัง ทรงวางพระองค์สม่ำเสมอ พระพุทธองค์ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า “บุคคลใดละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อม ดุจดวงจันทร์ข้างแรม ฉะนั้น บุคคลใดไม่ละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมบริบูรณ์ ดุจดวงจันทร์ข้างขึ้น ฉะนั้น” (อง.จตุกฺก., เล่ม 21, หน้า 29-30)

ในท่ามกลางสภาพแวดล้อมทางศาสนาที่ชุมพูทวีปยุคนั้น เต็มไปด้วยสมณพราหมณ์ คณาจารย์เจ้าลัทธิ เจ้าทิฏฐินับร้อยทุกพวกอวดอ้างฤทธิ์เดช ว่าตัวเองเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้มีฤทธิ์อ้างความล้ำเลิศแห่งคำสอน ข่มขี่ผู้อื่น ส่วนสภาพแวดล้อมทางการเมืองการปกครองมีแคว้นใหญ่ถึง 16 แคว้น นิสัยใจคอของผู้คนตลอดเจ้าผู้ปกครองย่อมไม่เสมอกัน แม้จะเปรียบเทียบข้อต่างระหว่างพราหมณ์กับลัทธิครูทั้ง 6 ซึ่งต่อไปนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงทรรศนะของเจ้าลัทธิที่มีบทบาทต่อพระพุทธศาสนาดังนี้

2.6 ทรรศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อลัทธิครูทั้ง 6

ทรรศนะต่างๆ ในทางพุทธศาสนานั้นปรากฏทั่วไปในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์ของศาสนาพุทธ ที่รวบรวมหลักธรรมคำสอนและทรรศนะที่สร้างให้เกิดความเห็น ความเชื่อครอบคลุมทั้งระบบความคิดทางปรัชญา ค่านิยม อุดมการณ์ ลัทธิ ทฤษฎีและแนวทรรศนะในการมองโลกและชีวิตในทางพุทธศาสนาเรียกว่า ทิฏฐิ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2536, หน้า 735) ซึ่งหากจะกล่าวโดยทั่วไปแล้วทิฏฐิในทางพุทธศาสนาแบ่งออกได้ถึง 62 ประการซึ่งล้วนเป็นทรรศนะแนวคิดหรืออุดมการณ์ที่สำคัญ เพราะอาจชักนำให้บุคคลมีความเจริญก้าวหน้าไปในทางที่ถูกต้องดีงามที่เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ โดยมีผลคือความสุขและทำให้เข้าถึงสัจจะอันสูงสุดทางศาสนาได้ หรืออาจชักนำไปสู่ความต่ำทรามเกิดเป็นมิจฉาทิฏฐิ ได้รับผลคือ ความทุกข์ ตลอดจนทำให้ห่างจากสัจจะอันสูงสุดของศาสนาได้ ในการเกิดสัมมาทิฏฐิและมิจฉาทิฏฐินั้นในทางพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงกล่าวไว้ ในวาตสูตรอย่างน่าสนใจว่า

> “เมื่ออะไรมีอยู่เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้นหรือย่อมไม่ตกเป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด? คือเมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะยึดมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนั้น (สำ.ข., เล่ม 17, หน้า 211-214)
>
> “ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยงยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ? เมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่น ยึดมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทิฏฐิจึงเกิดขึ้น (สำ.ข., เล่ม 17, หน้า 215-217)

จะเห็นได้ว่า เหตุที่ทำให้เกิดทรรศนะ เกิดทิฏฐิในทางพุทธศาสนานั้น เริ่มจากความยึดมั่นถือมั่นถือนั่นเอง ทรรศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อลัทธิครูทั้ง 6 ประกอบด้วยลัทธิดังต่อไปนี้ คือ

2.6.1 ทรรศนะของพุทธศาสนาต่อลัทธิปูรณกัสสปะ

ลัทธิของครูปูรณกัสสปะ ถือเป็นเจ้าลัทธิเก่าแก่ผู้หนึ่ง มีความเห็นว่าวิญญาณเป็นสิ่งไร กัมมันตภาพ เป็นสิ่งเที่ยงแท้ถาวร ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ร่างกายนี้เองเป็นเจ้าของพฤติกรรมวิญญาณ ไม่เกี่ยวข้องกับกรรมดีกรรมชั่วที่ร่างกายทำ แต่ร่างกายก็เป็นสิ่งที่ไร้เจตนา ดังนั้น เมื่อร่างกายทำสิ่งใดๆ ลงไป จึงไม่จัดเป็นบุญบาปแต่อย่างใด บุคคลไม่จัดว่าได้ทำบุญเมื่อให้ทาน เป็นต้น และไม่จัดว่าได้ทำบาป เมื่อฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม หรือพูดปด พระพุทธศาสนาเรียกทรรศนะของปูรณกัสสปะว่า “อกิริยวาท ” แปลว่า “กล่าวการทำว่าไม่เป็นอันทำ” เป็นทรรศนะที่ปฏิเสธพลังงานปฏิเสธกรรมไปด้วยพร้อมกัน ผู้มีทรรศนะดังกล่าวนี้เรียกว่า “อกิริยวาที” แปลว่า “ผู้กล่าวการทำว่าไม่เป็นอันทำ” ขัดแย้งกับหลักกรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง เพราะพระพุทธศาสนาสอนหลักกรรมว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นไปตามกรรม ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้ รับผลชั่วและถือว่าเป็นหลักเหตุผลที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง (หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์, 2544, หน้า 74-75)

2.6.2 ทรรศนะของพุทธศาสนาต่อลัทธิมักขลิ โคศาล

มักขลิโคศาลเป็นเจ้าลัทธิฝ่าย อาชีวก วันหนึ่งเห็นต้นข้าวที่คนเหยียบย่ำแล้วกลับงอกงามขึ้นมาอีก จึงเกิดความคิดว่า “สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้ว จะต้องกลับมีวิญญาณขึ้นมาอีกไม่ตายไม่สลาย” และถือว่า “สัตว์ทั้งหลายขึ้นอยู่กับกระบวนการที่ได้กำหนดไว้ แล้ว” กระบวนการดังกล่าวเริ่มต้นจากระดับต่ำสุดไปหาจุดหมายที่สูงสุด เป็นกระบวนการที่แน่นอนไม่เปลี่ยนแปลง เช่นเดียวกับความร้อนมีระดับต่ำเป็นน้ำแข็ง และมีระดับสูงเป็นไฟ มักขลิโคศาลปฏิเสธกรรมและพลังความเพียรว่าเป็นสิ่งที่ไร้ความหมาย สัตว์ทั้งหลายไม่ต้องทำความเพียร และไม่ต้องทำความดีเพื่ออะไร เพราะการบรรลุโมกษะไม่ได้ สำเร็จด้วยความเพียรหรือด้วยกรรมใดๆ สัตว์จะต้องเวียนว่ายตายเกิดจากภพสู่ภพไปโดยลำดับ เมื่อถึงภพสุดท้ายก็จะเข้าถึงความบริสุทธิ์ได้เอง ความบริสุทธิ์ประเภทนี้เรียกว่า “สังสารสุทธิ” คือความบริสุทธิ์ที่ได้จากการเวียนว่ายตายเกิด กระบวนการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ เช่นเดียวกับการคลี่เส้นด้ายออกจากกลุ่ม เมื่อจับปลายเส้นด้ายด้านนอกแล้วปากกลุ่มด้ายไปกลุ่มด้ายจะคลี่ออกจนถึงปลายด้านใน ปลายสุดด้านในของเส้นด้ายนั่นเอง เปรียบเหมือนความบริสุทธิ์ของสัตว์หรือที่เรียกว่าโมกษะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตหนึ่งๆ เป็นเรื่องของการโชคดีและเคราะห์ร้ายไม่เกี่ยวกับกรรมดีและกรรมชั่วแต่อย่างใด สัตว์ประเภทอื่นๆ จะเข้าถึงโมกษะได้ จำต้องมาเกิดเป็นมนุษย์ก่อนจึงจะเข้าถึงความบริสุทธิ์ได้ พระพุทธศาสนาเรียกทรรศนะของมักขลิโคศาลว่า “อเหตุกวาทะ” คือกล่าวว่า “ความเศร้าหมองและความบริสุทธิ์ของสัตว์ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย” ทรรศนะของมักขลิโคศาลจัดเป็นอกิริยาวาทด้วย เพราะเป็นการปฏิเสธกรรมและผลของกรรมอยู่แล้วด้วย ทั้งยังเป็นอวิริยวาทด้วย เพราะปฏิเสธพลังความเพียรว่าเป็นสิ่งไร้ผลด้วย (ที.สี., เล่ม 9, หน้า 56)

2.6.3 ทรรศนะของพุทธศาสนาต่อลัทธิอชิตเกสกัมพล

ทรรศนะของอชิตะ เกสัมพล ตรงกับปรัชญาในยุคหลังคือวัตถุนิยม เป็นทรรศนะที่ปฏิเสธว่าไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคลใดๆ ทั้งสิ้น ไม่มีชาติหน้า ไม่มีบุญ ไม่มีบาป ปฏิเสธกรรมดีกรรมชั่วปฏิเสธพิธีกรรมทางศาสนาว่าไร้ผล ปฏิเสธความสมบูรณ์ทางจิต ไม่มีใครทำดีไม่มีใครทำชั่ว เพราะสัตว์ประกอบด้วยธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ จึงไม่มีสัตว์ใดๆ คงมีแต่กลุ่มธาตุ ชาตินี้ของสัตว์สิ้นสุดลงที่การตาย ไม่มีอะไรเหลืออีกหลังจากตาย ธาตุทั้งหลายเหล่านั้นทำหน้าที่ผลิตวิญญาณขึ้นมาเมื่อธาตุเหล่านั้นแยกจากกันสัตว์ก็สิ้นสุดกันแค่นั้น ไม่มีความดีความชั่ว ไม่มีโลกหน้าชาติหน้าต่อไปอีก ไม่มีสวรรค์หรือโลก

ทิพย์ที่ไหนอีก ไม่มีพระเจ้า โลกนี้ดำรงอยู่โดยตัวเอง วิญญาณและเจตนาของสัตว์เกิดจากธาตุ เช่นเดียวกับสุราที่เกิดจากการหมักดองเครื่องปรุง เมื่อทุกอย่างสิ้นสุดลงที่ความตายจึงไม่จำเป็นต้องทำบุญเพื่อเป็นเสบียงไปชาติหน้า ทรรศนะนี้ปฏิเสธคัมภีร์พระเวทอย่างรุนแรง เป็นทรรศนะที่ชี้แนะว่าสัตว์จะแสวงหาความสุขแก่ตนด้วยวิธีใดๆ ก็ได้ ไม่ต้องทำสิ่งที่เคยเชื่อกันมาว่าจะอำนวยความสุขในชาติหน้าเพราะวิญญาณคือร่างกายที่ยังมีชีวิตอยู่นั่นเอง พระพุทธศาสนาเรียกทรรศนะนี้ว่า “นัตถิกวาท” แปลว่า “กล่าวว่าไม่มีสัตว์บุคคล” ทรรศนะของ อชิตเกสกัมพล ตรงกับปรัชญาจารวาก หรือวัตถุนิยม ยอมรับค่านิยมทางกามสุขเท่านั้น ไม่มีค่านิยมใดๆ อีกที่เหมาะสมของมนุษย์จึงเป็นทรรศนะที่ถูกตำหนิจากปรัชญาอื่นอย่างมาก (อง.ติก., เล่ม 20, หน้า 97-98)

2.6.4 ทรรศนะของพุทธศาสนาต่อลัทธิปกุธกัจจายนะ

ปกุธกัจจายนะเป็นนักพหุนิยมและวัตถุนิยม มีทรรศนะคล้ายกับอชิตเกสกัมพลโดยถือว่าสัตว์ประกอบด้วยธาตุทั้งหลาย ธาตุเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มีความมั่นคง ไม่เป็นบ่อเกิดของสิ่งใดๆ ได้อีก ไม่มีพฤติกรรมร่วมกับสิ่งใดๆ ไม่มีการเคลื่อนไหว ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ดังนั้น จึงไม่มีใครฆ่าใคร ไม่มีใครถูกฆ่า ไม่มีใครแสดงอะไรแก่ใคร ไม่มีใครสอน ไม่มีใครเรียน แม้ดาบจะผ่านร่างกายของสัตว์ไปก็ไม่จัดเป็นการทำบาป ไม่จัดเป็นการทำลายสัตว์ เป็นเพียงดาบได้ผ่านกลุ่มธาตุที่ปรากฏเป็นร่างกายเท่านั้น ร่างกายนั้นเป็นกลุ่มของปรมาณูไม่มีสิ่งอื่นใด ทุกอย่างสิ้นสุดลงพร้อมกับการตายของสัตว์นั้นๆ พระพุทธศาสนาเรียกทรรศนะนี้ว่า “อุจเฉทวาทะ” หรือ “อุจเฉททิฐิ” แปลว่า “เห็นว่าสูญสิ้น” คือไม่มีใคร ตายแล้วจึงไม่มีอะไรเหลืออยู่อีก อยู่ในฐานะเป็น นัตถิกทิฐิ คือ ปฏิเสธความเป็นสัตว์เป็นบุคคล เป็นอเหตุกทิฐิ คือ ปฏิเสธเหตุของความเศร้าหมอง ความบริสุทธิ์ และเป็น อกิริยทิฐิ คือ ปฏิเสธการกระทำด้วย เพราะเมื่อปฏิเสธบุคคลอย่างเดียวแล้ว การกระทำจะมีได้อย่างไร เพราะฉะนั้น ทรรศนะของเจ้าลัทธิปกุธกัจจายนะ จึงมีลักษณะกลมกลืนกับเจ้าลัทธิเหล่าอื่นที่กล่าวมาแล้ว (ม.ม., เล่ม 13, หน้า 106-108)

2.6.5 ทรรศนะของพุทธศาสนาต่อลัทธิสัญชัยเวลัฏฐบุตร

ไม่ปรากฏชัดเจนว่า สัญชัยถือทรรศนะใดว่าเป็นสิ่งสูงสุด เพราะถือว่า สิ่งอันติมะเป็นสิ่งไม่สามารถกำหนดได้ สัญชัยกล่าวถึงปัญหาบางอย่างที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ เช่น ปัญหาเรื่องอาตมันเป็นสิ่งเดียวกับร่างกายหรือไม่? สัตว์ตายแล้วเกิดอีกหรือไม่? ปัญหาเหล่านี้พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ โดยทรงแสดงเหตุผลว่าเป็นเรื่องไร้ประโยชน์ แต่ทรงพยากรณ์ปัญหาต่างๆ ในกระบวนการของอริยสัจ 4 ในการตอบปัญหาต่างๆ สัญชัยใช้หลักตรรกวิทยาเป็นเครื่องมืออย่างสำคัญจึงถูกวิจารณ์ว่าเป็น อมราวิกเขปิกะ คือ พูดซัดส่ายไปมาอย่างปลาไหล เป็นคนพูดจาไม่อยู่กับร่องรอยที่แน่นอน แต่ไม่จัดว่าเป็น อกิริยาวาทิน อย่าง 4 เจ้าลัทธิข้างต้น คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากล่าวว่าสัญชัยเป็นครูของพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะผู้เป็นอัครสาวกเบื้องขวาและเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้า พระอัครสาวกได้พยายามที่จะให้อาจารย์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่ออ้อนวอนไม่เป็นการสำเร็จ จึงได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยบริวารจำนวนมาก (หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์, 25544, หน้า 83-85)

2.6.6 ทรรศนะของพุทธศาสนาต่อลัทธินิครนถ์ นาฏบุตร

นิครนถ์ นาฏบุตร เป็นเจ้าลัทธิร่วมยุคกับพระพุทธเจ้า เป็นเจ้าลัทธิที่ถือปฏิบัติ เปลือยกาย เพราะถือว่าเครื่องนุ่งห่มเป็นเครื่องผูกพันอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องหมายของการมีพันธะอยู่กับโลกวัตถุ

นิครนถ์ นาฏบุตร เป็นผู้มีบทบาทสำคัญมากในศาสนาเชน โดยทั่วไปถือว่าเป็นผู้เดียวกับมหาวีระ ศาสดาของเชน แต่คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงนิครนถ์ นาฏบุตร เป็นส่วนใหญ่ว่าเป็นผู้ปฏิบัติทรมานตน ในฐานะเป็นตบะปลดเปลื้องกรรมเก่าให้หมดไป และเพื่อปิดกั้นกรรมใหม่ไม่ให้เกิดขึ้น ต่อจากนั้นก็จะบรรลุโมกษะ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากล่าวว่า นิครนถ์ นาฏบุตร ได้สิ้นชีวิตก่อนพระพุทธเจ้า สาวกแตกสามัคคีกัน พระพุทธสาวกเห็นเหตุการณ์เช่นนั้นก็เป็นห่วงถึงพระพุทธศาสนา ด้วยเกรงว่า เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระสาวกจะแตกสามัคคีเช่นนั้น จึงกราบทูลพระพุทธเจ้าเพื่อทำสังคายนา พระพุทธเจ้าทรงแนะนำวิธีพิจารณาหลักธรรมและทรงแสดงวิธีการไว้เป็นตัวอย่าง ทรรศนะทางปรัชญาของเชน กล่าวถึงเนื้อสารน่าจะมีอยู่ 9 อย่าง คือ

1. ชีวะ ที่เป็นตัวการของสิ่งมีชีวิต มีอยู่ในทุกสิ่งแม้แต่ต้นไม้ มีความรู้เป็นคุณสมบัติ
2. อชีวะ สิ่งที่เป็นพื้นฐานให้ชีวะทำงานได้ เช่น ร่างกายเป็นที่อาศัยของสิ่งที่ เรียกว่าชีวะ
3. บุญ-บาป เป็นผลเกิดจากพฤติกรรมของชีวะ ปรากฏทางกาย วาจา และทางมนัส
4. อาสวะ คือ สิ่งที่หลั่งไหลเข้าสู่ร่างกาย และจิต เป็นไปตามกรรมที่ได้ทำไว้
5. สังวระ คือ การปิดกั้นกระแสกรรม และทำลายกรรมให้หมดสิ้นไป
6. พันธะ คือ การผูกพันทางชีวะ เป็นเหตุให้ต้องตายและเกิดสืบต่อไป
7. นิรชา การกำจัดผลกรรม เหมือนการปิดน้ำไม่ให้รั่วเข้าเรือ แล้วทำการวิดน้ำในเรือออกให้หมดสิ้น
8. โมกษะ คือ ความหลุดพ้น เป็นขั้นที่ผู้ปฏิบัติรู้ชัดตามเป็นจริง ตามหลักการของศาสนาเชน

จะเห็นว่า ปรัชญาเชนถือว่า ความจริงต่างๆ มีอยู่หลายแง่หลายมุม ทั้งความจริงก็มีหลายอย่าง ทรรศนะดังกล่าวนี้เรียกว่า “อเนกันตวาทะ” แปลว่า “กล่าวถึงความจริงไม่ใช่หนึ่ง” แต่ความจริงเหล่านั้นจะยืนยันเพียงด้านใดด้านหนึ่งไม่ได้ เพราะจะกลายเป็นปฏิเสธความจริงด้านอื่นๆ จะเป็นการปฏิเสธความจริงเสียหลายด้าน เมื่อถือเอาเพียงด้านเดียว ดังนั้น การจะกล่าวยืนยันความจริงใดๆ จำต้องมีคำว่า “บางที” หรือ “อาจจะ” เข้ามากำกับ เพื่อเป็นการเปิดโอกาสความจริง ด้านอื่นให้เป็นความจริง หลักการดังกล่าวนี้เรียก “สยาทวาท” แปลว่า “การกล่าวความจริงอย่างมีเงื่อนไข ” ด้วยเหตุนี้ปรัชญาเชนจึงไม่กล่าวความจริงที่เป็น “อันติมะ” การกล่าว การกล่าวถึงสิ่งใดๆ จะต้องระบุรูปแบบ เนื้อสาร และ กาลเทศะ ของสิ่งนั้นๆ มีเงื่อนไขการกล่าวความจริง 7 ขั้น คือ

1. สิ่งนั้นอาจจะเป็นจริง (ตามรูปแบบ เนื้อสาร และกาลเทศะ)
2. สิ่งนั้นอาจจะไม่จริง
3. สิ่งนั้นอาจเป็นจริงและไม่เป็นจริง
4. สิ่งนั้นอาจจะเป็นสิ่งอธิบายไม่ได้
5. สิ่งนั้นอาจจะเป็นจริง และอธิบายไม่ได้
6. สิ่งนั้นอาจจะไม่เป็นจริง และอธิบายไม่ได้
7. สิ่งนั้นอาจจะเป็นจริงและไม่เป็นจริง ทั้งอธิบายไม่ได้

นอกจากเงื่อนของความจริงทั้ง 7 แล้ว ในศาสนาเชนยังมีข้อปฏิบัติพื้นฐานสำคัญอยู่ 5 ประการคือ

1. อหิงสา การไม่เบียดเบียนทางกาย วาจา และใจ
2. สัตยะ การปฏิบัติสัจจะทางกาย วาจา ใจ
3. อสเตยยะ การไม่ลักด้วยกาย วาจา ใจ
4. พรหมจริยะ การปฏิบัติถูกต้องเรื่องกามด้วยกาย วาจา และใจ
5. อปริคคหะ การไม่เกาะเกี่ยวสิ่งใด ๆ ด้วยกาย วาจา และใจ

จะเห็นได้ว่า นักบวชในศาสนาเชนจะต้องปฏิบัติตามหลักการนี้อย่างเคร่งครัด หลักของการปฏิบัติดังกล่าวเป็นลักษณะการปฏิบัติเรียกว่า มหาพรต ส่วนผู้ครองเรือนปฏิบัติในขั้นต่ำลงมาจึงเรียกว่า “อนุพรต” คำว่า “พรต” คือ ข้อปฏิบัติหรือหมายถึงสิ่งที่เรียกว่า ข้อวัตรปฏิบัติหลักการในการปฏิบัติในศาสนาเชนที่นำมากล่าวนี้ เป็นเพียงบางส่วนเท่านั้น สำหรับเป็นเครื่องประกอบทรรศนะของนิครนถ์ นาฏบุตร ผู้ประสงค์ศึกษาพิสดารค้นหาได้ จากศาสนาและปรัชญาของเชน ซึ่งมีอยู่ในฐานะเป็นปรัชญาและศาสนาระบบหนึ่งของอินเดีย รวมความว่า ลัทธิปรัชญาของครูทั้ง 6 เป็นลัทธิปรัชญาร่วมพุทธกาล ทำให้เห็นว่า ในสมัยพุทธกาลนั้น ไม่ได้มีเฉพาะพระพุทธศาสนาเท่านั้น ที่ปรากฏในห้วงความคิดของปวงชน แต่ยังมีลัทธิปรัชญาอื่นๆ อีกมาก มีทรรศนะของครูทั้ง 6 เป็นต้น พระพุทธเจ้าตรัสปรารภครูทั้ง 6 ว่า เหมือนชาวประมงที่ปิดกั้นปลาไม่ให้สัตว์น้ำแหวกว่ายลงสู่ห้วงแห่งอิสรภาพคือ มรรค ผล นิพพาน (พระมหาสิทธิพิพัฒน์ สิริปญฺโญ, 2555, หน้า 47-48)

ทรรศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อลัทธิครูทั้ง 6 ทั้งหมดนี้หากจะสรุปแล้วก็จัดกลุ่มแนวคิดที่แตกต่างกันได้ ดังต่อไปนี้คือ

1. ศาสดาปูรณะ กัสสปะ จัดเป็นกลุ่ม อกริยวาท อเหตุกวาท ถือว่า สรรพสิ่งเป็นไปโดยไม่มีเหตุปัจจัย บุญบาปไม่มีจริง ทุกอย่างเกิดขึ้นเองโดยบังเอิญ

2. ศาสดามักขลิโคศาล จัดเป็นกลุ่มนิยัตินิยม (โชคชะตา) อกริยทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิสังสารสุทธิ คือว่า สุข-ทุกข์ ไม่ได้ เกิดจากสาเหตุอะไร สัตว์ทั้งหลายอนาถาไม่อาจช่วยเหลือตัวเองได้ทุกอย่าง ถูกกำหนดไว้แล้วเปรียบเหมือนก้อนด้ายที่เหวี่ยงไปในอากาศ เมื่อถึงกำหนดก็สิ้นสุดไปเอง

3. ศาสดาอชิตะ กัมพล จัดเป็นกลุ่มวัตถุนิยม นัตทิกทิฏฐิ อุจเฉกทิฏฐิ อันตคาหิกทิฏฐิ ปฏิเสธทุกอย่างด้วยจริยศาสตร์ก็คล้ายพวกจารวาก

4. ศาสดาปกุธะ กัจจายะ เป็นพวกสัสสตวาท เห็นว่ามีสิ่งที่เที่ยง 7 อย่าง

5. ศาสดาสัญชัย เวทัลบุตร จัดเป็นพวกอมราวิเขป หรือวิมตินิยม สงสัยทุกอย่างไว้ก่อน

6. ศาสดานิครนถ์ นาฏบุตร เป็นอเทวนิยมเหมือนกับพุทธศาสนา แต่เน้นเรื่องกรรมเก่าการทรมานตน รวมทั้งเห็นนิรวาณเป็นอัตตายั่งยืน อาจจะจัดเป็นสัสสตวาท ก็น่าจะได้

จากการศึกษาลัทธิครูทั้ง 6 ผ่านทรรศนะของพระพุทธศาสนาทำให้เห็นว่า ทรรศนะของลัทธิครูทั้ง 6 แฝงอยู่ในแทบทุกสังคมทุกสมัยมาอย่างยาวนาน เพราะทรรศนะดังกล่าวเป็นเรื่องของมนุษย์ หากพิจารณาผ่านหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาแล้วจะเห็นว่า ทรรศนะของลัทธิครูทั้ง 6 ถือว่าขัดกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา การเชื่อกรรมเก่าจนเกินเหตุก็เห็นสรรพสิ่งน่ากลัวจะโทษแต่กรรมในอดีตไม่คำนึงถึงชีวิตในปัจจุบัน เป็นการฝากชะตาชีวิตของตนให้กับเทพเจ้าเพียงประการเดียวมองข้ามความเพียรพยายามหรือศักยภาพของตน แม้แต่การไม่เชื่อในความเป็นเหตุและปัจจัยอะไรทุกอย่างเกิดขึ้นเองมีเอง และดับสูญไปเอง ส่งผลทำร้ายมาตรฐานกลางทางสังคมคือหลักศีลธรรม พระพุทธศาสนามีทรรศนะตรงข้ามกับลัทธิครูทั้ง 6 คำนึงถึงหิตประโยชน์ อัตถประโยชน์ และหลัก

มหสุขของสังคม มุ่งสันติสุขและสันติภาพโดยการทำลายกิเลสภายในจิตใจตามหลักของมัชฌิมาปฏิปทาสู่ความสงบสันติซึ่งมีสภาวะอย่างที่เรียกวันว่า นิพพานซึ่งเป็นการดับสนิททั้งรูปและนามในที่สุด

บทที่ 3
สัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา

สัมมาทิฏฐิ แปลว่า “ความเห็นถูก” ในทางธรรมนั้น มีความหมายเช่นเดียวกันกับความเข้าใจระดับลึก หมายถึง ความเข้าใจถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องโลกและความเป็นไปของชีวิต เมื่อสัมมาทิฏฐิเข้าไปอยู่ในใจของบุคคลจนหยั่งรากลึกอย่างมั่นคง ก็จะกลายเป็นอุดมการณ์ หลักการ ทัศนคติ หรือทฤษฎีชีวิตประจำใจบุคคล อันจะเป็นเหตุให้บุคคลนั้น คิดถูก พูดถูก ทำถูก ประกอบอาชีพถูก คือทำหน้าที่การงานด้วยความสุจริต ไม่ผิดทำนองคลองธรรม ซึ่งผู้วิจัยสนใจในประเด็นที่เจาะจงลงไปอีกว่ามีความหมายที่ครอบคลุมกว่านี้หรือไม่ มีวัตถุประสงค์และความสำคัญอย่างไร มีกี่ประเภท และในแต่ละประเภทมีความสัมพันธ์กับหมวดธรรมอย่างไร มีปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิรวมถึงกรณีตัวอย่างหรือไม่ จึงจำเป็นต้องศึกษารายละเอียดของสัมมาทิฏฐิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ดังต่อไปนี้

3.1 ความหมายและความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิ

สัมมาทิฏฐิ เป็นองค์ประกอบข้อแรกของมรรคมีองค์ 8 (สำ.ม., เล่ม 19, หน้า 542) ซึ่งเป็นองค์ต้นทางแห่งมรรค โดยที่องค์มรรคอีกทั้ง 7 ข้อ ก็มีคำว่า สัมมา อยู่ข้างหน้าทุกองค์ และจะเห็นว่า “สัมมา” แปลว่า “ชอบ”หรือ “ถูก” และ“ทิฏฐิ” แปลว่า “ความเห็น” สัมมาทิฏฐินั้นเปรียบประดุจแกนนำ หรือในมุมของปฏิจจสมุปบาท ถ้ามีสัมมาทิฏฐิเป็นตัวนำวิถีชีวิตก็จะดำเนินไปในสายดับทุกข์ (นิโรธวาร) หรือเดินตามมรรคมีองค์ 8 โดยที่องค์ประกอบของอริยมรรคมีองค์ 8 จะมีคำว่า “สัมมา” กำกับไว้ข้างหน้าเสมอเรามักจะแปลคำนี้โดยทั่วไปว่า “ชอบ” และแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า “Right” (ถูก) แล้วก็ไม่ได้ให้รายละเอียดต่อไปว่าที่บอกว่าชอบหรือถูกนั้นหมายความว่าอย่างไรมีขอบเขตแค่ไหนอย่างไร ดังนั้น การทำความเข้าใจความหมายของคำว่า “สัมมา” ให้ชัดเจนก่อนจึงเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะช่วยทำให้เข้าใจความหมายของสัมมาทิฏฐิได้ง่ายขึ้น

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้นิยามความหมายของคำว่า “สัมมา” ด้วยคำภาษาไทย 7 คำคือ โดยชอบดีถูกต้องถูกถ้วนสมบูรณ์จริงและแท้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2538, หน้า 329) ในขณะที่พุทธทาสภิกขุได้นิยามด้วยคำในภาษาไทย 2 คำคือคำว่า “ชอบ” และคำว่า “ถูกต้อง” โดยคำทั้งสองนี้จะต้องเล็งไปที่ความดับทุกข์โดยตรงถ้าไม่ได้มุ่งไปที่ความดับทุกข์โดยตรงก็ไม่ชื่อว่าเป็นสัมมาเช่นความเห็นแบบคาดคะเนหรือแนวคิดของพวกนักปรัชญา แม้จะได้รับการยอมรับว่าชอบหรือถูกต้องถ้าไม่ได้มุ่งไปที่การแก้ปัญหาความทุกข์ในชีวิตก็ไม่ชื่อว่าเป็นสัมมาเช่นเดียวกัน (พุทธทาสภิกขุ, 2518, หน้า 264)

นอกจากนั้นคำว่า “สัมมา” ยังเป็นตัวกำกับให้องค์ประกอบของมรรคแต่ละองค์มีความเป็นสายกลางในตัวเองไม่เอียงสุดโต่งไปด้านใดด้านหนึ่ง เช่น ไม่ยึดมั่นถือมั่นในทิฏฐิอย่าง งมงายจนกลายเป็นกำแพงปิดกั้นตัวเองและไม่ปล่อยตัวเองจนกลายเป็นคนไร้จุดยืน เมื่อบูรณาการองค์มรรคทั้ง

8 ที่มีความเป็นกลางในตัวเองเข้าด้วยกันก็จะทำให้เกิดระบบจริยธรรมแบบองค์รวมที่มีความเป็นสายกลางและสมดุลครบทุกด้าน

3.1.1 นิยามและความหมายของสัมมาทิฏฐิ

ในพระไตรปิฎกคำที่ใช้เป็นไวพจน์ของสัมมาทิฏฐิโดยตรงมีน้อยเท่าที่ปรากฏเช่นในสัมมาทิฏฐิสูตรพระสารีบุตรใช้คำว่า “ทิฏฐิที่ดำเนินไปตรง (อุชุคตา)” (ม.มู., เล่ม 12, หน้า 85) ส่วนในทัศนะของผู้วิจัยสัมมาทิฏฐิความเห็นชอบ หมายถึง ความเห็นที่ดีและประเสริฐถูกต้องโดยมุ่งหมายเอาทิฏฐิ 2 อย่างคือความเห็นชอบที่ยังนับเนื่องอยู่ในโลกและความเห็นชอบที่พ้นไปจากโลก ได้แก่ โลกียสัมมาทิฏฐิ โลกุตตระสัมมาทิฏฐิ ส่วนในคัมภีร์วิสุทธิมรรคพระพุทธโฆษาจารย์ได้ให้คำนิยามว่า “สัมมาทิฏฐิ ก็คือ ปัญญาจักษุอันมีนิพพานเป็นอารมณ์ที่ไถ่ถอนอนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน) คืออวิชชาเสียได้” (วิสุทธิ., เล่ม 3, หน้า 97)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายความหมาย “สัมมาทิฏฐิ” ไว้ว่าสัมมาทิฏฐิ ปัญญาอัน เห็นชอบ คือเห็นอริยสัจ 4 เห็นชอบตามคลองธรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว มารดาบิดามี (คือมีคุณความดี ควรแก่ฐานะหนึ่งที่เรียกว่า มารดา บิดา) ฯลฯ เห็นถูกต้องตามที่เป็นจริงว่า ขันธ์ 5 ไม่เที่ยง เป็นต้น (ข้อ 1 ในมรรค) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551, หน้า 293)

วศิน อินทสระ ได้อธิบายความหมายของคำว่า “สัมมาทิฏฐิ” ไว้ว่า เบื้องต่ำ ความเห็นชอบ คือความเห็นถูกต้อง เห็นและเชื่อว่า บุคคลทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วได้รับผลชั่ว บาปบุญมีจริง นรก สวรรค์ในโลกอื่นมีจริง มารดาบิดา ... เห็นถูกเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การดำเนินชีวิตประจำวัน เบื้องสูง หมายถึง ความรู้หรือญาณในอริยสัจ 4 คือเห็นทุกข์ในชีวิตตามที่เป็นจริง ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ก็มีอยู่ เรียกว่ามรรค หรืออริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8” (วศิน อินทสระ, 2530, หน้า28-34)

โยคาวจาร ราหุล (Yogavacara Rahula) ได้อธิบายความหมายของคำว่า “สัมมาทิฏฐิ” ว่า สัมมาทิฏฐิ สิ่งนั้นประกอบด้วย ความเข้าใจถูกต้องในความไม่แน่นอน และการปรุงแต่งของจิต วิญญาณ สัญญา สังขาร ไม่เที่ยง เป็นความเห็นถูกต้อง เห็นชอบทั้งหมดทั้งมวล เพราะความเห็นในสรรพสิ่งที่จริงแท้ นำไปสู่ความสงบ ความสุขและความมั่นคงในชีวิต เป็นความเข้าใจถูกต้องต่ออริยสัจ 4 ประการ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประกาศสั่งสอนไว้ ผู้ฉลาดย่อมไม่พึงตำหนิติเตียน ไม่พึงโต้แย้ง ไม่พึงข้ามผ่าน นี้คือความเห็นชอบ (Yogavacara Rahula, 1996, pp.136,141)

พุทธทาสภิกขุ ให้ความหมายว่า สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบหรือความเห็นที่ถูกต้อง คำว่า “เห็น” ในที่นี้ไม่ใช่เห็นด้วยตาแต่เห็นด้วยใจเรียกง่ายๆ ว่า ความเข้าใจที่ถูกต้องความรู้ที่ถูกต้องความเชื่อที่ถูกต้องหรือความรู้สึกนึกคิดที่ถูกต้องนั่นเอง (พินิจรัก ทองหล่อ, 2540, หน้า 293) อย่างไรก็ตามความหมายของสัมมาทิฏฐิตามที่กล่าวมานั้น เป็นเพียงความหมายแบบกลางๆ ที่ครอบคลุมความหมายสัมมาทิฏฐิทุกระดับ และเป็นการให้ความหมายในแง่ของการตีความตามรูปศัพท์เท่านั้น ยังมีความหมายของสัมมาทิฏฐิอีกแบบหนึ่งซึ่งเป็นความหมายเฉพาะเจาะจงตามระดับขั้นของสัมมาทิฏฐิดังนี้

1. **ความหมายของโลกียสัมมาทิฏฐิ** ได้แก่ ความเห็นชอบระดับโลกีย์ที่ยังเนื่องอยู่กับกระแสโลกเป็นไปตามทำนองคลองธรรมและสอดคล้องกับหลักศีลธรรมอันดีงามของสังคม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ พุทธทาสภิกขุ เรียกว่า “สัมมาทิฏฐิฝ่ายภาษาคน” หมายถึงความเห็นชอบที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักแห่งเหตุและผลหรือกฎแห่งกรรมที่ว่า “ทำดีได้ดีทำชั่วได้

ชั่ว” ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับตัวตนเรื่องบุญ เรื่องบาป เรื่องโลกนี้ โลกหน้า และเรื่องนรกสวรรค์เป็นต้น (พุทธทาสภิกขุ, 2518, หน้า 274) ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะเป็นส่วนแห่งบุญให้ผลคืออุปธิเป็นอย่างไรคือความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเซ่นสรวงที่เซ่นสรวงแล้วมีผล (ที.สี., เล่ม 9, หน้า 182) วิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมีโลกนี้มีโลกหน้า มีมารดา มีคุณบิดามีคุณสัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็มีอยู่ในโลก (ม.อุ., เล่ม 14, หน้า 181) แม้สัมมาทิฏฐิระดับโลกิยะนี้จะยังท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏไม่สามารถนำไปสู่ความหลุดพ้นจากกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง แต่พุทธศาสนาก็ยอมรับว่าเป็นความเชื่อระดับพื้นฐานที่จำเป็น กล่าวคือ เป็นเครื่องจูงใจให้คนตั้งอยู่ในศีลธรรม รู้จักละอายชั่วกลัวบาปและทำให้สังคมร่มเย็นเป็นสุข พุทธทาสภิกขุแม้ท่านจะบอกว่าสัมมาทิฏฐิระดับนี้เป็นเรื่องของภาษาคนไม่ใช่ภาษาธรรมแต่ก็เป็นผู้หนึ่งที่ยอมรับความสำคัญของทิฏฐิระดับนี้ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “สัมมาทิฏฐิที่เห็นอย่างนี้ทำให้บุคคลรักบุญกุศล...จึงเป็นผู้มีความสุขความเจริญในโลกนี้แม้จะยังต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารก็เวียนว่ายไป แต่ในทางบุญทางกุศลไม่มีความทุกข์ยากลำบากในนรกมีแต่การเสวยสุขที่เรียกว่าสุคติหรือสวรรค์เป็นเบื้องหน้าสืบไป” (พินิจ รักทองหล่อ, 2540, หน้า 293–294)

2. **ความหมายของโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ** ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องตามอย่างที่มันเป็นหรือความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริงตามสภาวะของธรรมชาติซึ่งเป็นความรู้ในระดับที่เหนือกระแสโลกเหนือการแบ่งเป็นฝักเป็นฝ่ายว่าดี-ชั่วบุญ-บาปนรก-สวรรค์ พ้นไปจากสังสารวัฏและปราศจากตัวตน พุทธทาสภิกขุเรียกว่า “สัมมาทิฏฐิฝ่ายภาษาธรรม” หรือ “ฝ่ายปรมัตถธรรม” ในพระไตรปิฎกเรียกว่า “สัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะ” บ้าง“สัมมาทิฏฐิที่ไม่มีอาสวะ” บ้าง ดังพุทธพจน์ที่ว่า สัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะที่ไม่มีอาสวะเป็นโลกุตตระเป็นองค์แห่งมรรคเป็นอย่างไร คือ องค์แห่งมรรคข้อสัมมาทิฏฐิที่เป็นตัวปัญญาปัญญินทรีย์ปัญญาพละธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึกมีจิตหาอาสวะมิได้เพียบพร้อมด้วยอริยมรรคเจริญองค์แห่งมรรคอยู่นี้เป็นสัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระเป็นองค์แห่งมรรค (ม.อุ., เล่ม 14, หน้า 181) ภิกขุโพธิ (bhikkhu Bodhi) ได้แบ่งสัมมาทิฏฐิแนวโลกุตตระออกเป็น 2 ระดับ

ระดับแรกคือ “สัจจานุโลมิกสัมมาทิฏฐิ” หมายถึง ความรู้ที่อนุโลมตามตามสัจธรรมในขั้นนี้จะเรียกว่าเป็นโลกุตตรสัมมาทิฏฐิเลยทีเดียวก็ยังไม่ได้เพราะยังไม่เข้าถึงตัวสัจธรรมที่แท้จริงส่วนมากจะเป็นความรู้ที่เกิดมาจากการศึกษาอบรมแล้วนำมาไตร่ตรองจนรู้ความหมายและความสำคัญของมันอย่างแจ่มแจ้ง

ระดับที่สองคือ “สัจจปฏิเวธสัมมาทิฏฐิ” หมายถึง สัมมาทิฏฐิในขั้นที่รู้แจ้งแทงตลอดซึ่งสัจธรรมเป็นความรู้เกิดมาจากการเจริญภาวนาหรือการพัฒนาปัญญาตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8จนรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง (Bhikkhu Bodhi, pp. 25–26)

สรุปได้ว่า คำว่า “สัมมาทิฏฐิ ” ตามทัศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ที่ได้กล่าวมา มีความเห็นสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกันคือ สัมมาทิฏฐิ ปัญญาอันเห็นชอบ คือเห็น อริยสัจ 4 เห็นชอบตามคลองธรรมว่า ทำ ดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว รู้เห็นที่ตัวเราว่า เป็นที่ตั้งแห่ง ทุกข์ ทุกข์จะตั้งอยู่ได้ก็เพราะสมุทัยเป็นเหตุ เห็นด้วยใจ มีความเข้าใจที่ถูกต้อง ความรู้สึกนึกคิด ที่ถูกต้อง ความดิ้น

รนของจิต เป็นเหตุก่อให้เกิดทุกข์ ความดับแห่งความดิ้นรนของจิต เป็นเหตุให้ถึง ความดับทุกข์ โดยใช้ปัญญาพิจารณาเพื่อพัฒนาไปสู่ความหลุดพ้น คือ นิพพาน

3.1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างโลกียสัมมาทิฏฐิกับโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ

สัมมาทิฏฐิทั้งสองระดับนั้นหาได้ขัดแย้งกันไม่ นอกจากไม่ขัดแย้งกันแล้วยังสนับสนุนกันอีกด้วย เนื่องจากระบบจริยธรรมทางพุทธศาสนาเป็นระบบที่มีการฝึกฝนและพัฒนาไปตามลำดับดังพุทธพจน์ที่ว่า “ในธรรมวินัยนี้มีการศึกษาไปตามลำดับมีการบำเพ็ญไปตามลำดับมีการปฏิบัติตามลำดับไม่ใช่การบรรลุอรหัตตผลโดยทันที เหมือนมหาสมุทรต่ำไปโดยลำดับลาดไปโดยลำดับ ลึกลงโดยลำดับไม่ ดิ่งชันไปทันที” (วิ.จู., เล่ม 7, หน้า 288) ดังจะเห็นได้จากการแบ่งระบบจริยธรรมของ พุทธศาสนาออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับที่สอนให้คนอยู่กับความจริงอย่างโลกๆ หรืออยู่กับบัญญัติของโลก (สมมติสัจจะ) ได้อย่างดีมีความสุข และระดับที่สอน ให้คนพัฒนาตัวให้เข้าถึงความจริงตามกฎธรรมชาติ (ปรมัตถสัจจะ) ที่อยู่เหนือสมมติของโลกนอกจากนั้นความสุขที่สัมพันธ์กับระบบจริยธรรมก็มี 2 อย่าง เช่นเดียวกันคือ “โลกียสุข” กับ “โลกุตตรสุข” ซึ่งก็สอดคล้องกับการแบ่งประโยชน์ (อัตถะ) หรือจุดหมายของชีวิตออกเป็น 3 ขั้นคือ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2536, หน้า 594–595)

1. ประโยชน์ขั้นต้น ได้แก่ ประโยชน์ในปัจจุบันหรือประโยชน์ในชีวิตนี้เป็นจุดหมายขั้นต้นหรือจุดหมายเฉพาะหน้า เช่น การได้ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ทรัพย์สิน ฐานะ เกียรติ และชีวิตคู่ครองที่เป็นสุข เป็นต้น เรียกว่า “ทิฏฐิธัมมิกัตถะ”

2. ประโยชน์ขั้นกลาง ได้แก่ ประโยชน์เบื้องหน้าหรือประโยชน์ที่ลึกล้ำยิ่งกว่าที่มองเห็นได้ด้วยตา เป็นเรื่องคุณค่าด้านในของชีวิต เช่น ความเจริญงอกงามทางด้านจิตใจ มีคุณธรรมและศีลธรรม เป็นต้น รวมถึงประโยชน์ในชาติเบื้องหน้า เช่น การได้เป็นเทวดาและพรหม เป็นต้นเรียกว่า “สัมปรายิกัตถะ”

3. ประโยชน์ขั้นสูงสุด ได้แก่ ประโยชน์อย่างยิ่งยวดหรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิตเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต ได้แก่ การรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงจนหลุดพ้นจากเครื่องผูกมัดทั้งปวงหรือการได้บรรลุนิพพานนั่นเอง เรียกว่า “ปรมัตถะ” อัตถะหรือประโยชน์ทั้ง 3 ระดับนี้ แสดงให้เห็นหลักการพัฒนาชีวิตและความสัมพันธ์ระหว่างโลกียสัมมาทิฏฐิกับโลกุตตรสัมมาทิฏฐิตามหลักพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน ประโยชน์ในขั้นต้นต้องเป็นฐานให้แก่ประโยชน์ขั้นกลาง ในขณะเดียวกันประโยชน์ในขั้นกลางก็ต้องเป็นฐานให้แก่ประโยชน์ในขั้นสูงสุดหรือจะพูดอีกอย่างหนึ่งก็ได้ว่าโลกียสัมมาทิฏฐิต้องเป็นพื้นฐานให้แก่ โลกุตตรสัมมาทิฏฐิก็ได้ เพราะการแบ่งประโยชน์ออกเป็น 3 ขั้นนี้เป็นเพียงการแบ่งในเชิงคุณภาพเท่านั้น ถ้าแบ่งโดยเอาเกณฑ์โลกิยะกับโลกุตระเข้ามาจับก็จัดเป็น 2 ระดับคือ ประโยชน์ขั้นต้นและขั้นกลางเป็นระดับโลกิยะ ส่วนขั้นประโยชน์ขั้นสูงสุดเป็นระดับโลกุตระ อย่างไรก็ตามภาพความสัมพันธ์ระหว่างสัมมาทิฏฐิสองระดับหากนำเสนอในแง่ของหลักธรรมเพียงอย่างเดียวอาจจะทำให้เห็นภาพได้ไม่ชัดเจน แต่ถ้าเราแทนที่ความสัมพันธ์นั้นด้วยการเสนอภาพพุทธประวัติอาจจะทำให้เห็นภาพในเชิงรูปธรรมมากยิ่งขึ้น จริงอยู่พุทธประวัติตั้งแต่ประสูติจนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพานอาจจะมีรายละเอียดปลีกย่อยมากมายแต่ถ้าเราสังเคราะห์เนื้อหาเหล่านั้นลงในกรอบความคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างทิฏฐิสองระดับเข้ามาจับก็สามารถจัดแบ่งออกเป็น 4 ช่วงหลักๆ ดังนี้

1. ช่วงก่อนเกิดวิกฤตทางความคิด หมายถึง ช่วงชีวิตของเจ้าชายตั้งแต่ประสูติจนถึงช่วงก่อนได้พบเทวทูตทั้ง 4 ในช่วงนี้เจ้าชายดำเนินชีวิตตามปกติของปุถุชนที่ยังอยู่ในกระแสโลก มีการปฏิบัติตามธรรมเนียมประเพณีและค่านิยมของสังคมในขณะนั้นๆ เช่น การได้รับการศึกษาทางโลกจนถึงขั้นสูงสุดที่มีอยู่ในขณะนั้นคือ ทรงจบทั้งไตรเพทและศิลปศาสตร์ทั้ง 18 สาขา รวมทั้งการได้บรรลุปฐมฌานตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ความรู้ทางโลกเหล่านี้คงเพียงพอแล้วที่จะทำให้พระองค์มีสัมมาทิฏฐิในระดับพื้นฐานได้ อย่างน้อยก็ต้องทรงรู้ว่าอะไรคือบาป-บุญคุณ-โทษดี-ชั่วและที่ชัดเจนที่สุดคือ การเปล่งอาสภิวาจาในวันประสูติที่ว่า พระองค์เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในโลกนี้คือการแสดงความเชื่อมั่น (สัมมาทิฏฐิ) ในศักยภาพของมนุษย์ว่าสามารถพัฒนาได้จนถึงขั้นสูงสุด

2. ช่วงเห็นโทษกามสุข หมายถึง ช่วงตั้งแต่เกิดวิกฤตทางความคิดอันมีสาเหตุมาจากการมองเห็นสัจธรรมของชีวิต คือความไม่เที่ยง ความไร้แก่นสารของชีวิตที่หมกมุ่นอยู่ในกามสุขตลอดถึงการเสด็จออกจากพระราชวังแล้วเห็นเทวทูต 4 คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ

3. ช่วงคิดหาทางออก หมายถึง ช่วงตั้งแต่คิดตั้งคำถามเชิงเปรียบเทียบว่าเมื่อมีร้อนก็มีเย็นแก้ เมื่อมีมืดก็มีสว่างแก้ เมื่อมีแก่เจ็บตายก็น่าจะมีสภาวะที่ตรงกันข้ามเช่นเดียวกันตลอดถึงระยะเวลา 6 ปีของการเสด็จออกผนวชเพื่อแสวงหาทางหลุดพ้นจนถึงการบำเพ็ญทุกกรกิริยา

4. ช่วงเดินสายกลาง หมายถึง ช่วงตั้งแต่เลิกบำเพ็ญทุกกรกิริยาแล้วหันมาเดินทางสายกลางจนได้รู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรมหรือได้ตรัสรู้อริยสัจ 4 เนื้อหาพุทธประวัติทั้ง 4 ช่วงเหล่านี้ทำให้เราได้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างโลกียสัมมาทิฏฐิกับโลกุตตรสัมมาทิฏฐิได้อย่างชัดเจน

อีกประการหนึ่งการที่สัมมาทิฏฐิระดับโลกียะเป็นปัจจัยส่งเสริมสนับสนุนและไม่ขัดแย้งกับสัมมาทิฏฐิระดับโลกุตระนั้น ก็เนื่องมาจากแก่นแท้ที่มีอยู่ภายในโลกียสัมมาทิฏฐินั่นเองจริงอยู่แม้สัมมาทิฏฐิระดับโลกียะจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องการตัดสินทางคุณค่าหรือเป็นเรื่องสัมพันธ์ที่ขึ้นอยู่กับค่านิยมบรรทัดฐานหรือข้อบัญญัติทางสังคมซึ่งจะต้องมีการปรับเปลี่ยนไปตามอิทธิพลของสภาพแวดล้อมและกาลสมัย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ไม่มีหลักความจริงเป็นฐานรองรับอยู่เลย หลักกลางสำหรับชี้วัดความเป็นโลกียสัมมาทิฏฐินั้นก็คือ ความรู้เห็นที่สอดคล้องกับกฎแห่งกรรมนั่นเอง กล่าวคือ ความเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่งว่าเป็นตัวบันดาลความเป็นไปในชีวิตของมนุษย์ทั้งหมด ดังนั้น เมื่อจะนิยามความหมายของโลกียสัมมาทิฏฐิแบบกระชับที่สุด ท่านจึงชี้ชัดลงไปที่ “กัมมัสสกตาญาณ” (อภิ.วิ., เล่ม 35, หน้า 426) หมายถึง ความรู้ความเห็นว่าสัตว์มีกรรมของตนเองเป็นผู้กำหนดควบคุม และบันดาลชะตาชีวิตของตนเองด้วยความเห็นชอบที่มีรากฐานอยู่บนกฎแห่งธรรมชาตินี้เองจึงทำให้โลกียสัมมาทิฏฐิมีความสอดคล้องกับ โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ นอกจากนั้นยังเป็นปัจจัยเกื้อหนุนและเป็นรากฐานให้แก่ โลกุตตรสัมมาทิฏฐิอีกด้วย

3.2 ความสำคัญของสัมมาทิฏฐิ

สัมมาทิฏฐิมีความสำคัญที่ต้องมีความเข้าใจอย่างถูกต้องเป็นประการแรกในเรื่องโลกและชีวิต เมื่อมีความเห็นที่ถูกต้องแล้ว การดำเนินชีวิตก็จะเป็นไปอย่างถูกทาง ความคิด คำพูด และการกระทำ ก็จะปรากฏออกมาในทางที่ดีงาม การเข้าใจในวิชาการทางโลกยังไม่จัดว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ ต่อเมื่อใดมีความเข้าใจในเรื่องโลก เรื่องชีวิตอย่างถูกต้อง เมื่อนั้นจึงจะเป็นสัมมาทิฏฐิ ในพระไตรปิฎกปรากฏว่ามีการแสดงความสำคัญของสัมมาทิฏฐิไว้หลายข้อ ซึ่งผู้วิจัยนำมาแสดงไว้ 5 ข้อ ดังนี้

1) สัมมาทิฏฐิเป็นแกนนำ พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบให้เห็นการแสดงบทบาทของสัมมาทิฏฐิว่าเป็นเป็นแกนนำที่ทำในการเกิด และรู้จักทิฏฐิอื่นๆ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บรรดาองค์มรรคเหล่านั้น สัมมาทิฏฐิเป็นตัวนำ สัมมาทิฏฐิเป็นตัวนำอย่างไร (ด้วยสัมมาทิฏฐิ) จึงรู้จักมิจฉาทิฏฐิ ว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ รู้จักสัมมาทิฏฐิว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ รู้จักสัมมาสังกัปปะว่าเป็นมิจฉาสังกัปปะ รู้จักมิจฉาวาจา รู้จัก...สัมมาวาจา ..มิจฉากัมมันตะ...สัมมากัมมันตะฯลฯ” (ม.อุ., เล่ม 14, หน้า 180-187)

2) สัมมาทิฏฐิเป็นหัวหน้า พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบให้เห็นการแสดงบทบาทของสัมมาทิฏฐิว่าเป็นเป็นหัวหน้าของมรรคองค์อื่นๆ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “สัมมาทิฏฐิเป็นหัวหน้าอย่างไร เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจาจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาวายามะ สัมมาสติจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสติ สัมมาสมาธิจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสมาธิ สัมมาญาณจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาญาณะ สัมมาวิมุตติจึงพอเหมาะได้ โดยนัยดังนี้แล พระเสขะผู้ประกอบด้วยองค์ 8 จึงกลายเป็นพระอรหันต์ผู้ประกอบด้วยองค์ 10” (ม.อุ., เล่ม 14, หน้า 187)

3) สัมมาทิฏฐิเป็นนายสารถี ดังพระพุทธองค์ทรงเปรียบชีวิตของมนุษย์เหมือนกับรถที่กำลังแล่นไป ชิ้นส่วนต่างๆ ที่นำมาประกอบเข้าเป็นตัวรถก็เป็นเพียงสิ่งที่ช่วยทำให้เป็นรถที่สมบูรณ์เท่านั้น แต่รถคันนั้นจะไม่มีประโยชน์หากจอดทิ้งไว้เฉยๆ หรือจะวิ่งไปสู่จุดหมายปลายทางเองไม่ได้ ถ้าไม่มีคนขับที่ชาญฉลาดสัมมาทิฏฐิจึงเป็นเหมือนนายสารถีผู้รู้จักเส้นทางเป็นอย่างดี ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ทางนั้นชื่อว่าทางตรง ทิศนั้นชื่อว่าไม่มีภัย รถชื่อว่าไม่มีเสียงดังประกอบด้วยล้อ คือธรรมมีหิริเป็นฝา มีสติเป็นเกราะกั้น ธรรมรถนั้นเราบอกให้มีสัมมาทิฏฐินำหน้าเป็นนายสารถี” (สำ.ส., เล่ม 15, หน้า 45)

4) สัมมาทิฏฐิเป็นบุพนิมิตหรือสื่อสัญญาณแห่งการรู้แจ้งอริยสัจ พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบให้เห็นการแสดงบทบาทของสัมมาทิฏฐิ ว่าเป็นบุพนิมิต หมายถึง เครื่องหมายที่บอกให้รู้ล่วงหน้าหรือเป็นการบอกเหตุการณ์ล่วงหน้าว่ากำลังจะมีบางสิ่งบางอย่างเกิดขึ้นตามมา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2539, หน้า 2)โดยรุ่งอรุณยามเช้าก่อนที่พระอาทิตย์จะขึ้นจะมีแสงเงินแสงทองเหลืองเรืองรองปรากฏขึ้นมาก่อนเป็นสัญญาณหรือบุพ นิมิตบอกให้รู้ล่วงหน้าว่าอีกไม่นานพระอาทิตย์จะปรากฏตัวขึ้นมาทำให้โลกนี้สว่างไสว เช่นเดียวกันกับการมีสัมมาทิฏฐิเป็นตัวนำในกระบวนการพัฒนาชีวิตก็เป็นนิมิตหมายบอกให้รู้ล่วงหน้าว่าเมื่อความมืดมนคืออวิชชาถูกกำจัดออกไปด้วยแสงสว่างแห่งปัญญาแล้วจะทำให้ได้ตรัสรู้อริยสัจ 4 ในไม่ช้า ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายเมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัยย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิตฉันใด สัมมาทิฐิก็ฉันนั้นเหมือนกันเป็นตัวนำเป็นบุพนิมิตเพื่อการตรัสรู้อริยสัจ 4 ประการ” (สำ.ม., เล่ม 19, หน้า 553)

5. สัมมาทิฏฐิเป็นเหตุปัจจัยให้กุศลธรรมอื่นๆ ได้เกิดขึ้น สัมมาทิฏฐิยังเป็น เครื่องหมายแสดงให้เห็นถึงกุศลธรรมความดีที่กำลังจะเกิดขึ้นในภายภาคหน้าอีกด้วย คือ เมื่อ บุคคลมีสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นในใจแล้ว ย่อมเป็นทางให้บุญกุศลทั้งหลายได้เกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น ดัง พุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายเราไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นหรือที่

เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือนสัมมาทิฏฐินี้เลย” (องฺ.เอกก., เล่ม 20, หน้า 43)

สรุปได้ว่า ความสำคัญของสัมมาทิฏฐิ คือ เป็นประดุจแกนนำ เป็นหัวหน้า เป็นนายสารถี ดังเป็นบุพนิมิตแห่งการรู้แจ้งอริยสัจ เป็นเหตุปัจจัยให้กุศลธรรมอื่น ๆ ได้เกิดขึ้น เพราะ ความเห็นเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่อาจนำวิถีชีวิตและสังคมมนุษย์ไปสู่ความดี ความเจริญ หรือไปสู่ ความเสื่อมก็ได้ ดังนั้นการได้ศึกษาความสำคัญของสัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องต้นจึงช่วยให้เกิดความเข้าใจ ไปตามลำดับเป็นพื้นฐานต่อไป

3.3 ประเภทของสัมมาทิฏฐิ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าสัมมาทิฏฐิเป็นตัวนำของกระบวนการศึกษาหรือการพัฒนาชีวิตเพื่อความดับทุกข์ตามหลักพุทธศาสนาถ้าการศึกษาถูกนำด้วยสัมมาทิฏฐิก็แสดงว่าตัวการศึกษาที่แท้ได้เริ่มขึ้นแล้วในขณะเดียวกันถ้าการศึกษาใดไม่ถูกนำด้วยสัมมาทิฏฐิการศึกษานั้นก็หาชื่อว่าเป็นการศึกษาที่แท้ไม่แม้จะสมมติเรียกกันว่าการศึกษาก็เป็นการศึกษาที่ยังหาหลักประกันไม่ได้ว่าจะทำให้เกิดสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษาได้จริงหรือไม่ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ก่อนที่จะเข้าสู่ตัวการศึกษาที่แท้จะต้องมีการวางรากฐานการศึกษาหรือสร้างเหตุปัจจัยเพื่อการเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฏฐิโดยเน้นความสมดุลของปัจจัยทั้ง 2 ด้านคือ ทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในปัจจัยภายนอกเรียกว่า “ปรโตโฆสะ” ส่วนปัจจัยภายในเรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ 2 อย่างนี้ ปัจจัย 2 อย่างอะไรบ้าง คือ ปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ” (ม.มู., เล่ม 12, หน้า 539) ถ้าเราสร้างแผนผังความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยแห่งการศึกษากับกระบวนการศึกษาแผนผังจะออกมาในลักษณะดังต่อไปนี้ (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2525, หน้า 171) ปัจจัยแห่งการเกิดสัมมาทิฏฐิสองด้านปัจจัยแห่งการศึกษาตัวนำการศึกษาตัวการศึกษาที่แท้

(1) ปรโตโฆสะ (เสียงจากผู้อื่น)

(2) โยนิโสมนสิการ(คิดถูกวิธี)

3.3.1 ปรโตโฆสะ ปัจจัยภายนอกที่ทำให้เกิดสัมมาฑิฏฐิ

ปัจจัยภายนอกที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ คือ “ปรโตโฆสะ” หมายถึง เสียงจากผู้อื่นหรือเสียงจากภายนอก มีความหมายครอบคลุมถึงสภาพแวดล้อมภายนอกทุกประเภทที่มีอิทธิพลต่อการหล่อหลอมชีวิตของบุคคล ไม่ว่าจะเป็นคำแนะนำสั่งสอน การโฆษณาประชาสัมพันธ์ ข้อมูลข่าวสาร คำอธิบายชี้แจงตลอดจนการเรียนรู้ และการเลียนแบบจากแหล่งภายนอกต่างๆอาจจะเรียกว่า ปัจจัยทางสังคม หรือกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมได้ (socialization) โดยแหล่งสำคัญของการเรียนรู้ประเภทนี้เช่น พ่อ แม่ ครู อาจารย์ มิตรสหาย คนมีชื่อเสียง สื่อมวลชนทุกแขนง ตลอดถึงสถาบันศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2533, หน้า 172) ในที่นี้หมายเอาเฉพาะปรโตโฆสะที่เป็นความรู้เกี่ยวกับโลกและชีวิตในทางถูกต้องดีงามเท่านั้น โดยเฉพาะปรโตโฆสะที่เป็นบุคคล หรือที่เรียกว่า “กัลยาณมิตร” หมายถึง เพื่อนที่ดี มิตรผู้มีพระคุณ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2536, หน้า 11) ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ดูกรอานนท์ ความมีกัลยาณมิตร มีกัลยาณสหาย ชอบคบหากัลยาชนนี้ เท่ากับเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว เพราะว่าผู้มีกัลยาณมิตร ...พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ เขาจักยังอริยอัษฎางคิกมรรคให้เกิดมี เขาจักกระทำได้มากซึ่งอริยอัษฎางคิกมรรค” (สำ.ม., เล่ม

19, หน้า 2-4) พุทธพจน์นี้แสดงถึงการยอมรับความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในฐานะสภาพแวดล้อมทางสังคม ว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งที่จะชักนำและส่งเสริมให้เกิดมีการประพฤติปฏิบัติหลักธรรมในพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่าระบบการดำเนินชีวิต ระบบจริยธรรม หรือระบบการประพฤติปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา เนื่องด้วยสังคมไม่แยกต่างหากจากสังคม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546, หน้า 586)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง “กัลยาณมิตร” ไว้ว่า กัลยาณมิตรนอกจากจะหมายถึงเพื่อนที่ดีในความหมายสามัญเท่านั้นแต่ยังหมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปใน หนทางแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546, หน้า 623)

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึง “กัลยาณมิตร ” ไว้ว่า กัลยาณมิตรเป็นบุคคลที่ชี้ทางประโยชน์สูงสุดในฐานะครู อาจารย์ พระศาสดาคู่กับธรรมะ นักปฏิบัติคู่กับปริยัติ สรุปความได้ว่า

> “อัฏฐังคิกมรรคนั่นแหละ เป็นเพื่อนที่ดี เป็นกัลยาณมิตรนั้นหมายเอาธรรมแต่ใช้คำว่าเพื่อนหรือกัลยาณมิตร ....เรียก ครูบาอาจารย์ว่ากัลยาณมิตร นักปฏิบัติทั้งหลายยอมรับนักปริยัติว่าเป็นกัลยาณมิตร ด้วยผู้ปฏิบัติก็เข้าไปหาผู้รู้ปริยัติ ไต่ถาม สอบถามเอาหลักปริยัตินั้นไปปฏิบัติ แล้วยังคอยติดต่อกันอยู่เรื่อยๆ ก็ยังสำเร็จประโยชน์ได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงถือเป็นหลักว่า นักปริยัติเป็นกัลยาณมิตรแก่ผู้ปฏิบัติ ท่านนิยมเรียกผู้สอนธรรมะในทางดับทุกข์นี้ว่าเป็นกัลยาณมิตร คล้ายๆกับภาษาของพระพุทธองค์ตรัสว่า อัฏฐังคิกมรรคเป็นกัลยาณมิตรอย่างนี้เป็นต้น คนพวกกัลยาณมิตรนี้เอง คือบุคคลประเภทที่จะเรียกว่าผู้ชี้ทาง ถึงแม้พระพุทธเจ้าจะเป็นผู้ชี้ทาง ก็ตั้งอยู่ในฐานะกัลยาณมิตร หรือมีความหมายเป็นกัลยาณมิตรอยู่เต็มตัว คือทำไปด้วยความเมตตากรุณาหาที่สุดมิได้...” (พุทธทาสภิกขุ, 2519, หน้า 328-330)

กัลยาณมิตรในแง่ทำหน้าที่ต่อผู้อื่น สมควรมีคุณสมบัติพิเศษจำเพาะสำหรับการทำหน้าที่นั้นอีกส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะคุณสมบัติพื้นฐาน ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาบุคคลผู้ได้ชื่อว่า เป็นมิตรที่ดีเมื่อมองในแง่คุณสมบัติของผู้ที่เป็นกัลยาณมิตรอาจแยกพิจารณาได้ 2 ด้าน คือ (1) คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงออกภายนอก และ (2) คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงอยู่ภายใน ดังนี้

1) คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงออกภายนอก

คุณสมบัติที่แสดงออกภายนอก คือ คุณสมบัติในแง่ทำหน้าที่ต่อผู้อื่นหรือคุณสมบัติที่ปรากฏต่อสายตาของบุคคลอื่นหรือต่อสังคมเรียกว่ากัลยาณมิตรธรรมหรือธรรมของผู้ที่เป็นกัลยาณมิตร 7 ประการ เพราะประกอบด้วยคุณธรรมที่เป็นคุณสมบัติที่ดี 7 อย่าง

กัลยาณธรรม 7 ประการ (องฺ.สตฺตก., เล่ม 23, หน้า 57) คือ

(1) ปิโย เป็นที่รัก ชวนให้เข้าไปใกล้สนทนาปรึกษาขอคำแนะนำ

(2) ครุ น่าเคารพ เชื่อถือ มีความประพฤติสมควร ทำให้เกิดความอบอุ่นใจ

(3) ภาวนีโย น่ายกย่อง ในความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง เป็นผู้ฝึกฝนอบรมตนอยู่เสมอน่าเอาเป็นแบบอย่าง

(4) วตฺตาจ พูดให้ได้ผลรู้จักชี้แจงให้เข้าใจได้ง่าย คอยให้คำแนะนำตักเตือนเป็นที่ปรึกษาที่ดี

(5) วจนกฺขโม อดทนต่อถ้อยคำรับฟังคำติเตียนของบุคคลอื่นได้ ไม่โกรธง่าย

(6) คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา กล่าวเนื้อหาให้พิสดารได้ อธิบายเรื่องยากให้เข้าใจและเรียนรู้ได้ลึกซึ้ง

(7)โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในทางที่เหลวไหล เสียหายชื่อเสียง (พระพรหม-คุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2536, หน้า 238)

2) คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงอยู่ภายใน (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546, หน้า 627-628)

คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงอยู่ภายในคือ คุณสมบัติที่พัฒนาขึ้นภายในตัวของกัลยาณมิตรซึ่งทำให้สามารถทำหน้าที่ต่อบุคคลอื่นได้อย่างสมบูรณ์เรียกว่า “สัปปุริสธรรม” แปลว่า ธรรมของสัตบุรุษ หรือธรรมของคนดีมี 7 ประการ (ที.ปา., เล่ม 11, หน้า 264) คือ

1. ธัมมัญญุตา รู้หลักและรู้จักเหตุ คือรู้หลักความจริงของธรรมชาติ รู้หลักการ กฎเกณฑ์แบบแผน หน้าที่ ซึ่งจะเป็นเหตุให้กระทำการได้สำเร็จตามความมุ่งหมาย เช่นภิกษุรู้ว่า หลักธรรมที่ตนจะต้องศึกษาและปฏิบัติ คืออะไร มีอะไรบ้าง

2. อัตถัญญุตา รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล คือรู้ความหมายและความมุ่งหมายของหลักธรรม หรือหลักการ กฎเกณฑ์ หน้าที่ รู้ผลที่ประสงค์ของกิจที่จะกระทำ เช่น ภิกษุรู้ว่าธรรมที่ตนศึกษาและปฏิบัตินั้นๆ มีความหมายและความมุ่งหมายอย่างไร ตลอดจนรู้จักประโยชนที่เป็นจุดหมายหรือสาระของชีวิต

3. อัตตัญญุตา รู้จักตน คือรู้ฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ของตนตามเป็นจริง เพื่อประพฤติได้เหมาะสมและให้เกิดผลดี เช่นภิกษุรู้ว่าตนมีศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาและปฏิภาณแค่ไหน

4. มัตตัญญุตา รู้จักประมาณ คือความรู้จักพอเหมาะพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ในการใช้จ่ายทรัพย์ ภิกษุรู้จักประมาณในการรับปัจจัย 4 เป็นต้น

5. กาลัญญุตา รู้จักกาล เช่นรู้ว่าวลาไหน ควรทำอะไร รู้จักเวลาเรียน เวลาทำงาน เวลาพักผ่อนเป็นต้น

6. ปริสัญญุตา รู้จักชุมชน คือ รู้จักถิ่น รู้จักชุมนุม และชุมชน รู้จักมารยาท ระเบียบวินัย ขนบธรรมเนียมประเพณี และข้อควรรู้ปฏิบัติอื่นๆต่อชุมชนนั้นๆ

7. ปุคคลัญญุตา รู้จักบุคคล คือ รู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยอัธยาศัย ความสามารถและคุณธรรมเป็นต้น เพื่อปฏิบัติต่อผู้นั้นโดยถูกต้อง เช่นว่า ควรจะคบหรือไม่คบ จะเกี่ยวข้อง จะใช้ จะยกย่อง จะตำหนิ หรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี เป็นต้น

3.3.2 โยนิโสมนสิการ ปัจจัยภายในที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ

ปัจจัยภายในที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ คือ การมีโยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำไว้ในใจโดยถูกอุบาย โดยถูกทางกล่าวคือ การนึก การน้อม การผูกใจ การใฝ่ใจ การทำไว้ในใจในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์ ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าอนัตตา หรือโดยสัจจานุโลมิกญาณ (ม.มู., เล่ม 12, หน้า 10) การสร้างสัมมาทิฏฐิด้วยวิธีการแห่งปัญญา คำว่า “โยนิโสมนสิการ” ประกอบด้วย โยนิโส + มนสิการ โยนิโส “โยนิ” แปลว่า ต้นเหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ส่วนคำว่า “มนสิการ” แปลว่า การทำในใจ การคิด คำนึง นึกถึงใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมสองคำเข้าด้วยกัน มักแปลสืบๆ กันมาว่า

การทำในใจโดยแยบคาย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2535, หน้า 31) หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ คิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งทั้งหลายให้เห็น ความจริงตามความสัมพันธ์ แห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหาอุปาทานของตนเข้าจับ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2525, หน้า 172) ไตรสิกขากับโยนิโสมนสิการก็ถือว่าเป็นหลักธรรมที่จะต้องคอยอาศัยหนุนเนื่องกันอยู่เสมอ กล่าวคือ โยนิโสมนสิการถือเป็นเบื้องต้น หรือพื้นฐานของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา เพราะเมื่อโยนิโสมนสิการเกิดขึ้น ก็ทำให้บุคคลนั้นรู้จักตั้งตัวไว้ชอบ คือดำรงชีวิตอยู่ในหลักเบื้องต้นของ ไตรสิกขา คือ ศีล และเมื่อบุคคลมีศีลเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต ก็เป็นขั้นตอนที่จะทำให้ง่าย และ เป็นการปูพื้นฐานให้เกิดสมาธิ และปัญญาตามมาเป็นลำดับ โยนิโสมนสิการเป็นองค์ประกอบ ภายในถือว่ามีความสำคัญอย่างมากต่อการเกิดขึ้นของสัมมาทิฏฐิ โดยเฉพาะโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ

กระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการ ที่เรียกว่า คิดเป็น มี 2 แบบ (วศิน อินทสระ, 2545, หน้า 8-23) คือ

(1) คิดแบบสนองตัณหา เป็นการคิดตามความอยาก อยากได้นั่นได้นี่ อยากเป็นนั่นเป็นนี่ ความอยากเป็นตัวกระตุ้นเร้าให้คิด เป็นแรงจูงใจ ให้คิดไปตามความอยากของตนอันนำมาซึ่งความทุกข์

(2) คิดแบบมีเหตุผล เป็นการสร้างนิสัยใหม่ให้แก่จิต ซึ่งเคยชินอยู่กับความคิดแบบสนองตัณหา กระตุ้นให้คิดว่าทำแล้วได้อะไร สิ่งนั้นมันจำเป็นแก่เรา เหมาะกับเราหรือไม่ เป็นความคิดที่ไม่เป็นไปตามกระแสโลก คิดถูกวิธี ฉลาดในการคิดหาหนทางที่จะเข้าถึงความจริง คิดอย่าง ต่อเนื่องเป็นขั้นตอนตามเหตุผล คิดตามเหตุ ไปตามเงื่อนไข คือยืดหยุ่นตามเหตุการณ์ สามารถสืบสาวหาสาเหตุหรือที่มาของสิ่งนั้นๆ มีการคิดอย่างมีเป้าหมาย เป็นประโยชน์ที่สุด นี้คือการเลือกวิถีชีวิตซึ่งอยู่ในวิสัยที่เราจะเลือกได้ และเหมาะสมกับตัวเรา

ประเภทของโยนิโสมนสิการ แบ่งได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

1) พัฒนาปัญญา เป็นประเภทพยายามศึกษาให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ศึกษาจนรู้ว่าสมมติ เป็นของสมมติ ไม่ใช่ของจริง สามารถแยกแยะความจริงบนสมมติกับความจริงบนความจริง และ ยอมรับความจริงเหล่านี้ เรียกว่า มีโยนิโสมนสิการในเรื่องสัจธรรม และสมมติสัจจะ

2) สร้างเสริมปัญญาในระดับจริยธรรม ปลุกเร้าให้เกิดคุณธรรม ทำให้มีความคิดเป็นกุศลเสมอ

โยนิโสมนสิการในพระวินัยปิฎกมีวัตถุประสงค์ที่ต้องการให้พระภิกษุ ภิกษุณีผู้มุ่งหน้าสู่การปฏิบัติตามหลักพรหมจรรย์ อันมีเป้าหมายคือพระนิพพาน การหลุดพ้นจากความทุกข์ ทั้งปวงนั้น ให้นำหลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ เพื่อพิจารณาหาวิธีการอันถูกต้อง เพื่อให้เป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติให้เข้าถึงความจริง พร้อมทั้งวิธีคิดอันชาญฉลาดในการปฏิบัติ และก่อให้เกิดปัญญา ที่จะเห็นธรรม เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง เพราะการปฏิบัตินั้นจะเกิดผลหรือประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ได้นั้น มิใช่เพียงแค่ปฏิบัติไปโดยที่ไม่มีสติ หรือขาดการพิจารณาอย่างดีในขณะที่ปฏิบัติอยู่ทุกขณะจิต แต่การปฏิบัติที่ถูกต้องและให้ได้ผลดีที่สุดนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องศึกษาและคิดตรวจสอบหาเหตุผล และรู้เท่าทันอยู่นั่นเอง พร้อมทั้งมีความเพียร และหลักปฏิบัติที่ถูกต้อง มีปัญญา

ในการตรวจสอบรู้เท่าทัน เมื่อนั้นจึงถือว่าการปฏิบัติถูกต้องและจะประสบผลสำเร็จได้ในที่สุด ดังที่ปรากฏในโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร สูตรว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา ความว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ขึ้นก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงิน แสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ของภิกษุ คือ ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ฉันนั้นเหมือนกัน ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8...” (สำ.ม., เล่ม 19, หน้า 31)

พระสูตรที่ยกมานี้ ปัจจัยทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ได้แสดงให้เห็นว่า โยนิโสมนสิการ มีบทบาทเป็นอันมาก ที่เป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ซึ่งในพระสูตรนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงถือเป็นกัลยาณมิตรที่เป็นพระอเสขะผู้รู้แจ้ง ที่ไม่ต้องศึกษาแล้ว ดังนั้น การแสดงธรรมของพระองค์จึงทรงทำให้ผู้รับฟังนั้นนำไปพิจารณาใคร่ครวญตามจนเกิดสัมมาทิฏฐิในระดับโลกุตตระ คือ เกิดปัญญาญาณก็เป็นปัจจัยให้เกิดองค์มรรคขั้นต่อไป

จะเห็นได้ว่า กระบวนการพัฒนาชีวิตตามหลักพุทธศาสนาหรือใช้กรอบความสัมพันธ์ระหว่างสัมมาทิฏฐิสองระดับเป็นไปอย่างมีลำดับขั้นตอนและสอดคล้องเชื่อมโยงกันโดยเริ่มจาก หัวข้อธรรมที่เกี่ยวกับการสร้างเหตุปัจจัยแห่งการศึกษาแล้วตามด้วยหัวข้อธรรมที่เกี่ยวกับการประพฤติพรหมจรรย์ตามหลักอริยมรรคแล้วจบลงด้วยหัวข้อธรรมที่เกี่ยวกับผลการศึกษาคือ พระนิพพานพร้อมด้วยภาวะจิตของผู้เข้าถึงความหลุดพ้น ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. หลักธรรมที่เกี่ยวกับการสร้างปัจจัยแห่งการศึกษาหรือสัมมาทิฏฐิได้แก่การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต การอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ความเคารพ ความสุภาพอ่อนน้อมความกตัญญู ความเป็นผู้ว่าง่าย การเห็นสมณะ การฟังธรรม และสนทนาธรรมตามกาลเป็นต้น

2. หลักธรรมเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตเพื่อความดีงามระดับโลกียสัมมาทิฏฐิ ได้แก่ การให้ทาน การเลี้ยงดูมารดาบิดา การสงเคราะห์บุตรและภรรยา การประกอบการงานที่ไม่มีโทษและการงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา เป็นต้น

3. หลักธรรมที่เกี่ยวกับการพัฒนาชีวิตเพื่อความดีงามระดับโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ ได้แก่การทำความเพียรเพื่อเผากิเลส (ตบะ) การประพฤติพรหมจรรย์ (อริยมรรค) การเห็นแจ้งอริยสัจ 4 และการกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน

4. หลักธรรมที่แสดงถึงสภาวะทางจิตของผู้เข้าถึงความหลุดพ้น ได้แก่ ความเป็นผู้มีจิตไม่หวั่นไหวขึ้นๆ ลงๆ ตามกระแสแห่งโลกธรรมเป็นภาวะจิตชุ่มชื่นเบิกบานไม่แห้งผากหรือไม่เศร้าโศก (อโสกำ) ปราศจากธุลี (วิรชำ) และเป็นจิตที่เกษม (เขมำ)

กล่าวโดยสรุป ก่อนที่จะเข้าสู่ตัวการศึกษาหรือการพัฒนาที่แท้จริงพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับการสร้างปัจจัยแห่งการเกิดสัมมาทิฏฐิเป็นอย่างมากเรียกว่าให้ความสำคัญพอๆ กับตัวสัมมาทิฏฐิเลยก็ว่าได้ เพราะสัมมาทิฏฐิจะเกิดขึ้นเองไม่ได้ถ้าไม่มี เหตุปัจจัยให้เกิด ด้วยเหตุนี้เองจึงมีหลักธรรมหลายหมวดที่มักจะเริ่มต้นด้วยการแสดงปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิไว้ในหัวข้อต้นๆ เช่น หลักปัญญาวุฒิธรรมและหลักมงคล 38 ประการเป็นต้นโดยปัจจัยที่จะนำพาชีวิตเข้าสู่กระบวนการพัฒนานั้นมี 2 ด้านด้วยกัน คือปัจจัยด้านสังคมหรือสภาพแวดล้อมที่ดีงามเป็นกัลยาณมิตร (ปรโตโฆสะ) และ

ปัจจัยด้านความคิด (โยนิโสมนสิการ) ปัจจัยด้านสังคมจะใช้วิธีการแห่งศรัทธาเป็นพลังหลักในการผูกโยงบุคคลเข้ากับกัลยาณมิตร ความคิดความเชื่อที่เป็นสัมมาทิฏฐิจึงพัฒนาขึ้นมาบนพื้นฐานของความซาบซึ้งตรึงใจ ความเลื่อมใสศรัทธาในผู้ที่เป็นกัลยาณมิตรนั้น ดังนั้น จึงมักเรียกสัมมาทิฏฐิระดับนี้ว่าสัมมาทิฏฐิระดับศรัทธาหรือโลกียสัมมาทิฏฐิ ส่วนปัจจัยด้านความคิดหรือโยนิโสมนสิการจะเน้นไปที่การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ คิดสืบค้นถึงต้นเค้าสืบ สาวให้ตลอดสาย คิดแยกกระจายให้เห็นองค์ประกอบต่างๆ ถือว่าเป็นองค์ประกอบภายในที่จะทำให้เกิดโลกุตตรสัมมาทิฏฐิซึ่งเป็นสัมมาทิฏฐิที่เป็นตัวนำในกระบวนการพัฒนาชีวิตอย่างแท้จริง

3.4 สัมมาทิฏฐิในการพัฒนาชีวิตตามหลักทางสายกลาง

เมื่อกล่าวถึงบทบาทของสัมมาทิฏฐิในลักษณะกว้างๆ โดยมุ่งเน้นในแง่ความหมาย ความสัมพันธ์และกระบวนการสร้างสรรค์สัมมาทิฏฐิระดับเบื้องต้นซึ่งเป็นเพียงบทบาทในระดับการสร้างเหตุปัจจัยพื้นฐานเพื่อนำพาชีวิตเข้าสู่กระบวนการพัฒนาตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาเท่านั้นมุ่งเน้นบทบาทของสัมมาทิฏฐิที่มีอยู่ในการพัฒนาชีวิตตามหลักมรรคมีองค์ 8 โดยตรงเพื่อแสดงให้เห็นว่าเมื่อชีวิตเข้าสู่กระบวนการพัฒนาตามระบบทางสายกลางอย่างเต็มรูปแบบแล้วสัมมาทิฏฐิได้แสดงบทบาททั้งในแง่ที่เป็นตัวชี้นำกระบวนการพัฒนาอย่างไรและในขณะเดียวกันนั้นตัวสัมมาทิฏฐิเองได้รับการพัฒนาให้มีคุณภาพสูงขึ้นอย่างไรเป็นต้น

3.4.1 องค์ประกอบสัมมาทิฏฐิกับการดำเนินทางสายกลาง

เนื่องจากสัมมาทิฏฐิเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของมรรคและการแสดงบทบาทของสัมมาทิฏฐิก็เป็นการแสดงโดยสัมพันธ์กับองค์มรรคอื่นๆ ที่อยู่ในระบบเดียวกัน ดังนั้น ก่อนที่จะเข้าสู่การวิเคราะห์บทบาทของสัมมาทิฏฐิโดยตรงจึงควรที่จะทราบความหมายและขอบเขตขององค์มรรคทั้ง 8 องค์โดยสังเขปเพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาวิเคราะห์ต่อไปองค์มรรคทั้ง 8 ประการมีดังนี้

1. **สัมมาทิฏฐิ** หมายถึง ความเห็นความเชื่อความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงในฐานะเป็นสัมมาทิฏฐิในเชิงปฏิบัติการหรือสัมมาทิฏฐิที่อยู่ในกระบวนการแก้ปัญหาโดยตรงในที่นี้จึงหมายถึงความรู้ความเข้าใจในอริยสัจ 4 ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัมมาทิฏฐิเป็นอย่างไรคือความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์) ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ” (ที.ม., เล่ม 10, หน้า 348)

2. **สัมมาสังกัปปะ** หมายถึง ความดำริความนึกคิดความมุ่งหมายในทางที่ถูกต้องได้แก่ความดำริชอบ 3 อย่างคือ ดำริในการออกจากกาม ดำริในการไม่พยาบาทปองร้าย และดำริในการไม่เบียดเบียน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายสัมมาสังกัปปะเป็นอย่างไรคือ ความดำริในการออกจากกาม (เนกขัมมสังกัปปะ) ความดำริในการไม่พยาบาท (อัพยาบาทสังกัปปะ) ความดำริในการไม่เบียดเบียน (อวิหิงสาสังกัปปะ) ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ” (ที.ม., เล่ม 10, หน้า 348)

3. **สัมมาวาจา** วาจาชอบ หมายถึง เจตนาที่จะงดเว้นจากวจีทุจริต 4 คือ การไม่พูดเท็จไม่พูดส่อเสียดไม่พูดคำหยาบและไม่พูดเพ้อเจ้อ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัมมาวาจาเป็นอย่างไรคือเจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่าสัมมาวาจา” (ที.ม., เล่ม

10, หน้า 348) พุทธพจน์ที่ยกมานี้เป็นการนิยามความหมายของสัมมาวาจาในแง่ของการงดเว้นหรือในเชิงลบอย่างเดียวแต่มีพุทธพจน์อีกแห่งหนึ่งนอกจากจะให้คำนิยามในเชิงลบแล้วยังได้ให้คำนิยามเชิงบวกพร้อมกันไปด้วยกล่าวคือ นอกจากจะให้งดเว้นจากวจีทุจริต 4 แล้วยังส่งเสริมให้พูดแต่คำสัตย์ (สัจจวาจา) พูดคำที่สร้างความสมานสามัคคี (สมัคคกรณีวาจา) พูดคำที่สุภาพไพเราะเสนาะโสตะ (กัณณสุขา) น่ารัก (เปมนิยา) จับใจ (หทยังคมา) พูดคำที่มีหลักฐานมีที่อ้างอิงและประกอบด้วยประโยชน์ (อัตถสัณหิตาวาจา) (พุทธทาสภิกขุ, 2536, หน้า 1066–1067)

4. **สัมมากัมมันตะ** หมายถึง การกระทำชอบการกระทำการทางกายที่ไม่เบียดเบียนคนอื่นได้แก่การตั้งเจตจำนงที่จะงดเว้นจากกายทุจริต 3 คือการไม่ฆ่าสัตว์ไม่ลักทรัพย์และไม่ประพฤติผิดในกามดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัมมากัมมันตะเป็นอย่างไรคือเจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติผิดในกามภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่าสัมมากัมมันตะ” (ที.ม., เล่ม 10,หน้า 348)

5. **สัมมาอาชีวะ** หมายถึง การเลี้ยงชีวิตชอบการประกอบอาชีพในทางที่ไม่ผิดศีลธรรมไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นได้แก่การเว้นจากอาชีพที่ผิด (มิจฉาวณิชชา) 5 อย่างคือ ค้าขายอาวุธ ค้าขายมนุษย์ ค้าขายเนื้อสัตว์ ค้าขายน้ำเมา และค้าขายยาพิษดังพุทธพจน์ที่ว่า“สัมมาอาชีวะเป็นอย่างไรคืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาชีวะแล้วสำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ” (ที.ม., เล่ม 10,หน้า 348)

คำว่า “อาชีวะ” หรือ “อาชีพ” ในทางพุทธศาสนาไม่ได้มีความหมายเพียงแค่การประกอบอาชีพการงานเพื่อหารายได้มาเลี้ยงชีวิตเพียงอย่างเดียวหากแต่มีความหมายครอบคลุมไปถึงพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์ทุกด้านทั้งด้านการผลิตและการบริโภคและการจำหน่ายจ่ายแจกดังที่นักเศรษฐศาสตร์ตะวันตกท่านหนึ่งได้มองสัมมาอาชีวะว่าเป็น “เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ” (สมบูรณ์ ศุภศิลป์, 2537, หน้า 71–77) โดยเฉพาะในวิถีชีวิตของพระภิกษุแม้จะไม่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “อาชีวะ” ในแง่ของการผลิตแต่ก็ยังเกี่ยวข้องในแง่ของการแสวงหาปัจจัย 4 และการบริโภคในการแสวงหาปัจจัย 4 จากชาวบ้านต้องเป็นไปอย่างบริสุทธิ์ (อาชีวปาริสุทธิ) ไม่ใช่ได้มาด้วยมิจฉาอาชีวะเช่น “การพูดล่อลวงการเลียบเคียงการหว่านล้อม...การใช้ลาภต่อลาภ” (ม.อุ., เล่ม 14, หน้า 156) เป็นต้น แม้ในการบริโภคปัจจัย 4 (จีวร อาหาร บิณฑบาต ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค) ก็ต้องบริโภคให้เป็นสัมมาอาชีวะคือรู้จักประมาณหรือความพอเหมาะพอดี (มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ) ไม่ให้ตกเป็นทาสของวัตถุหรือเพื่อสนองตัณหาแต่ให้เป็นปัจจัยแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตในระดับสูงขึ้นไป

6. **สัมมาวายามะ** หมายถึง ความเพียรชอบความพยายามความมีจิตมุ่งมั่นแน่วแน่เพื่อที่จะปฏิบัติธรรมให้ประสบความสำเร็จ ได้แก่ ความเพียร 4 อย่างคือ เพียรระวังไม่ให้บาปอกุศลเกิดเพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วเพียรทำให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นและเพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมไปดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัมมาวายามะเป็นอย่างไรคือภิกษุในธรรมวินัยนี้

1. สร้างฉันทะพยายามปรารภความเพียรประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น (สังวรปธาน)

2. สร้างฉันทะพยายามปรารภความเพียรประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (ปหานปธาน)

3. สร้างฉันทะพยายามปรารภความเพียรประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (ภาวนาปธาน)

4. สร้างฉันทะพยายามปรารภความเพียรประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหายภิญโญภาพไพบูลย์เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (อนุรักขนาปธาน) ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่าสัมมาวายามะ" (ที.ม., เล่ม 10, หน้า 348–349)

7. สัมมาสติ หมายถึง ความมีสติชอบความไม่เผลอไผลไม่เลินล่อไม่ฟั่นเฟือนเลื่อนลอยความระมัดระวังความตื่นตัวต่อหน้าที่พร้อมเสมอในการที่จะรับรู้สิ่งต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง กล่าวโดยรวมได้แก่ ความไม่ประมาทนั่นเอง ได้แก่ การฝึกสติตามหลักสติปัฏฐาน 4 คือ การตามดูรู้ทันกาย การตามดูรู้ทันเวทนา การตามดูรู้ทันจิต และการตามดูรู้ทันธรรมดังพุทธพจน์ที่ว่า "สัมมาสติเป็นอย่างไรคือภิกษุในธรรมวินัยนี้

1. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่มีความเพียรมีสัมปชัญญะมีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (กายานุปัสสนา)

2. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่มีความเพียรมีสัมปชัญญะมีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (เวทนานุปัสสนา)

3. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่มีความเพียรมีสัมปชัญญะมีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (จิตตานุปัสสนา)

4. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่มีความเพียรมีสัมปชัญญะมีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (ธัมมานุปัสสนา) ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่า "สัมมาสติ" (ที.ม., เล่ม 10, หน้า 349)

8. สัมมาสมาธิ หมายถึง ความตั้งมั่นแห่งจิตความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง (เอกัคคตา) ความที่จิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหวผ่องใสนุ่มนวลควรแก่การงาน (กัมมนีย์) ปราศจากเศร้าหมอง ได้แก่สมาธิในฌาน 4 ดังพุทธพจน์ที่ว่า "สัมมาสมาธิเป็นอย่างไรคือภิกษุในธรรมวินัยนี้

1. สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายบรรลุปฐมฌานที่มีวิตกมีวิจารมีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

2. เพราะวิตกวิจารสงบระงับไปบรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายในมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นไม่มีวิตกมีวิจารมีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

3. เพราะปีติจางคลายไปมีจิตเป็นอุเบกขามีสติมีสัมปชัญญะอยู่และเสวยสุขด้วยกายบรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า "ผู้มีอุเบกขามีสติอยู่เป็นสุข"

4. เพราะละสุขและทุกข์เสียได้เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้วบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุขมีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่าสัมมาสมาธิ" (ที.ม., เล่ม 10, หน้า 349–350) องค์มรรคทั้ง 8 ประการเหล่านี้ สามารถสงเคราะห์ลงในหลักไตรสิกขาได้ดังนี้คือ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ 1 สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ 1 จัดเป็นปัญญาสิกขา สัมมาวาจา ความเจรจาชอบ 1สัมมากัมมันตะ การทำการงานชอบ 1 สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีวิตชอบ 1 จัดเป็นศีลสิกขาสัมมาวายามะ ความพยายามชอบ 1 สัมมาสติความระลึกชอบ 1 สัมมาสมาธิ ความตั้งจิตมั่นชอบ 1 จัดเป็นจิตตสิกขา องค์มรรคทั้ง 8 เหล่านี้เมื่อกล่าวโดยรวบยอดคือศีลสมาธิปัญญานั่นเอง ความสำรวมกายวาจาให้เรียบร้อยดีไม่มีโทษเรียกว่า ศีล การทำจิตของตนให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อัน

เดียวเรียกว่า สมาธิ ความเป็นผู้รอบรู้ในกองสังขารทั้งหลายซึ่งมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดาเรียกว่า ปัญญา

3.4.2 สัมมาทิฏฐิในฐานะเป็นแกนนำของทางสายกลาง

เมื่อพูดถึงทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) คนส่วนมากมักจะคิดว่า ได้แก่ เส้นทางหรือจุดยืนที่อยู่ตรงกลางระหว่างคู่ขัดแย้งสองฝ่าย โดยวัดจากสุดปลายด้านหนึ่งกับอีกสุดปลายด้านหนึ่งแล้วยืนอยู่ตรงกลางไม่พยายามเอนเอียงเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งถ้าเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก็ถือว่าขาดความเป็นกลางหรืออีกแง่หนึ่งก็มักจะมองว่าความเป็นกลางคือการที่คู่ขัดแย้งทั้งสองฝ่ายไม่ยืนหยัดในจุดยืนของตนจนเกินไปยอมโอนอ่อนผ่อนตามยอมประนีประนอมเพื่อให้ทั้งสองฝ่ายพออยู่กันได้ความเป็นกลางในลักษณะนี้เช่นแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน และแนวคิดเรื่องการประนีประนอมของตะวันตก เป็นต้น

แนวคิดเหล่านี้มีรากฐานมาจากความเชื่อที่ว่ามนุษย์ทุกคนมีสิทธิตามธรรมชาติอย่างสมบูรณ์เมื่อเข้ามาอยู่ในสังคมการเมืองทุกคนต้องยอมประนีประนอมยอมลดหย่อนผ่อนปรนสิทธิตามธรรมชาติของตนเพื่อให้สังคมอยู่ได้สังคมการเมืองจึงมีกำเนิดมาจากการที่มนุษย์ตกลงทำสัญญาประชาคมเพื่อไม่ให้ทุกคนใช้สิทธิตามธรรมชาติของตนไปละเมิดสิทธิของบุคคลอื่น ดังนั้นความเป็นกลางตามแนวคิดนี้จึงอยู่ที่การโอนอ่อนผ่อนปรนเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งจึงกล่าวได้ว่าความเป็นกลางตามแนวคิดนี้มีรากฐานมาจากมโนทัศน์เรื่องความขัดแย้ง (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2536, หน้า 49–53)

สำหรับแนวคิดเรื่องทางสายกลางของพุทธศาสนา (มัชฌิมาปฏิปทา) ไม่ใช่ทั้งการยืนอยู่ตรงกลางโดยไม่เอนเอียงเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งและไม่ได้เกิดจากการประนีประนอมระหว่างคู่ขัดแย้งสองฝ่ายหากแต่เป็นทางสายกลางที่ชี้นำด้วยปัญญา (สัมมาทิฏฐิ) มีดุลยภาพในระบบองค์รวมมีความพอเหมาะพอดีไม่ตึงจนเกินไปและไม่ย่อหย่อนจนเกินไปมีรูปแบบปฏิบัติมีเป้าหมายและทิศทางที่จะดำเนินไปอย่างแน่นอนชัดเจนนั่นคือเป็นทางที่มุ่งไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ (วิมุตติ) โดยนัยนี้ทางสายกลางตามหลักพุทธศาสนาจึงเป็นทางที่มีอิสระในตัวเองไม่จำเป็นต้องรอให้มีคู่ขัดแย้งเกิดขึ้นก่อนจึงจะเกิดขึ้นได้ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายมัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด 2 อย่างนั้นตถาคตได้ตรัสรู้อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุก่อให้เกิดญาณเป็นไปเพื่อความสงบเพื่อความรู้ยิ่งเพื่อความตรัสรู้เพื่อพระนิพพาน” (วิ.ม.,เล่ม 4, หน้า 18)

จริงอยู่ทางสายกลางของพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางแนวคิดสุดโต่ง 2 ด้านคือ ด้านที่ประกอบตนให้หมกมุ่นอยู่ในกามสุข (กามสุขัลลิกานุโยค) และด้านที่ทรมานให้ได้รับความลำบาก (อัตตกิลมถานุโยค) แม้การใช้คำว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” สำหรับเรียกระบบจริยธรรมของพุทธศาสนาเองส่วนหนึ่งก็เกิดมาจากการเทียบเคียงกับแนวคิดสุดโต่งทั้งสองด้านนั้นแต่ก็ไม่ได้ความหมายว่าพระพุทธศาสนาประนีประนอมกับแนวคิดทั้งสองด้านนี้แล้วเอามาตั้งเป็นทางสายกลางหรือเข้าไปยืนอยู่บนเส้นแบ่งตรงกลาง (สมภาร พรมทา, 2536, หน้า 16-19) ของทั้งสองฝ่ายโดยไม่ลำเอียงไปเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งหรือเพื่อรักษามิตรภาพกับทั้งสองฝ่ายเอาไว้ในทางตรงข้ามทางสายกลางของพุทธศาสนาเกิดมาจากการปฏิเสธและการไม่เข้าไปข้องแวะกับคู่ขัดแย้งทั้งสองฝ่ายอย่างสิ้นเชิงแล้วจึงจัดวางแนวทางของตัวเองขึ้นมาใหม่ คำว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” เป็นชื่อกลางๆ ที่ใช้เรียกหมวดธรรม 2 หมวดคือ อริยมรรคมีองค์ 8 และไตรสิกขาดูประหนึ่งว่าทางสายกลาง

นี้มีอยู่ 2 สาย แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่เพราะหลักธรรมทั้งสองหมวดนี้แท้ที่จริงก็คือระบบแห่งการฝึกหัดพัฒนาชีวิตอันเดียวกันนั่นเอง อริยมรรคก็เป็นหลักเดียวกับไตรสิกขา และไตรสิกขาก็เป็นอันเดียวกับอริยมรรคแต่การที่ท่านจัดวางลำดับเนื้อหาของหลักธรรมทั้งสองหมวดไม่เหมือนกันก็เพราะมีจุดเน้นในการนำเสนอแตกต่างกันกล่าวคือเนื้อหาของอริยมรรคต้องการเน้นให้เห็นว่าปัญญาเป็นจุดตั้งต้นหรือเป็นตัวนำกระบวนการพัฒนาส่วนเนื้อหาของไตรสิกขาต้องการเน้นให้เห็นว่าปัญญาเป็นจุดหมายปลายทางของการพัฒนาชีวิตตาม

หลักพุทธศาสนาดังต่อไปนี้คือหลักอริยมรรคจะเริ่มต้นด้วยปัญญาคือ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ คือ เห็นทุกข์เหตุให้เกิดทุกข์ความดับทุกข์และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์และสัมมาสังกัปปะความคิดนึกที่ถูกต้องคือคิดจะออกจากกามคิดในเรื่องไม่พยาบาทคิดในเรื่องไม่เบียดเบียนกันต่อมาก็ให้บำเพ็ญศีลคือให้รู้จักควบคุมกายวาจาไม่ให้มีโทษแล้วให้ฝึกอบรมจิตของตนด้วยความเพียรชอบระลึกชอบและทำจิตให้เป็นสมาธิส่วนหลักไตรสิกขาให้เริ่มต้นด้วยการมีศีลคือให้พัฒนากายวาจาแล้วฝึกจิตให้เป็นสมาธิเมื่อมีศีลมีสมาธิปัญญาก็จะเกิดขึ้นตามมา

จะเห็นได้ว่า การจัดวางเนื้อหาของอริยมรรคกับไตรสิกขาไม่ได้ขัดแย้งกันแต่ประการใดนอกจากไม่ขัดแย้งกันแล้วยังช่วยเน้นเนื้อหาของกันและกันให้เด่นชัดขึ้นด้วยกล่าวคือเนื้อหาของอริยมรรคช่วยเน้นให้เห็นว่าการพัฒนาชีวิตตามหลักพุทธศาสนาเป็นระบบที่เริ่มต้นด้วยปัญญา ปัญญาเป็นตัวชี้นำกระบวนการพัฒนาทั้งหมดอุปมาเหมือนการเดินทางต้องรู้ก่อนว่าจะเดินทางสายไหนจะตั้งต้นตรงไหนและไปจบลงที่ใดการรักษาศีลจะมั่นคงได้ก็ต้องอาศัยปัญญาที่รู้เห็นคุณค่า และจุดมุ่งหมายของการรักษาศีลถ้าไม่มีปัญญากำกับก็จะกลายเป็นการยึดมั่นในศีลอย่างงมงายที่เรียกว่า “สีลัพพตปรามาส” (สำ.ม., เล่ม 19, หน้า 90) ส่วนเนื้อหาของไตรสิกขาช่วยเน้นให้เห็นว่าในที่สุดแล้วกระบวนการพัฒนาชีวิตก็ต้องมาจบลงที่ปัญญาโดยให้เริ่มฝึกหัดจากง่ายไปหายากให้สูงขึ้นโดยลำดับให้ขั้นต่ำเป็นฐานให้แก่ขั้นกลางขั้นกลางเป็นฐานให้แก่ขั้นสูง กล่าวคือเริ่มจากการฝึกหัดด้านนอก (ศีล) เข้าไปจิตใจ (สมาธิ) และจบลงด้วยปัญญาเมื่อเราเอาเนื้อหาของหลักธรรมทั้งสองมาวางต่อกันดังภาพแผนผังจะเห็นได้ชัดเจนว่าปลายสุดทั้งสองด้านจะถูกขนานด้วยปัญญา

ในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) มรรคกับไตรสิกขามีจุดเน้นแตกต่างกันแต่ก็เป็นระบบที่สืบเนื่องประสานสัมพันธ์กันมรรคเป็นหลักปฏิบัติที่มุ่งในแง่เนื้อหาของตัวระบบเองโดยแจกแจงให้เห็นองค์ประกอบย่อยๆ ว่ามีอะไรบ้างเหมือนกับการมองดูถนนหนทางแล้วแยกวิเคราะห์ดูว่าจะใช้เส้นทางใดบ้างเริ่มจากจุดไหนและจะไปสิ้นสุดที่ใดเป็นต้น ในขั้นนี้จึงยังไม่ต้องพูดว่าจะใช้มันอย่างไรเพียงแต่จัดแยกแยะให้เห็นความสัมพันธ์ภายในองค์ประกอบเหล่านั้นเท่านั้น โดยนัยนี้การจัดวางลำดับขององค์มรรคจึงจัดตามลำดับความสัมพันธ์ขององค์ซึ่งทำหน้าที่อยู่ในตัวผู้ปฏิบัติธรรม ดังนั้นสัมมาทิฏฐิจึงถูกจัดเป็นข้อแรกในฐานะเป็นจุดเริ่มต้นที่ขาดไม่ได้ถ้าขาดเสียแล้วองค์ประกอบอื่นๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ส่วนไตรสิกขาเป็นหลักปฏิบัติที่มุ่งใช้งานจริงกล่าวคือเป็นการนำเอาองค์ประกอบของมรรคออกมาจัดวางเป็นขั้นตอนแห่งการปฏิบัติจริงๆ เปรียบเหมือนการนำเอาข้อมูลเกี่ยวกับเส้นทางมาใช้ในการเดินทางจริงๆ ในภาคปฏิบัติการจริงนี้การจัดวางจึงเป็นไปตามลำดับแห่งการพัฒนาที่ต้องการเน้นเป็นพิเศษในแต่ละช่วงตอนเช่นช่วงต้นต้องการฝึกเน้นในด้านนอกหรือด้านสังคมเป็นพิเศษจึงเอาองค์มรรคด้านศีลสิกขามาจัดวางไว้เป็นลำดับแรกเป็นต้นอย่างไรก็ตามไม่ว่าผู้ปฏิบัติธรรมจะกำลังฝึกเน้นเป็นพิเศษอยู่ในช่วงใดของไตรสิกขาจะเป็นขั้นศีล ขั้นสมาธิหรือขั้นปัญญาก็ตามการทำ

หน้าที่ขององค์มรรคทั้ง 8 ข้อย่อมดำเนินอยู่เรื่อยไปตลอดเวลาทุกช่วงตอนการแยกออกมากล่าวเป็นขั้นๆ ว่านี้ขั้นศีลนี้ขั้นสมาธินี้ขั้นปัญญาเป็นเพียงการบอกแจ้งในตอนนั้นๆ ว่ากำลังเร่งระดมฝึกฝนในด้านใดเป็นพิเศษเท่านั้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546, หน้า 608–609)

3.5 การพัฒนาชีวิตตามแนวสัมมาทิฏฐิเพื่อการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา

กระบวนการพัฒนาชีวิตตามหลักพุทธศาสนาเป็นระบบที่เชื่อมโยงสืบทอดกันไปตามลำดับหรืออย่างที่เรียกว่าเป็นการพัฒนาที่ลุ่มลึกลงโดยลำดับเหมือนมหาสมุทรที่ลาดลุ่มลงไปทีละน้อยไม่ใช่ระบบก้าวกระโดดหรือลึกลงแบบฉับพลันทันทีเหมือนหุบเหว (วิ.จู., เล่ม 7, หน้า 288) เมื่อมองกระบวนการพัฒนาแบบช่วงยาวก็ต้องถือว่าชีวิตได้เข้าสู่กระบวนการพัฒนาตั้งแต่บุคคลเข้ามายอมรับนับถือพุทธศาสนาเป็นต้นไปจนกว่าจะเข้าถึงความหลุดพ้นหรือเป็นพระอรหันต์ตลอดช่วงยาวแห่งการพัฒนานี้ในแต่ละช่วงตอนอาจจะมีรูปแบบและจุดเน้นในการพัฒนาแตกต่างกันออกไปแต่องค์ธรรมถือว่าแสดงบทบาทอยู่ทุกช่วงตอนในฐานะเป็นแกนนำที่ยึดโยงร้อยประสานระบบทั้งหมดให้สัมพันธ์กันและแสดงบทบาทกำกับชี้นำกระบวนการพัฒนาชีวิตทั้งหมดตั้งแต่จุดเริ่มต้นจนถึงจุดสุดท้ายก็คือปัญญา (สัมมาทิฏฐิ) ดังคำกล่าวของพุทธทาสภิกขุที่ว่า “ทุกอย่างต้องมีปัญญาเป็นฝ่ายนำสัมมาทิฏฐิคือปัญญาเราต้องเอาปัญญามานำสิ่งต่างๆ จึงจะเป็นไปถูกทาง...ก็หมายความว่าให้เราเอาปัญญาจูงทานจูงสมาธิจูงข้อปฏิบัติทุกอย่างอย่าให้ตกหลุมตกบ่อจึงว่าบริสุทธิ์ด้วยปัญญา” (พุทธทาสภิกขุ, 2515, หน้า 34)

หลักฐานในคัมภีร์ที่แสดงให้เห็นว่าสัมมาทิฏฐิได้แสดงบทบาทแทรกซึมอยู่ในทุกช่วงตอนแห่งการพัฒนาชีวิตคืออรรถกถาทุกนิบาตอังคุตตรนิกาย พระอรรถกถาจารย์ได้นิยามความหมายของสัมมาทิฏฐิในพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายเราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นหรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือนสัมมาทิฏฐินี้เลย” (องฺ.เอก., เล่ม 20, หน้า 40) พุทธพจน์ตรงนี้ได้แบ่งบทบาทและหน้าที่ของสัมมาทิฏฐิออกเป็น 2 อย่าง คือ เป็นตัวสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิด และสนับสนุนกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นเปรียบเหมือนมารดาที่คลอดบุตรนอกจากจะเป็นผู้ให้ชีวิตแก่บุตรแล้วยังต้องเลี้ยงบำรุงบุตรเจริญเติบโตโดยนัยนี้สัมมาทิฏฐิจึงมีบทบาททั้งในฐานะเป็นตัวสร้างและเป็นตัวเสริมตัวสร้างคือสร้างสารัตถะหรือคุณสมบัติใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นแก่ชีวิตตัวเสริมคือส่งเสริมคุณสมบัติที่สร้างขึ้นนั้นให้งอกงามยิ่งขึ้นในทัศนะของพระอรรถกถาจารย์ สัมมาทิฏฐิในพุทธพจน์ดังกล่าวก็คือ สัมมาทิฏฐิที่แสดงบทบาทอยู่ในกระบวนการพัฒนาชีวิตตั้งแต่ต้นจนจบได้แก่สัมมาทิฏฐิ 5 ระดับคือ (องฺ.เอก., เล่ม 20, หน้า 71)

(1) **กัมมัสกตาสัมมาทิฏฐิ** คือ ความเห็นความเชื่อมั่นที่ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตนเป็นผู้บันดาลความเป็นไปในชีวิตด้วยกรรมของตนเองชีวิตของหมู่สัตว์จะเป็นไปในทางร้ายหรือดี อย่างไรไม่ได้ขึ้นอยู่กับอำนาจดลบันดาลของสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติหากแต่ขึ้นอยู่กับอำนาจแห่งเจตจำนงหรืออำนาจแห่งการสร้างกรรมของมนุษย์นั่นเองดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเป็นทายาทรับกรรมเป็นมรดกมีกรรมเป็นกำเนิดมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัยกรรมย่อมจำแนกสัตว์เพื่อให้เลวและดีต่างกันด้วยประการฉะนี้” (ม.อุ., เล่ม 14, หน้า 385) นอกจากนั้นสัมมาทิฏฐิระดับนี้ครอบคลุมถึงความเชื่อว่ากระแสโลกทั้งหมดตกอยู่ภายใต้อำนาจแห่งเจตจำนงของมนุษย์ตามพุทธพจน์ที่ว่า “กมฺมุนา วตฺตตี โลโก” (ขุ.ส., เล่ม 25, หน้า 457) (โลกเคลื่อนไหวตาม

เจตจำนงหรือกรรม) ตลอดถึงความเชื่อมั่นในศักยภาพมนุษย์ว่าสามารถพัฒนาได้จนถึงขั้นสูงสุด ความเชื่อระดับนี้ถือว่าเป็นรากฐานที่สำคัญต่อการพัฒนาในระดับที่สูงขึ้นไป

(2) **ฌานสัมมาทิฏฐิ** คือ ความเห็นชอบในระดับการบำเพ็ญสมถภาวนา เป็นการพัฒนาในขั้นที่มุ่งทำให้จิตสงบแน่วแน่มั่นคงเข้มแข็งควรแก่การงานและเป็นฐานให้แก่การพัฒนาระดับสูงๆ ขึ้นไป ผลสูงสุดของการบำเพ็ญสมถภาวนาก็คือ การได้ฌานสมาบัติดังนั้นความเชื่อที่ว่าการบำเพ็ญสมถภาวนามุ่งทำให้จิตใจสงบเพียงอย่างเดียว ยังไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องของปัญญาจึงเป็นความเชื่อที่ผิด เพราะในระดับนี้จะเน้นในเรื่องสมถะก็ต้องมีปัญญาหรือสัมมาทิฏฐิคอยกำกับและถ่วงดุลอยู่ตลอดเวลาทั้งนี้เพื่อไม่ให้เอาผลของสมาธิไปใช้ในทางที่ผิดเช่นเอาไปใช้ในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ซึ่งในที่สุดก็จะกลายเป็นมิจฉาสมาธิไปปัญญาจึงเป็นตัวที่ทำให้รู้ว่าการได้ฌานไม่ได้มีจุดหมายสิ้นสุดในตัวของมันเองหาก แต่เป็นฐานแก่การเจริญวิปัสสนาต่อไป

(3) **วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ** คือ ความเห็นชอบที่อยู่ในขั้นของการเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นขั้นการพัฒนาที่สืบเนื่องมาจากขั้นสมถภาวนา กระบวนการพัฒนาในขั้นนี้จะมุ่งเน้นในเรื่องการใช้ปัญญาพิจารณาสภาพความจริงของเบญจขันธ์ดังจะเห็นได้จากกิจกรรมแห่งการใช้ปัญญาในวิปัสสนาญาณ 9 จะเน้นใช้ปัญญาพิจารณาความเกิดขึ้นตั้งอยู่และแตกสลายไปของสังขารทั้งหลาย การพิจารณาเห็นสังขารเป็นของน่ากลัว เป็นของมีโทษ และเป็นของน่าเบื่อหน่ายเป็นต้น การปฏิบัติระดับนี้แม้จะเป็นกิจกรรมทางปัญญาแต่ก็ต้องเป็นปัญญาที่ถูกต้องถูกทางถูกกำกับควบคุมด้วยสัมมาทิฏฐิตลอดเวลา ถ้าไม่มีสัมมาทิฏฐิคอยควบคุมอาจจะทำให้ไขว้เขวหรือหลงใหลด้วย “วิปัสสนูปกิเลส” ดังนั้น ในข้อสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ 9 ท่านจึงจบลงด้วยปัญญาที่โน้มไปหาหรือคล้อยไปสู่การรู้แจ้งสัจธรรมในระดับโลกุตระหรือที่เรียกว่า “สัจจานุโลมิกญาณ” ในขั้นนี้สัมมาทิฏฐิจึงแสดงบทบาทเป็นทั้งตัวควบคุมและเป็นตัวเชื่อมโยงการพัฒนาระดับโลกิยะไปสู่ระดับโลกุตระด้วย

(4) **มัคคสัมมาทิฏฐิ** หมายถึง สัมมาทิฏฐิหรือปัญญาญาณของพระอริยบุคคลผู้กำลังดำเนินการพัฒนาชีวิตอยู่ในขั้นของมรรค 4 โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค ปัญญาในขั้นนี้จะเป็นตัวปฏิบัติการเพื่อทำลายกิเลสเครื่องร้อยรัด (สังโยชน์) ซึ่งในมรรคแต่ละขั้นคุณภาพของปัญญาก็จะสูงขึ้นโดยลำดับตามความก้าวหน้าแห่งการพัฒนาพอเพียงต่อการตัดกิเลสสังโยชน์ที่มรรคแต่ละขั้นจะต้องตัดต้องละเช่นปัญญาของอริยบุคคลผู้ปฏิบัติอยู่ในขั้นโสดาปัตติมรรคก็มีความลึกซึ้งและแหลมคมพอเพียงต่อการตัดสังโยชน์ 3 ข้อต้นคือสักกายทิฏฐิวิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสหรือถ้ามองอีกแง่หนึ่งปัญญาในมรรคแต่ละขั้นจะมีคุณภาพเพิ่มขึ้นตามการลดลงของกิเลสยิ่งกิเลสลดลงมากเท่าใดความรู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรมก็ยิ่งเพิ่มขึ้นมากเท่านั้น เป็นเงาตามตัวเหมือนความมืดกับความสว่างยิ่งบุคคลกำจัดหรือลดความเข้มข้นของความมืดลงได้มากเท่าใดความสว่างก็เพิ่มมากขึ้นเท่านั้น

(5**) ผลสัมมาทิฏฐิ** หมายถึง สัมมาทิฏฐิหรือปัญญาญาณของพระอริยบุคคลอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการตัดสังโยชน์ในมรรคแต่ละขั้นนั่นเอง แบ่งเป็น 4 ระดับคือโสดาปัตติผลสกทาคามิผลอนาคามิผลและอรหัตตผลปัญญาในมรรคกับปัญญาในผลเป็นเหตุและผลที่สืบเนื่องกันในขั้นของมรรคปัญญาจะเป็นตัวทำการหรือปฏิบัติการเพื่อตัดกิเลส ส่วนปัญญาในขั้นผลก็คือปัญญาที่สืบเนื่องหรือยกระดับขึ้นมาจากปัญญาในขั้นมรรคนั่นเองอุปมาเหมือนการกระโดดข้ามลำน้ำ 4 สายในขณะที่กำลังออกแรงกระโดดให้ตัวลอยอยู่บนอากาศเหนือลำน้ำแต่ยังไม่ตกถึงพื้นในฝั่งตรงข้ามถือว่าอยู่ในขั้นของ

มรรคพอตกถึงพื้นยืนตัวได้มั่นคงแล้วถือว่าอยู่ในขั้นของผล อย่างไรก็ตามการข้ามลำน้ำได้สายเดียวถือว่าภาระหน้าที่ยังไม่สิ้นสุดยังเหลือลำน้ำอีก 3 สายที่จะต้องข้ามดังนั้น ผลของการข้ามแม่น้ำสายแรกได้จึงเป็นเหตุปัจจัยหรือเป็นมรรคเพื่อให้ได้ข้ามลำน้ำสายที่ 2 ต่อไปในลำน้ำสายที่ 3 และ 4 ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้

อุปมาอีกอย่างหนึ่งที่มักจะได้ยินบ่อยๆ คือ พระอริยบุคคลทั้ง 4 เหมือนผู้กำลังพยายามว่ายข้ามแม่น้ำสายหนึ่งฝั่งด้านนี้เต็มไปด้วยอันตรายนานัปการเปรียบเหมือนที่อยู่ของปุถุชนผู้หนาไปด้วยกิเลสส่วนฝั่งตรงข้ามเป็นแดนเกษมเป็นแดนแห่งความสุขสันติเปรียบเสมือนภาวะแห่งพระนิพพานกระแสน้ำที่คั่นกลางระหว่างฝั่งทั้งสองเปรียบเหมือนกระแสแห่งความทุกข์หรือกระแสแห่งโอฆสงสาร พระโสดาบันเหมือนผู้ที่กำลังก้าวเดินลุยลงไปในกระแสน้ำในช่วงที่ยังไม่ลึกมาก (โสดาบัน = ผู้ถึงกระแส) พระสกทาคามีเหมือนการออกแรงว่ายน้ำต่อไปอีกถึงช่วงลึกกลางกระแสน้ำถ้าจะย้อนกลับมาก็ยังพอกลับได้ (สกทาคามี = ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว) พระอนาคามีเหมือนการว่ายผ่านช่วงลึกกลางกระแสน้ำไปแล้วถึงช่วงตื้นของฝั่งตรงข้ามจะย้อนกลับไปฝั่งเดิมคงไม่ได้แล้ว (อนาคามี = ผู้ไม่ย้อนกลับ) ส่วนพระอรหันต์เหมือนการอยู่ห่างไกลจากกระแสน้ำหรือการได้ขึ้นฝั่งอันเกษมเรียบร้อยแล้ว (อรหันต์ = ผู้ไกลจากกิเลส) (พุทธทาสภิกขุ, 2515, หน้า 55) ในขณะที่กำลังว่ายอยู่ในกระแสน้ำนั้นแน่นอนว่าจะต้องอาศัยองค์ประกอบหลายอย่างเช่นแรงกำลังการทำงานของแขนขาและจิตใจที่มุ่งมั่นเป็นต้น แต่องค์ประกอบที่ถือว่าสำคัญและยืนตัวอยู่ตลอดเวลาทั้งก่อนว่ายกำลังว่ายและหลังว่าย คือ สติปัญญาที่รู้จักเส้นทางดีรู้จักผ่อนหนักผ่อนเบาในการว่ายรวมทั้งการรู้จักแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่อาจมีได้ตลอดเวลาบทบาทของสัมมาทิฏฐิมีอยู่ในทุกช่วงตอนของการพัฒนาชีวิตเช่นเมื่อบุคคลมีความเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงล้วนแต่มีกรรมเป็นของตนมีกรรมเป็นกำเนิดมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์มีกรรมเป็นพวกพ้องตน กระทำกรรมใดไว้จะต้องได้รับผลของกรรมนั้นเรียกว่ากัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ รู้จักบำเพ็ญสมาธิจนทำให้ฌานเกิด จัดเป็นฌานสัมมาทิฏฐิ เจริญวิปัสสนาจนรู้จักสภาวะธรรมมีความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นต้น จัดเป็นวิปัสสนาสัมมาทิฏฐิทั้งหมดนี้จัดเป็นระดับโลกิยสัมมาทิฏฐิ บำเพ็ญองค์มรรคทั้ง 8 ให้เกิดมีจัดเป็นมัคคสัมมาทิฏฐิปฏิบัติไปจนบรรลุมรรคผลคือโสดาปัตติผล เป็นต้น จัดเป็นผลสัมมาทิฏฐิเหล่านี้จัดเป็นระดับโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ

จะเห็นได้ว่า กระบวนการพัฒนาชีวิตทุกขั้นตอนท่านจะใช้สัมมาทิฏฐิกำกับไว้ตลอดทั้งนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า สัมมาทิฏฐิเป็นตัวยืนโรงแทรกซึมอยู่ตลอดเวลาในการชี้นำและกำกับควบคุมกระบวนการพัฒนาชีวิตทั้งหมดตั้งแต่ระดับเริ่มเข้าสู่กระบวนการพัฒนาคือระดับความเชื่อในกฎแห่งกรรมจนถึงระดับพระอริยบุคคลผู้บรรลุอรหัตตผล

3.6 ความเชื่อในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเปลี่ยนปรับรับเอาพุทธศาสนา

ความเชื่อ (ศรัทธา) ในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมาย ในรายละเอียดนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาในประเด็นต่อไปนี้ คือ (1) ศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับโลกิยะ (2) ศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับโลกุตระ (3) ศรัทธา 4 ประเภทในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมาย ดังมีรายละเอียดที่ศึกษาต่อไปนี้

3.6.1 ความเชื่อในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับโลกิยะ

พระพุทธศาสนาเถรวาท อาศัยความสัมพันธ์ของศรัทธากับปัญญา (ม.ม., เล่ม 13, หน้า 212) เป็นพื้นฐานในการบรรลุเป้าหมาย เมื่อปัญญาเกิดศรัทธานั้นจะต้องหายไป เพื่อให้ปัญญาเป็นตัวทำหน้าที่ส่งต่อให้เข้าถึงการบรรลุเป้าหมาย (สำ.ม., เล่ม 19,หน้า 326-327) ปัญญาในทางพระพุทธศาสนาแบ่งได้ 2 ประเภท ได้แก่ โลกิยปัญญา โลกุตตรปัญญา (อภิ.วิ., เล่ม 35, หน้า 483) ในหัวข้อนี้จะได้ศึกษาความสัมพันธ์ของศรัทธากับเป้าหมายในระดับโลกิยะ

(1) **ศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงระดับโลกิยะ**

ศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับโลกิยะ หมายถึงศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลในระดับปัญญา ที่เป็นความรู้เห็นในสภาวธรรมที่เป็นกุศลอกุศล และอัพยากฤต (เป็นกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศล ได้แก่ วิบาก กิริยา รูป และนิพพาน) ซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นกามาวจร รูปาวจร และอรูปาวจร ได้แก่ รูปขันธ์ ๅลๆ วิญญาณขันธ์ คือโลกิยปัญญา (อภิ.สงฺ., เล่ม 34, หน้า 359)

ศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับโลกิยะ เป็นปัจจัยเกื้อกูลขั้นต้นระหว่างศรัทธากับเป้าหมาย บุคคลเกิดศรัทธาย่อมได้โลกิยปัญญาก่อน เมื่อมีการ พัฒนาโอกาสและแนวโน้มที่จะเป็นโลกุตตรปัญญารู้แจ้งในโลกุตตรธรรม และถึงเป้าหมายย่อมมีได้อย่างแน่นอนต่อผู้ทำความเพียรที่มีความมุ่งหวังในนิพพาน

ดังที่พระสารีบุตรเถระเกิดศรัทธาพระอัสสชิเถระ ได้ฟังธรรม เพราะฟังธรรมปริยายนี้ ธรรมจักษุ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551), หน้า 98) อันปราศจากธุลี ปราศจากมลทินได้เกิดขึ้นแก่สารีบุตรปริพาชกว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 73-74) อนาถบิณฑิกคหบดีก็เกิดศรัทธาต่อพระผู้มีพระภาค เมื่อได้ฟังอนุปุพพิกถา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551), หน้า 21) จากพระผู้มีพระภาคแล้ว ทำให้เกิดธรรมจักษุ (วิ.จู., เล่ม 7, หน้า 111-115) เช่นกัน ศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับโลกิยะ

อธิบายได้ว่า ศรัทธาเป็นพื้นฐานในการสร้างเสริมให้ได้ปัญญา เพราะศรัทธาบุคคลจึงฟังธรรม ฟังดีย่อมเกิดปัญญา มีความรู้เห็นอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง เป็นความรู้เห็นที่ยังอยู่ระดับโลกิยสัมมาทิฏฐิหรือโลกิยปัญญา พระพุทธศาสนาเถรวาท มีปัจจัยภายนอกที่สำคัญต่อความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธากับเป้าหมายในระดับโลกิยะ คือ ปรโตโฆสะหรือความเป็นผู้มีมิตรดี หรือความมีกัลยาณมิตร หมายถึงพระรัตนตรัย และปัจจัยภายในคือโยนิโสมนสิการ (องฺ.ทุก., เล่ม 20, หน้า 115) เกิดศรัทธาพระรัตนตรัย และมีผลต่อความสัมพันธ์กับเป้าหมายในพระพุทธศาสนาดังนี้

1) ศรัทธาพระรัตนตรัยกับเป้าหมาย ศรัทธาพระรัตนตรัย หมายถึง ศรัทธาพระพุทธ ศรัทธาพระธรรม ศรัทธาพระสงฆ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551), หน้า 339) พุทธบริษัทศรัทธาพระรัตนรัตยได้ยึดเหนี่ยวว่าเป็นสรณะสูงสุด (ขุ.ขุ.อ., เล่ม 1, หน้า 6-7) เป็นที่พึ่งที่อาศัยเปรียบเหมือนความมีมิตรดี จึงขอถึงพระรัตนตรัย (ขุ.ขุ., เล่ม 25, หน้า 1) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

> “บรรดาผู้กล่าวสอนในหมู่มนุษย์ ผู้ใดเป็นผู้ประเสริฐสุด เป็นพระศากยมุนี จำแนกพระธรรม สำเร็จกิจที่จะต้องทำแล้ว ถึงฝั่งพระนิพพาน พรั่งพร้อมด้วยพละ และวิริยะ เธอจงถึงผู้นั้นผู้เป็นพระสุคตเพื่อเป็นที่พึ่งที่ระลึกเถิด เธอจงถึงพระธรรมอันเป็นเหตุสำรอกราคะ

มีสภาวะไม่หวั่นไหว ไร้ความเศร้าโศก เป็นสภาวธรรมที่ปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง ปราศจากสิ่งแปดเปื้อนน่าปรารถนาละเอียดอ่อนซึ่งพระตถาคตทรงจำแนกไว้แจ่มแจ้งแล้วนี้ เพื่อเป็นที่พึ่งที่ระลึกเถิดบัณฑิตทั้งหลายกล่าวถึงทานที่ถวายในท่านเหล่าใดว่ามีผลมาก ท่านเหล่านั้น คือ พระอริยบุคคลผู้บริสุทธิ์ 4 คู่ 8 ท่าน ผู้เห็นประจักษ์ในธรรม เธอจงถึง พระอริยสงฆ์นี้เพื่อเป็นที่พึ่งที่ระลึกเถิด" (ขุ.วิ., เล่ม 26, หน้า 105)

จะเห็นได้ว่า ที่พึ่งที่ระลึกอันประเสริฐสุดที่ควรจะระลึกไว้ตลอดเวลาสำหรับพุทธศาสนิกชน คือพระรัตนตรัย เพราะเป็นเหตุนำทางสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวงให้บุคคล ด้วยผู้เป็นพระผู้มีพระภาค ได้จำแนกแจกแจงพระธรรม สำเร็จกิจที่จะต้องทำแล้วหมายถึง กิจในอริยสัจจ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551), หน้า 21) และสามารถกระทำตนจนบรรลุถึงพระนิพพาน เป็นบุคคลต้นแบบที่น่าเอาเป็นแบบอย่าง ในการฝึกฝนตนให้ถึงความหลุดพ้นไปจากทุกข์อย่างพระผู้มีพระภาค พระธรรมที่ทรงจำแนกไว้แจ่มแจ้งดีแล้วนั้น เป็นเครื่องมือนำพาผู้ประพฤติปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ และพระอริยบุคคลผู้บริสุทธิ์ 4 คู่ 8 ท่าน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551), หน้า 77-78) เป็นผู้เห็นอย่างแจ่มแจ้งในอริยสัจตามอย่างพระผู้มีพระภาค เป็นอริยสาวก เป็นผู้ที่ควรกราบไหว้ และกระทำทักษิณาทาน จึงสมควรอย่างยิ่งที่ผู้ปรารถนาในความหมดสิ้นไปแห่งทุกข์ควรศรัทธาและระลึกถึงพระรัตนตรัยอยู่ตลอดเวลา เปรียบได้กับมีกัลยาณมิตรที่ดี ที่คอยชี้นำแนวทางแห่งความหลุดพ้น

ดังนั้น ศรัทธาพระรัตนตรัยเปรียบได้กับการมีมิตรดี หรือปรโตโฆสะ เมื่อใช้ประกอบกับโยนิโสมนสิการ ย่อมให้ได้มาซึ่งปัญญาขั้นพื้นฐานที่ยังอยู่ในระดับโลกียปัญญา และมีแนวโน้มเป็นโลกุตตรปัญญา ปัญญาแห่งความรู้ยิ่ง อันเป็นหนทางและเครื่องมือแห่งการบรรลุเป้าหมาย

2) ศรัทธาพระรัตนตรัยในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมาย ศรัทธาพระรัตนตรัยเป็นปัจจัยภายนอก โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยภายใน ที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ หรือ โลกียปัญญาในขั้นต้น บุคคลสามารถเกิดศรัทธาอย่างใดอย่างหนึ่งในพระรัตนตรัยก่อนได้ เพราะทั้งสามมีความเกี่ยวเนื่องกันไม่สามารถขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ หากเกิดศรัทธาพระสงฆ์เท่ากับศรัทธาพระพุทธ และพระธรรม เพราะพระสงฆ์เป็นสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าและอาศัยในพระธรรมของพระพุทธเจ้า เท่ากับว่าศรัทธาพระรัตนตรัยนั่นเอง

ดังที่พระสารีบุตรเถระเกิดศรัทธาพระอัสสชิเถระ ได้ฟังธรรมเกิดธรรมจักษุ (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 73-74) และยังมีท่านอนาถบิณฑิกคหบดีก็เกิดศรัทธาต่อพระผู้มีพระภาค เมื่อได้ฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาคแล้ว ทำให้เกิดธรรมจักษุ (วิ.จู., เล่ม 7,หน้า 111-115) เป็นต้น การศรัทธาและการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ทำให้บุคคลมีเครื่องนำทางในการดำเนินชีวิต มีหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ มีแหล่งที่สาดส่องให้แสงสว่างแห่งปัญญาเกิดความเข้มแข็งที่จะทำความดีงามทำประโยชน์ให้สำเร็จ เป็นการได้กัลยาณมิตรที่นับว่าประเสริฐสูงสุด ที่จะชี้นำให้หยุดยั้งถอนตนจากบาป ให้ก้าวไปในกุศล พ้นจากอบายภูมิบรรลุภูมิธรรมที่สูงขึ้นไปจนถึงความสุขแท้ที่เป็นอิสระไร้ทุกข์ทั้งปวง และถึงเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ศรัทธานั้นจะต้องเป็นศรัทธาที่ถูกต้อง ที่ประกอบด้วยปัญญา นับถือโดยมีความรู้ความเข้าใจชัดเจนและมั่นใจตามความเป็นจริง มิให้สรณคมน์นั้นเศร้าหมองด้วยความไม่รู้หรือเข้าใจผิดเพี้ยนหลงงมงายหรือไม่ใส่ใจ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551), หน้า 404) จึงจะนับได้ว่าเป็นศรัทธาพระรัตนตรัยอย่างถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา

จะเห็นได้ว่า พระรัตนตรัยเปรียบเสมือนปรโตโฆสะ กัลยาณมิตร ประกอบเข้ากับโยนิโสมนสิการ จึงเกิดศรัทธาพระรัตนตรัย เป็นเหตุให้ได้โลกิยปัญญา พัฒนาให้เป็นโลกุตตรปัญญา จะเป็นตัวทำหน้าที่ส่งต่อไปยังเป้าหมาย คือ นิพพาน

(2) ความสำคัญและประโยชน์ของศรัทธาในระดับโลกิยะ

กระบวนการของการเข้าถึงความจริง ศรัทธาเป็นเหตุให้ได้ปัญญา แล้วปัญญาก็เป็นตัวนำไปสู่เป้าหมาย ปัจจัยสัมพันธ์อันนี้เป็นตัวกำหนดลักษณะของศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาเพราะทั้งสามอย่างนี้ต้องมีความสัมพันธ์กันไม่สามารถขาดอย่างใดอย่างหนึ่งได้ (พระเทพเทวี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2535, หน้า 113-115)

ความสำคัญและประโยชน์ของศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับโลกิยะ คือเป็นปัจจัยทำให้ได้โลกิยปัญญา และมีประโยชน์ในการเกื้อหนุนให้โลกิยปัญญาถูกพัฒนาให้เจริญขึ้น จนกลายเป็นโลกุตตรปัญญาและเป็นเครื่องมือทำให้บรรลุเป้าหมายคือนิพพาน อีกทั้งยังมีผลต่อการเป็นอยู่อย่างสงสุขในภพปัจจุบันเพราะมีความรู้เท่าทันทุกข์ และมีประโยชน์สุขต่อภพหน้าที่มีสุคติภพเป็นที่ไปพระผู้มีภาคกล่าวไว้ว่า “ภิกษุเหล่าใด ผู้เป็นธัมมานุสารี เป็นสัทธานุสารี ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด มีปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ดีเป็นที่ไปในเบื้องหน้า บุคคลเหล่าใดมีเพียงความเชื่อเพียงความรักในเราบุคคลเหล่านั้นทั้งหมด เป็นผู้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า” (ม.มู., เล่ม 12, หน้า 26)

ผู้เป็นธัมมานุสารี ผู้แล่นตามไปด้วยธรรม หมายถึงพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค ที่มีปัญญาเป็นใหญ่ที่แรงกล้า เป็นสัทธานุสารี ผู้แล่นตามไปด้วยศรัทธา หมายถึงพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค ที่มีศรัทธาเป็นใหญ่อย่างแรงกล้า มีปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ดีเป็นที่ไปในเบื้องหน้า แม้แต่บุคคลที่มีเพียงความเชื่อ เพียงความรักในพระผู้มีพระภาค บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด เป็นผู้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ดังนั้น ความสำคัญและประโยชน์ของศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับโลกิยะนี้ คือ เป็นปัจจัยขั้นพื้นฐาน เป็นเหตุให้เกิดความรู้ถูกเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงเป็นโลกิยปัญญา และเป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนาที่คอยเอื้อประโยชน์ เกื้อหนุนโลกียปัญญาให้เป็นโลกุตรปัญญา อันเป็นปัจจัยช่วยส่งต่อไปให้บุคคลได้บรรลุถึงเป้าหมายคือนิพพาน และยังมีผลประโยชน์สุขในภพปัจจุบันและภพหน้าของบุคคล ให้ได้โอกาสในการบรรลุถึงเป้าหมายคือนิพพาน

กล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ที่เกิดจากปัจจัย 2 อย่างมี พระรัตนตรัย (ประโตโฆสะ) และประกอบกับโยนิโสมนสิการ จึงทำให้เกิดปัญญาที่ได้รู้เห็นในสิ่งที่เป็นเหตุแห่งทุกข์คือ รู้ในอริยสัจ ปัญญาแห่งการรู้เห็นในเบื้องต้นที่เรียกโลกิยปัญญา หรือโลกียสัมมาทิฏฐินี้ เมื่อถูกพัฒนาให้เป็นปัญญาแห่งความรู้ยิ่งเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ จะเป็นโลกุตตรปัญญา คือปัญญาที่รู้เห็นแจ่มแจ้งจากการพ้นทุกข์ และยังมีความสำคัญและเป็นประโยชน์ต่อความเป็นอยู่ในปัจจุบันภพ และภพหน้าของบุคคลผู้มีโลกียปัญญา คือมีความเป็นอยู่อย่างไม่ลำบากด้วยรู้เท่าทันในทุกข์จึงเกิดความสงบสุข และมีภพหน้าคือสุคติเป็นที่ไป รวมไปถึงโอกาสให้เข้าถึงนิพพาน

3.6.2 ศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับโลกุตตระ

โลกิยปัญญาเป็นปัญญาในขั้นต้น จะต้องพัฒนาให้เป็นปัญญาแห่งการรู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจด้วยตนเอง เพราะปัญญาคือความรู้เห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริง มีไว้เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อการ

กำหนดรู้ และเพื่อการละ เพื่อนำไปสู่เป้าหมาย ปัญญาในระดับนี้หมายถึง โลกุตตรปัญญาหรือโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ

(1) ศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลในระดับโลกุตตระ

ศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลในระดับโลกุตตระ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551), หน้า 354) หมายถึง ความสัมพันธ์หรือเกี่ยวข้องกันระหว่างศรัทธากับเป้าหมายในระดับปัญญาที่ข้ามพ้นโลก สลัดออกไปแล้วจากโลก ไม่กลับมาสู่โลก ไม่เนื่องในภพทั้งสาม ในที่นี้ คือ ความสัมพันธ์ที่อยู่ในระดับที่เป็นความรู้อริยสัจจ์ 4 หรือ เห็นไตรลักษณ์หรือรู้อกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและกุศลมูล หรือเห็นปฏิจจสมุปบาท เป็นความรู้เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วง โสกะและปริเทวะเพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอริยมรรค อริยผล และนิพพาน

ศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลในระดับโลกุตตระ เป็นผลสืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์ของศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลในระดับโลกียะ ที่ถูกพัฒนาให้เกิดเป็นปัญญาอันรู้ยิ่ง คือ โลกุตตรปัญญา ในระดับนี้ศรัทธามีความจำเป็นต้องหมดไป เพื่อให้ปัญญาเป็นตัวทำหน้าที่ส่งต่อให้ถึงเป้าหมาย ดังที่พระสารีบุตรได้ตอบคำถามของพระผู้มีพระภาคที่ทรงถามถึงความเชื่อว่า ชนเหล่าใดไม่รู้ ไม่เห็น ไม่เข้าใจ ไม่ได้ทำให้แจ้ง ไม่ได้สัมผัสด้วยปัญญา ชนเหล่านั้นจึงมีความเชื่อตามผู้อื่นในข้อนั้นว่า สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ส่วนชนเหล่าใดรู้ เห็นเข้าใจ ทำให้แจ้ง สัมผัสด้วยปัญญาของตนเองแล้ว ชนเหล่านั้นย่อมไม่มีความสงสัย ไม่มีความแคลงใจในข้อนั้นเลยว่า สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด (สำ.ม., เล่ม 19, หน้า 327-328)

จะเห็นได้ว่า บุคคลที่ยังไม่มีความรู้ ไม่เห็น ไม่เข้าใจ ไม่ได้ทำให้แจ้ง ไม่ได้สัมผัสด้วยปัญญาของตนเองแล้วบุคคลนั้นจึงยังต้องอาศัยความเชื่อจากผู้อื่นเป็นหลักอยู่ ว่าสัทธินทรีย์ฯลฯ ปัญญินทรีย์ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่พระนิพพาน มีพระนิพพานเป็นเบื้องหน้า มีพระนิพพานเป็นที่สุด ข้อนี้เมื่อใดที่บุคคลนั้นได้รู้ เห็น เข้าใจ ทำให้แจ้ง สัมผัสด้วยปัญญาหมายถึงโลกุตตรปัญญาของตนเองแล้ว ทำให้บุคคลหมดความสงสัย ไม่มีความแคลงใจบุคคลนั้นเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่พระนิพพาน มีพระนิพพานเป็นเบื้องหน้า มีพระนิพพานเป็นที่สุด

การพัฒนาโลกียปัญญาให้เป็นโลกุตตรปัญญา บรรพชิตและคฤหัสถ์สามารถได้ โลกุตตรปัญญาเหมือนกัน แต่มีหลักในการพัฒนาปัญญาที่แตกต่างกัน พระผู้มีพระภาคได้สอนถึงการศึกษาอันเหมาะสมให้แก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ เพื่อสามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างเหมาะสมคือ

1) **การพัฒนาปัญญาในระดับโลกุตตระสำหรับบรรพชิต**

ศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับโลกุตตระ สำหรับบรรพชิต พระผู้มีพระภาคได้สอนถึงหลักการศึกษาสำหรับบรรพชิต ที่ใช้ในการพัฒนาปัญญาจากโลกียะให้เป็นโลกุตตระด้วยสิกขา 3 ในการสร้างความสัมพันธ์ของศรัทธากับเป้าหมายในระดับ โลกุตตระ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

> “กิจที่สมณะควรทำ เป็นของสมณะ 3 ประการ คือ การสมาทานอธิศีลสิกขา (สิกขาคือศีลอันยิ่งใหญ่) การสมาทานอธิจิตสิกขา (สิกขาคือจิตอันยิ่ง) การสมาทานอธิปัญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง) เมื่อใด เธอศึกษาอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เมื่อ

นั้นเธอผู้ศึกษาอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาอยู่ ก็จักละราคะ โทสะ และโมหะได้ เพราะละราคะ โทสะ และโมหะได้ เธอจักไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล จักไม่ประพฤติสิ่งที่เลวทรามอีก" (องฺ.ทุก., เล่ม 20, หน้า 308)

จะเห็นได้ว่า ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมพัฒนาบุคคลของภิกษุ คือ สิกขา 3 หรือเรียกง่าย ๆ สั้น ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ได้แก่ ปาฏิโมกขสังวรศีล เป็นศีลยิ่งกว่าศีลทั้งหมดเป็นอธิศีล เพราะ เป็นปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมเป็นสัมมาทิฏฐิ (อภิ.วิ., เล่ม 35, หน้า 440) เกิดแก่ผู้สำรวมด้วยปาฏิโมกขสังวรศีล (อภิ.วิ.อ., เล่ม 769,หน้า 426) ที่พระผู้มีพระภาคได้บัญญัติไว้แล้วคือ ศีล 227 ข้อ อธิจิตตปัญญา ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้เข้ารูปาวจรสมาบัติและอรูปาวจรสมาบัติ (อภิ.วิ., เล่ม 35, หน้า 440) พระสัพพัญญูพุทธเจ้า ทรงบัญญัติประกาศจิตอันเป็นไปในสมาบัติ 8 (พระธรรมปิฎก-(ป.อ. ปยุตฺโต), 2545, หน้า 219) เป็นพื้นฐานแห่งวิปัสสนา สมาบัติ เป็นอธิจิตได้ เพราะเพื่อแสดงปัญญาอันบรรลุเป็นอธิจิต หมายถึง ปัญญา...อันใด เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้มีความเพียรในการเจริญกรรมฐาน ผู้เข้ารูปาวจรสมาบัติและอรูปาวจรสมาบัติ อธิปัญญาสิกขา คือ ปัญญาในมรรค 4 หมายถึงทางอันให้ถึงความเป็นอริยบุคคลแต่ละขั้น มี 4 ชั้น คือโสดาปัตติมรรค 1 สกทาคามิมรรค 1 อนาคามิมรรค 1 อรหัตตมรรค 1 ผล 4 หมายถึงโลกุตตรธรรมอันเป็นผลมาจากมรรค มี 4 ชั้น คือ โสดาปัตติผล 1 สกทาคามิผล 1 อนาคามิผล 1 อรหัตตผล 1 (อภิ.วิ.อ., เล่ม 769, หน้า 427) เป็นอธิปัญญา

ในสัมมาทิฏฐิสูตร (ม.มู., เล่ม 12, หน้า 81-100) พระสูตรที่ว่าด้วยความเห็นชอบ ที่กล่าวโดยพระสารีบุตรว่าเมื่อใดอริยสาวกรู้ชัดซึ่งอกุศลและรากเหง้าอกุศล รู้ชัดซึ่งกุศลและรากเหง้าของกุศล รู้ชัดอาหารเหตุเกิด ความดับ (ม.มู.อ., เล่ม 1, หน้า 228) และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอาหาร รู้ชัดทุกข์ (สภาวะที่ทนได้ยาก) ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) รู้ชัดชราและมรณะ เหตุเกิด ความดับ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ อายตนะ 6 ประการ นามรูป วิญญาณ สังขาร อวิชชา อาสวะ (อภิ.วิ., เล่ม 35, หน้า 586-687) เหตุเกิด ความดับ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับ เมื่อนั้น ท่านละกิเลสที่นอนเนื่องคือราคะบรรเทากิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ ถอนกิเลสที่นอนเนื่องคือทิฏฐิ และ กิเลสที่นอนเนื่องคือ มานะที่ว่า "เป็นเรา" โดยประการทั้งปวง ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชาให้เกิด แล้วเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกก็ชื่อว่ามีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ (ม.มู., เล่ม 12, หน้า 81-100)

จะเห็นได้ว่า บุคคลเมื่อเกิดปัญญาที่รู้ชัดแล้ว ถึงการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับของความเป็นเรื่องของโลก และรู้ซึ้งจนเป็นการพ้นจากเรื่องของโลก ด้วยการละ การบรรเทา การถอน การดับไป ของการไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวตนเราเขา ทุกสิ่งอย่างเป็นแต่เพียง บุคคล สัตว์ สิ่งของ ที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอย่างที่มันเป็นไปเท่านั้นการรู้ถูกเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงอย่างนี้ แล้วจึงกระทำให้ทุกข์ที่เกิดขึ้นแล้วเบาบางลงไปจนถึงการสิ้นไปของทุกข์ตามลำดับ

2) **การพัฒนาปัญญาในระดับโลกุตตระสำหรับคฤหัสถ์**

คฤหัสถ์ คือชาวบ้านปุถุชน เพื่อให้เกิดเป็นผลอย่างถูกต้อง เพราะปุถุชน ไม่ใช่เสกขะ ไม่ใช่อเสกขะ เพราะอยู่ภายนอกจากสิกขาทั้งหลาย (ที.ปา.อ., เล่ม 3,156) พระผู้มีพระภาคทรงสอนถึงการสร้างกุศลธรรมด้วยบุญกิริยา ทางทำความดี ในการสร้างความสัมพันธ์ของศรัทธากับเป้าหมายในระดับโลกุตตระ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “บุญกิริยาวัตถุ 3 ประการ คือ 1. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน 2. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล 3. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา (องฺ.อฏฐก., เล่ม 23, หน้า 293)

จะเห็นได้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำทางแห่งการกระทำความดีให้ปุถุชนนั้นได้แก่ บุญกิริยาวัตถุ 3 อย่าง คือ ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน สีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา (ที.ปา., เล่ม 11, หน้า 269) เพราะปุถุชนไม่ใช่บรรพชิต ยังเป็นผู้ครองเรือนและยังบริโภคกามอยู่ ในการที่จะทำความรู้แจ้งในระดับโลกุตตระนั้น จึงมีความแตกต่างจากหลักสิกขา 3 ของบรรพชิต บุญกิริยาวัตถุ 3 อย่างนี้ จึงเป็นหลักปฏิบัติในการพัฒนาปัญญาที่เหมาะสมตามควรของปุถุชน เริ่มต้นจากมีความยินดีในการให้ทาน มีความยินดีในการรักษาศีลอบรมกาย วาจา ใจ ให้อยู่ในความเป็นปกติ เจริญภาวนาเพื่อความรู้แจ้งในอริยสัจ

ปุถุชนผู้อยู่ครองเรือนที่เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ และที่เป็นผู้ยังบริโภคกาม เป็นผู้หวังประโยชน์สุข ทางในการทำความดีที่ประเสริฐสุด และเหมาะสมแก่เภทคฤหัสถ์ คือ ควรเริ่มจากการบำเพ็ญทาน เพราะการมีจิตคิดที่จะให้เป็นกุศลในขั้นต้น ที่มีความยินดีและไม่ยึดติดในสิ่งของ เป็นผู้เห็นประโยชน์ในการให้แก่ผู้อื่นด้วยความยินดี ควรประพฤติธรรมสม่ำเสมอด้วยศีล ศีลที่ปฏิบัติดีแล้วทำให้เกิดความละอายและสะดุ้งกลัวต่อบาปอกุศลทั้งหลาย จึงมุ่งกระทำในสิ่งอันเป็นกุศล และควรเจริญเมตตาภาวนา เพื่อให้ได้รู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจ ธรรม 3 ประการเมื่อเจริญให้มากแล้ว ความล่วงความเศร้าโศก และความคร่ำครวญ ความดับทุกข์และความเสียใจ ความเป็นทุกข์ใจย่อมเกิดขึ้น ผลแห่งความสุขก็จะเกิดมีแก่ตน และมีผลต่อความเป็นอยู่ร่วมกันของคนในสังคม เพราะสุขที่เกิดแก่บุคคลผู้ทำให้จิตที่อบรมดีแล้ว ไม่คิดที่จะเบียดเบียนซึ่งกันและกัน สังคมส่วนน้อยและใหญ่ จึงอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข และยังส่งผลต่อการบรรลุอริยมรรค อริยผลตั้งแต่ขั้นต้นไปจนถึงเป้าหมายเป็นลำดับต่อไป

(2) ความสำคัญและประโยชน์ในระดับโลกุตระ

ศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับโลกุตตระ มีความสำคัญและเป็นประโยชน์ต่อการบรรลุธรรม คือ เป็นเครื่องมือในการเจริญกัมมัฏฐานเพื่อการบรรลุเป้าหมาย และเป็นเครื่องมือในการใช้โลกุตตรธรรมเพื่อการบรรลุเป้าหมาย

1) เป็นเครื่องมือในการเจริญกัมมัฏฐานเพื่อการบรรลุเป้าหมาย กัมมัฏฐาน หรือการภาวนามี 2 คือ สมถกัมมัฏฐาน กัมมัฏฐานเพื่อการทำจิตใจให้สงบ วิธีฝึกอบรมเจริญจิตใจ วิปัสสนากัมมัฏฐาน กัมมัฏฐานเพื่อการให้เกิดความรู้แจ้ง วิธีฝึกอบรมเจริญปัญญา (พระธรรมปิฎก-(ป.อ. ปยุตฺโต), 2545, หน้า 70) ผู้เจริญกัมมัฏฐานเมื่อเจริญฌาน ที่เป็นโลกุตตระ ซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ให้ถึงนิพพาน เพื่อละทิฏฐิ เพื่อบรรลุภูมิเบื้องต้น สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน เป็นทางปฏิบัติที่ลำบากและเป็นผลได้ช้า มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เมื่อใด เมื่อนั้น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตาสัทธินทรีย์ ฯลฯ สมถะ

วิปัสสนา ปัคคาหะ (การยกย่อง) และอวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น หรือสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้สภาวธรรมอื่นในเมื่อนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นกุศล (อภิ.สงฺ., เล่ม 34, หน้า 89-90)

จะเห็นได้ว่า ผู้ที่เจริญภาวนา ได้กระทำฌานหรือการเพ่งในอารมณ์จนภาวะจิตสงบประณีต ซึ่งมีสมาธิเป็นองค์ธรรรมหลักที่เป็นโลกุตตระ อันเป็นเหตุทำให้หลุดพ้นจากวงเวียนแห่งความทุกข์ทั้งปวง จึงให้ถึงนิพพาน เพื่อละความเห็นผิด เพื่อได้ โสดาบัน ออกจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ได้ปฐมฌาน อันมีวิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา ซึ่งเป็นทางปฏิบัติที่ลำบากและเป็นผลได้ช้า แต่เมื่อสภาวธรรมอันเป็นกุศลทั้งหลายจะเกิดขึ้นได้ เกิดจากการเจริญญาน วิปัสสนาปัญญาย่อมเกิดขึ้น ปัญญาที่รู้แจ้งคือโลกุตตรปัญญา เป็นปัญญาที่ทำให้ถึง นิพพาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “การเว้นจากอาสวะทั้งหลาย ด้วยการทำให้แจ้งจิตที่หลุดพ้นจากกิเลส หลุดพ้นจากกิเลสด้วยปัญญาอันหาอาสวะไม่ได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงพระนิพพาน” (สำ.ม., เล่ม 19, หน้า 326)

บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยอริยมรรค ย่อมเผากิเลสที่ยังไม่เกิดด้วยโลกุตตรฌานที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะเหตุว่าโลกุตตระเป็นฌาน บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหวเพราะทิฏฐิต่างๆ เพราะเป็นผู้ฉลาดในฌานและวิโมกข์ (ความหลุดพ้นจากกิเลส) ย่อมเห็นแจ้ง ตั้งจิตไว้อย่างมั่นคง ทั้งสมถะและวิปัสสนาได้เกิดขึ้นในขณะนั้น มีส่วนเสมอกันดำเนินไปคู่กัน ความเห็นว่าสังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ นิโรธ (นิพพาน) เป็นสุข ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้นชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้นปัญญาในการออกและหลีกไปทั้งจากกิเลสขันธ์ และจากนิมิตภายนอก ชื่อว่า มัคคญาณ (ทางแห่งความรู้) (ขุ.ป., เล่ม 31, หน้า 101)

2) เป็นเครื่องมือในการใช้โลกุตตรธรรมเพื่อการบรรลุเป้าหมาย หลักธรรมคำสอนที่จะทำให้บรรลุถึงเป้าหมายได้คือ โลกุตตรธรรม เป็นธรรมที่ทำให้ข้ามพ้นโลก สลัดออกไปแล้วจากโลก ไม่กลับมาสู่โลก ได้แก่ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8 อริยมรรค 4 สามัญญผล 4 และนิพพาน (ขุ.ป., เล่ม 31, หน้า 511-512)

โพธิปักขิยธรรม ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ ได้แก่ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551, หน้า 227) พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการเจริญโพธิปักขิยธรรมว่า กษัตริย์ผู้สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรม 7 หมวดแล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้ทีเดียว แม้พราหมณ์ฯลฯ แม้แพศย์ฯลฯ แม้ศูทรฯลฯ แม้สมณะผู้สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรม 7 หมวดแล้วจะปรินิพพานในโลกนี้ทีเดียว (ที.ปา., เล่ม 11, หน้า 101)

บุคคลที่อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรม 7 หมวดแล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้แน่นนอน เพราะเป็นข้อปฏิบัติอย่างกลาง (องฺ.ติก., เล่ม 20, หน้า 250) ที่มีความไม่ลำบากกายและใจในการปฏิบัติธรรมเพื่อนำไปสู่มรรค 4 ผล 4 และนิพพาน 1 เพราะเมื่ออาสวะทั้งหลายได้สิ้นไปแล้ว ทำให้กิเลสทั้งหมดนั้นย่อมสิ้นไปด้วยเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการเว้นจากอาสวะทั้งหลาย ด้วยการทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะไม่ได้เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน (สำ.ม., เล่ม 19, หน้า 326) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ปัญญาที่เป็นอริยะเป็นปัญญินทรีย์ วิมุตติที่เป็นอริยะเป็นสมาธินทรีย์” (สำ.ม., เล่ม 19, หน้า 328)

จะเห็นได้ว่า โพธิปักขิยธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อเกิดขึ้นอริยมรรคก็เกิดขึ้น ด้วยการทำกิจของตนๆ ให้สำเร็จและด้วยดำเนินไปตามรูปของตน บุคคลสามารถเลือกธรรมหมวดใดหมวดหนึ่งก็ได้

เพื่อเป็นหลักธรรมประกอบกับการปฏิบัติให้บรรลุถึงเป้าหมายเพราะในแต่ละหมวดธรรมนั้นมีความสัมพันธ์กันและมีทั้งเป็นอิสระต่อกัน ทุกหมวดในหลักโพธิ์ปักขิยธรรมนี้ ล้วนแต่เป็นหมวดธรรมที่เป็นองค์ประกอบที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่การตรัสรู้ ธรรมเกื้อหนุนแก่อริยมรรค และเกื้อหนุนในการบรรลุเป้าหมายทั้งสิ้น ดังนั้น ความสำคัญและประโยชน์ของศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับโลกุตตระ คือเป็นเครื่องมือให้ได้บรรลุเป้าหมาย โดยอาศัยโพธิ์ปักขิยธรรมและการเจริญสมถะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ให้เกิดมรรค 4 ผล 4 และ นิพพาน 1 อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

ความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาที่ได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นนั้น หมายถึง ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผลผ่านการกลั่นกรองแล้วจากปัญญา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551, หน้า 428) ศรัทธาและการสร้างศรัทธาถือเป็นบันไดขั้นแรกที่จะนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงเคยตรัสกับสหัมบดีพรหมว่า “หมู่สัตว์ผู้ต้องการฟังธรรมก็จงปล่อยศรัทธามาเถิด เราได้เปิดประตูอมตธรรมแก่เหล่าสัตว์แล้ว” (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 14-15) สิ่งที่จะทำให้ปุถุชนเกิดศรัทธาก็คือ ความเป็นผู้มีวินัย ดังเช่น พระพุทธเจ้าทรงมีระเบียบวินัยอย่างยอดเยี่ยม เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทอดพระเนตรเห็นครั้งแรกก็ทรงเลื่อมใสในอิริยาบถ (ขุ.สุ., เล่ม 25, หน้า 596) อุปติสสมาณพเห็นอาการสำรวมของพระอัสสชิก็เกิดศรัทธาและขอฟังธรรม (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 72-74) จึงได้ขอบวชในพระพุทธศาสนาและได้เป็น อัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า ตัวอย่างเช่นนี้ถือได้ว่าวินัยได้สร้างให้เกิดศรัทธาตั้งแต่ศรัทธาแบบธรรมดาถึงศรัทธาที่ไม่หวั่นไหว (อจลศรัทธา)

สรุปได้ว่า ศรัทธาพระรัตนตรัย คือ ศรัทธาพระพุทธ หมายถึง ความเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าในอริยสัจจ์ 4 (ทุกข์, สมุทัย, นิโรธ, มรรค) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551, หน้า 517) ศรัทธาพระธรรม หมายถึง ความเชื่อในคำสั่งสอนทั้งหลักความจริงและหลักความประพฤติ ศรัทธาพระสงฆ์ หมายถึง ความเชื่อในหมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติตามชอบตามพระธรรมวินัย ในระดับปุถุชนศรัทธาต่อพระรัตนตรัย ซึ่งทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิในข้อปฏิบัติของการให้ทาน, รักษาศีล, เจริญปัญญา เป็นศรัทธาที่มีความสัมพันธ์กับเป้าหมาย คือ โลกิยธรรม ดังเช่น ภารวทาชะเมื่อได้ถามปัญหากับพระพุทธเจ้าถึงธรรมที่มีอุปการะมากแก่การเข้าไปหา พระองค์ตรัสตอบว่า “ศรัทธามีอุปการะมากแก่การเข้าไปหา ถ้าศรัทธาไม่เกิด ก็ไม่พึงเข้าไปหา แต่เพราะเกิดศรัทธาจึงเข้าไปหา ฉะนั้น ศรัทธาจึงมีอุปการะมากแก่การเข้าไปหา” จึงได้แสดงตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิตขอถึงพระพุทธด้วย ถึง พระธรรมด้วย ถึงพระสงฆ์ด้วย (ม.ม., เล่ม 13,530-547) พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพระศาสดามี พระธรรมที่พระองค์ตรัสสอนไว้เป็นหลักคำสอนสำคัญ มีพุทธบริษัท 4 (ภิกษุ, ภิกษุณี, อุบาสก, อุบาสิกา) เป็นชุมชนของผู้นับถือศาสนาและศึกษาปฏิบัติตนตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา

บทที่ 4
วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

แนวคิดเรื่องการกระทำมีบทบาทและความสำคัญมากในสังคมอินเดีย พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในท่ามกลางระหว่างศาสนาอื่นๆ และลัทธิต่างๆ โดยพระพุทธศาสนามีความเชื่อมั่นในหลักตรรกะของการกระทำและการให้ผลของการกระทำนั้นว่า มีอยู่จริง ตรรกะของหลักกรรมคือ หากทำความดี ย่อมได้รับผลดี หากทำความชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว ทำกรรมเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้นเสมอ แต่ในความเป็นจริง ในปัจจุบันแม้คนไทยส่วนมากจะเป็นชาวพุทธก็จริง แต่ยังคงมีคนไทยบางส่วนยังคงมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนในเรื่องการกระทำ และมีความสงสัยในเรื่องการกระทำ ปัจจุบันแม้เวลาล่วงมา 2,500 กว่าปี แต่ทรรศนะของลัทธิต่าง ๆ ก็ยังคงปรากฏอยู่ในสังคมไทยจนถึงปัจจุบัน จากการศึกษาวิจัยพบว่าแม้อิทธิพลของทรรศนะลัทธิอื่นๆ จะไม่ส่งผลต่อทรรศนะคติความเชื่อของสังคมไทยโดยตรงก็ตาม แต่ทรรศนะเหล่านี้ก็ยังปรากฏอยู่ในสังคมไทย เนื่องจากสภาพแวดล้อมหรือวัฒนธรรมแม้กระทั้งคำสอนของพุทธศาสนาทางอินเดียได้ปลูกฝังคุณค่าในการดำเนินชีวิตของชาวไทยพุทธให้อยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกัน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 สภาพแวดล้อมทางสังคมของคนอินเดียในสมัยครั้งพุทธกาล

ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 ผลจากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า สังคมของชมพูทวีปสมัยพุทธกาลค่อนข้างยุ่งเหยิงสับสน คือชมพูทวีปเป็นดินแดนใหญ่กว้างขวางมีอาณาจักรใหญ่น้อยกว่า 20 อาณาจักร เฉพาะที่ปรากฏมี 16 แคว้น อาณาจักรเล็กเช่นสักกะและโกลิยะยังมีอีกหลายแคว้น เดชานุภาพของกษัตริย์แต่ละแคว้นไม่ทัดเทียมกัน ศาสนาก็มีหลากหลาย นอกจากลัทธิพราหมณ์แล้วก็ยังมีลัทธิของครูทั้ง 6 และถ้าแยกเป็นทัศนะทางปรัชญามีถึง 62 จำพวก ลัทธิพราหมณ์ยังครองความยิ่งใหญ่อยู่และประชาชนชาวชมพูทวีปส่วนใหญ่คงนับถือลัทธิพราหมณ์ แม้จะนับถือลัทธิครูทั้ง 6 หรืออื่นๆ บ้าง แต่พฤติกรรมก็คงเป็นแบบอย่างธรรมเนียมของลัทธิพราหมณ์นั่นเอง

ปัจจัยเหล่านี้ย่อมมีอิทธิพลต่อสังคมมิใช่น้อย เพราะถือได้ว่าเป็นโครงสร้างของสังคมเลยทีเดียว เมื่อวิเคราะห์แล้วสภาพแวดล้อมทางสังคม น่าจะสรุปได้เป็นประเด็นใหญ่ๆ 3 ประเด็นคือ ระบบวรรณะ, พิธีกรรมของพราหมณ์เกี่ยวกับการบูชายัญ, ความสับสนของชาวบ้านเกี่ยวกับ ลัทธิครูทั้ง 6 หรือนักบวชอื่นๆ เกี่ยวกับความเป็นพระอรหันต์ นี้กล่าวเฉพาะสภาพทางสังคมที่เกี่ยวโยงกับศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงวิเคราะห์และต้องเข้าไปเผยแผ่ประกาศศาสนาของพระองค์

1) ระบบวรรณะ

ข้อนี้ถือว่าเป็นจุดอ่อนของพราหมณ์ และเป็นโอกาสของพระพุทธเจ้าที่ทรงปฏิบัติการเชิงรุกเข้าไปเจาะพื้นที่ของศาสนิกพราหมณ์ เพราะพราหมณ์ยกตนเหนือวรรณะใดๆ กษัตริย์ซึ่งถือว่าพวกตนอยู่วรรณะสูงกว่าย่อมไม่พอใจ ส่วนวรรณะอื่นๆ โดยเฉพาะศูทร ซึ่งถูกเหยียดหยามตลอดเวลาย่อมเคียดแค้นชิงชังพวกพราหมณ์ ยิ่งถ้าหากศูทรไปแต่งงานกับวรรณะอื่นแล้ว บุตรเกิดมาถูก

เหยียดหยามถึงเป็นจัณฑาล ถูกตราหน้าว่า เป็นพวกสกุลต่ำช้าสารเลว คนระดับนี้ยิ่งถูกกดดันมากขึ้น พระพุทธเจ้าจึงทรงหักล้างหรือล้มล้างระบบวรรณะ โดยตรัสว่าคนจะดีหรือเลวไม่ใช่เพราะชาติ เพราะโคตร แต่เพราะการกระทำ ตามกุศลกรรมบถ 10 ดังมีตรัสสรุปแก่วาเสฏฐะและภารทวาชะว่า “โดยเหตุผลนี้ เธอทั้งสองพึงทราบเถิดว่า ธรรมเท่านั้นประเสริฐสุดในหมู่ชน ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า” (ที.ปา., เล่ม 11, หน้า 87) และยังข่มพวกพราหมณ์ ทรงเข้าข้างกษัตริย์ซึ่งมีอำนาจยิ่งใหญ่กว่าพราหมณ์ โดยอ้างคำของสนังกุมารพรหมว่า “ในหมู่ชนผู้ถือตระกูลเป็นใหญ่ วรรณะกษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ในหมู่เทพและมนุษย์” (ที.ปา., เล่ม 11, หน้า 102)

กลยุทธ์เชิงรุกข้อนี้ พระพุทธเจ้าทรงเข้าไปประกาศพระศาสนาแก่บุคคลทุกชาติชั้นวรรณะ แม้แต่ศูทรและจัณฑาลก็ไม่เว้น ได้เสด็จออกรับบิณฑบาตไปตามตรอกซอกซอยโดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่เลือกผู้ดีมีจน ไม่คิดว่าอาหารเลวหรือประณีต เคยตรัสกะพระเจ้าสุทโธทนะถึงการที่พระองค์เสด็จออกรับอาหารบิณฑบาตจากชาวเมืองกบิลพัสดุ์ โดยไม่เลือกชาติชั้นบุคคลว่าเป็นพุทธประเพณี เป็นพุทธวงศ์ เป็นอริยวงศ์ และตรัสเป็นหลักปฏิบัติของภิกษุทั้งหลายด้วยว่า “ภิกษุไม่พึงประมาท (ดูหมิ่น) ในปิณฑะ (ก้อนข้าว) ที่ตนจะพึงลุกขึ้นยืนรับ” (ขุ.ธ., เล่ม 25, หน้า 85)

ผลจากกลยุทธ์นี้ ทำให้ได้พุทธบริษัท 4 เป็นอันมาก ผู้ที่เข้ามาบวชเป็นภิกษุบริษัทมีสถานภาพเท่าเทียมกัน ไม่มีการกีดกันหรือวัดกันด้วยชาติตระกูล หรือวรรณะเดิม แต่ถือธรรมวินัยเป็นหลัก เคารพกันตามคุณธรรมและอายุพรรษา ทรงชื่นชมความงามของภิกษุสงฆ์เสมือนดอกไม้ต่างพรรณต่างสี พระพุทธองค์ประดุจนายมาลาการผู้ฉลาดร้อยพวงมาลัยให้งดงาม ฉันใด สาวกของพระองค์จะมาจากชาติตระกูลใดไม่สำคัญ แต่เมื่อเข้ามาบวชเป็นภิกษุแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิม

2) พิธีกรรมของพราหมณ์

พวกพราหมณ์นั้นสร้างความมั่งคั่งส่วนหนึ่งจากการประกอบพิธีกรรม โดยเฉพาะให้มีการฆ่าสัตว์เป็นอันมากเพื่อบูชายัญ บางครั้งยังรวมถึงให้ฆ่าคนบูชายัญด้วยก็มี สร้างความเดือดร้อนไปทั่ว ดังเช่น คราวหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในแคว้นมคธ ถึงหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อขาณุมัตตะซึ่งกูฏทันต-พราหมณ์ดูแลอยู่ พราหมณ์ผู้นี้กำลังเตรียมการบูชายัญ โดยใช้โคเพศผู้ ลูกโคเพศผู้-ลูกโคเพศเมีย แพะ และแกะ อย่างละ 700 ตัว ถูกนำเข้าไปผูกที่หลักเพื่อฆ่าบูชายัญ พอประชาชนทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาที่หมู่บ้านขาณุมัตตะ เสด็จประทับอยู่ในสวนอัมพลัฏฐิ จึงพากันไปเฝ้าพร้อมด้วยกูฏทันต-พราหมณ์ ซึ่งคิดว่าพระพุทธเจ้าทรงทราบยัญสมบัติ 3 ประการ มีองค์ประกอบ 16 ส่วน คือพราหมณ์เองไม่รู้ จึงคิดเข้าไปกราบทูลถามเรื่องนี้ แต่พวกพราหมณ์อื่นๆ ที่เข้ามาร่วมพิธีบูชายัญและหวังจะบริโภคเครื่องบูชายัญของกูฏทันตพราหมณ์ครั้งนี้ ต่างพากันห้ามมิให้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่กูฏทันตพราหมณ์ก็ไม่ยอม เข้าไปกราบทูลถามเรื่องที่ตนต้องการรู้ให้ได้ และพระพุทธเจ้าก็ทรงเฉลยปัญหาให้ฟัง โดยยกเอาประวัติของพระเจ้ามหาวิชิตราชในอดีตมาสาธก

พิธีบูชามหายัญ 3 ประการ คือมี 3 ขั้น ขั้นที่ 1 ต้องปราบโจรผู้ร้ายในแผ่นดินให้สิ้นซาก แล้วสงเคราะห์ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้มีความสุขความเจริญ จะไม่มีโจรขโมยเกิดขึ้นอีก ขั้นที่ 2 ให้ประกาศคน 4 จำพวกให้ทราบคือเจ้าประเทศราช มหาอำมาตย์ พราหมณ์มหาศาล คฤหบดีมหาศาล ในเขตพระราชอาณาจักรให้ทราบการพิธีมหาบูชายัญและขอความเห็นชอบ ขั้นที่ 3 ให้ตรวจดูคุณสมบัติ 8 ประการของเจ้าของพิธี และคุณสมบัติ 4 ประการของพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีเมื่อนับ

อนุมัติบุคคล 4 จำพวก คุณสมบัติของเจ้าของพิธี 8 คุณสมบัติของพราหมณ์ 4 รวมเป็นองค์ประกอบ 16 ส่วนการจัดพิธีบูชายัญ 3 ประการ หรือ 3 ขั้นนั่นเอง เมื่อทุกอย่างครบถ้วนแล้วจึงควรประกอบพิธีบูชามหายัญ โดยมีลำดับพิธีต่อจากนี้อีก 3 ขั้น

พิธีกรรมทั้งหมดนี้ไม่ต้องฆ่าสัตว์บูชายัญ เป็นการบูชาด้วยเนยใส เนยข้น นมเปรี้ยว น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย ไม่เป็นที่เดือดร้อนแก่คนและสัตว์ แต่การนั้นผลบุญก็ยังมีน้อยกว่าการถือศีล 5 ส่วนการบูชามหายัญสูงสุด คือการออกบวชไปประพฤติพรหมจรรย์เพื่อบรรลุความหลุดพ้นจากกิเลสเป็นที่สุด (ที.สี., เล่ม 9, หน้า 125- 150)

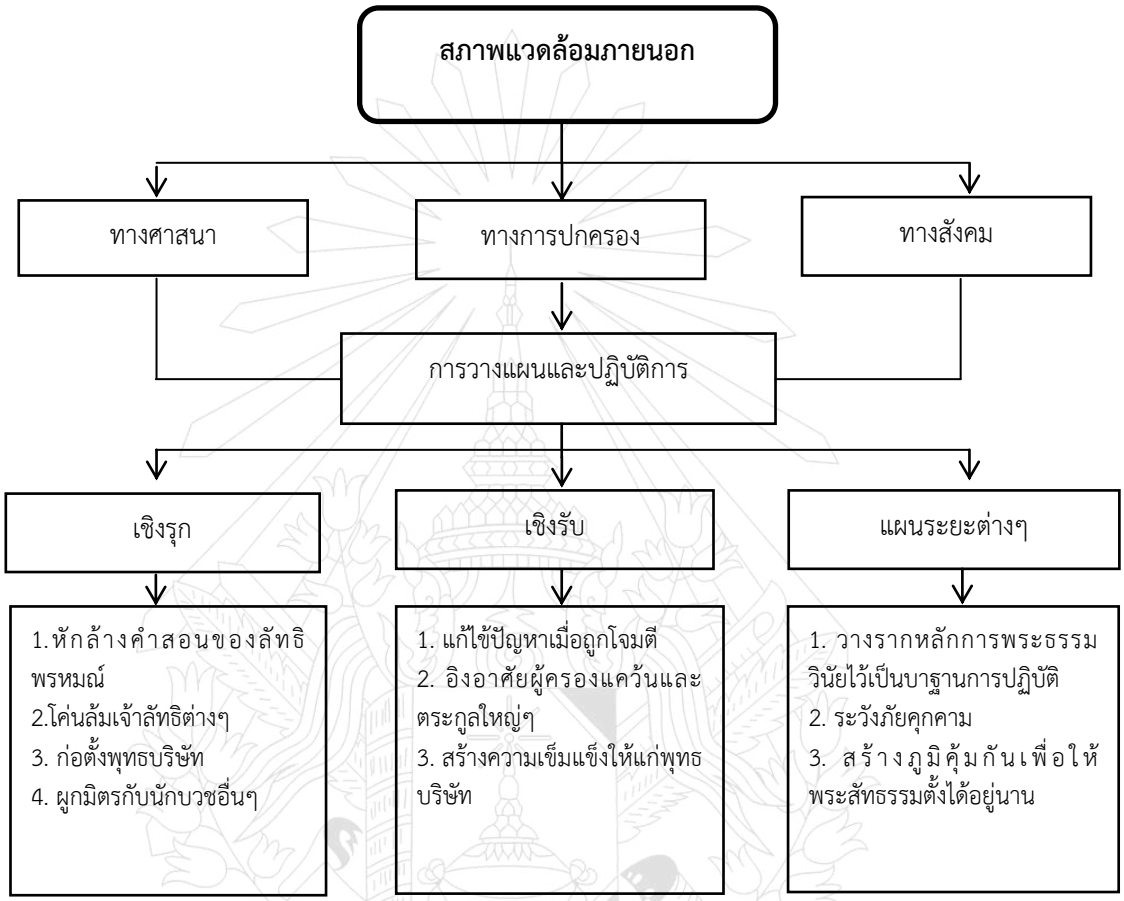
จะเห็นได้ว่า การวางแผนเชิงกลยุทธ์ที่เฉลียวฉลาดมากของพระพุทธเจ้า เป็นกุศโลบายอันดียิ่งที่ปฏิรูปพิธีบูชายัญของพราหมณ์มาเป็นแบบพุทธ ซึ่งลงทุนน้อย ไม่ต้องเบียดเบียนผู้คนและสัตว์ให้เดือดร้อน มีกรณีตัวอย่างอีกมากมายที่ทรงอาศัยช่องโหว่ของพิธีกรรมพราหมณ์ดัดแปลงมาเป็นธรรมเนียมชาวพุทธ เช่น กรณีตัวอย่างหนึ่งคือ มีพราหมณ์ 2 คน เป็นชาวเมืองทีฆลัมพิกะ ออกบวชในลัทธิภายนอก (พาหิรลัทธิ) บำเพ็ญตบะถึง 48 ปี ต่อมาคนหนึ่งเกรงว่าสกุลของตนจะสิ้นสูญเพราะไม่มีผู้สืบสกุล จึงสึกออกมาประกอบอาชีพ มีฐานะมั่งคั่ง ได้แต่งงานมีบุตรชายหนึ่งคน ซึ่งเพิ่งคลอดออกมา เพื่อนนักบวชอีกคนซึ่งเป็นสหายได้ทราบข่าวก็มาเยี่ยม เมื่อสองสามีภรรยาไหว้ทำความเคารพก็ให้พรขอให้มีอายุยืน แต่เมื่อทำอาการให้บุตรแรกเกิดไหว้ กลับนิ่งเฉยไม่กล่าวอวยพร เมื่อสองสามีภรรยาถามก็ตอบว่าที่ไม่ให้พรเพราะทราบว่าทารกนี้จะมีอันเป็นไป (ตาย) ภายใน 7 วันแต่ท่านไม่รู้วิธีป้องกัน ขอให้ไปทูลปรึกษาพระพุทธเจ้า ซึ่งขณะนั้นประทับอยู่ในอารัญญกุฏี ในเมืองทีฆลัมพิกะนั้น พราหมณ์ผู้สามีจึงออกไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลถามวิธีป้องกันบุตรมิให้เป็นอันตรายพระพุทธเจ้าทรงตอบว่ามี แล้วตรัสสั่งให้พราหมณ์ผู้นั้นสร้างปะรำไว้ภายในบริเวณรั้วบ้าน ให้ตั้งเตียงตั่งสำหรับสงฆ์ไว้ 4 ที่ 8 ที่ จัดที่ให้ทารกนอนตรงกลาง แล้วมีพระพุทธบัญชาให้ภิกษุเวียนกันไปสวดพระปริตร 4 รูปบ้างและ 8 รูปบ้าง ตลอดทั้งคืนยังรุ่ง วันที่ 7 พระองค์เสด็จไปร่วมด้วยพวกอมนุษย์ทั้งหลายที่คิดจะมาทำอันตรายทารกนั้นก็แพ้ภัยหนีปลาสไปหลังวันที่ 7 ทรงพยากรณ์ว่าเด็กปลอดภัยแล้ว ต่อไปจะมีอายุยืนถึง 120 ปี จึงได้นามว่า อายุวัฒนกุมาร (ขุ.ธ.อ., เล่ม 4,113-115) และนี้เป็นธรรมเนียมประเพณีให้สงฆ์สวดพระปริตรในพิธีมงคลและอัปมงคลต่างๆ ถึงปัจจุบันนี้

4.2 สภาพแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทุกพระองค์เสด็จอุบัติมาเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชาวโลก จึงต้องทรงตรากตรำในการประกาศพระศาสนา และวิธีการในการประกาศเผยแผ่ก็ต้องมีการวางแผน มีการวิเคราะห์ประเมินสถานการณ์ทั้งภายนอกภายใน เพราะจะว่าไม่แข่งขันก็เหมือนแข่งขัน ด้วยมหาชนต่างๆ ล้วนนับถือลัทธิอื่นอยู่ก่อนทั้งสิ้น การที่จะทำให้บุคคลแต่ละคนแต่ละกลุ่มหันมานับถือพระพุทธศาสนา ความล้ำเลิศของหลักธรรม และความพร้อมด้วยคุณคือความรู้และความประพฤติของบริษัทโดยเฉพาะภิกษุบริษัทมิใช่เรื่องง่าย เมื่อเป็นเช่นนี้สภาพแวดล้อมภายนอกและภายในเป็นเป็นส่วนสำคัญต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าซึ่งจะได้กล่าวถึงเป็นลำดับไป

4.2.1 สภาพแวดล้อมภายนอกที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงพระพุทธศาสนา

สภาพแวดล้อมภายนอกที่จะเปิดโอกาสให้พระพุทธองค์ทรงทำการเผยแผ่พระศาสนาได้ราบรื่น หรืออุปสรรคขัดขวางที่อาจจะเกิดขึ้นจากผลแห่งพระจริยาวัตรของพระองค์ ผู้วิจัยขอจำกัดกรอบอยู่ใน 3 ประเด็น ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 4.1 แสดงการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอก

ในชมพูทวีปก่อนสมัยพุทธกาลนั้น มีคณาจารย์เจ้าลัทธิมากมาย ซึ่งส่วนใหญ่ก็เห็นตรงกันว่า โลกนี้เต็มไปด้วยความทุกข์ สัตว์โลกจึงต้องดิ้นรนเพื่อให้พ้นทุกข์ และอยู่สุขสบายเท่าที่จะหาได้ในโลกนี้ ถึงกระนั้นก็ยังผจญทุกข์อยู่ร่ำไป ทุกข์มี 3 อย่าง คือ อาธยามิกทุกข์ ทุกข์เกิดภายในตน เช่น เจ็บป่วย เป็นต้น อาธิเภาติกทุกข์ ทุกข์ภายนอก เช่น ถูกประทุษร้าย เป็นต้น อาธิไทวิกทุกข์ ทุกข์เกิดจากภายนอกที่มาจากสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งอาจเป็นเทวทัณฑ์หรือกฎแห่งกรรมเจ้าลัทธิคณาจารย์จึงคิดค้นทางพ้นทุกข์ เพื่อให้ผู้ต้องการพ้นทุกข์ได้ประพฤติปฏิบัติ ประสพสุขอันไพศาล คือนิพพานของพระพุทธศาสนา หรือโมกษะของฮินดูและหรือเชน (อดิศักดิ์ ทองบุญ, 2532, หน้า 208)

(1) ลัทธิพราหมณ์

ในส่วนของลัทธิหรือศาสนาพราหมณ์นั้น เริ่มมาแต่สมัยพระเวท พระเวทเป็นคัมภีร์ศรุติ ซึ่งแปลว่าความที่ได้ยินมา หมายถึงพวกฤาษีผู้มีฌานแก่กล้าในสมัยแรกๆ ที่พวกอารยันเข้าสู่อินเดีย เมื่อประมาณ 200 ปีก่อนพุทธกาล ได้สดับสัจธรรมจากภายในแล้วนำไปบอกกล่าวเล่าขานแก่คนอื่นๆ ตามที่ท่านรู้เห็น เป็นสัจธรรมที่เปิดเผยขึ้นแก่ผู้เห็น (Seer) ซึ่งเรียกว่าฤาษี พระเวทจึงเป็นอมตธรรม เป็นนิตยธรรมและเป็นลมหายใจของพระเจ้านั่นเอง ทั้งนี้โดยมีพราหมณ์นำสืบๆ กันมาศาสนาพราหมณ์ถือว่าพรหมเป็นผู้สร้างโลก เป็นต้นแหล่งของอัตตา หรืออาตมันเรียกว่า ปรมาตมัน เป็นโคตรเหง้าของอัตตา กล่าวคือชีวิต (อดิศักดิ์ ทองบุญ, 2532, หน้า 211)

ศาสนาพราหมณ์มีทรรศะหรือทิฏฐิ มีเนื้อหาสาระที่เป็นเหมือนข่ายในศาสนาพราหมณ์แบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ แบ่งย่อยได้ถึง 62 ทิฏฐิ หรือทรรศนะ ได้แก่ ปุพพันต-กัปปิกทิฏฐิ คือ กลุ่มที่มีความเห็นผิดที่เกี่ยวกับภพอดีต 18 ทรรศนะ กลุ่มสัสสตวาทะ มี 4 พวก ที่เห็นว่าโลกเที่ยง จึงบัญญัติอัตตา (หมายถึงวิญญาณอมตะหรืออาตมัน) และโลกว่าเที่ยง กลุ่มเอกัจจ-สัสสตวาทะเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยงเป็นบางอย่างมีความเห็นย่อยไป 4 พวก กลุ่มอันตานันติก- วาทะ เห็นว่าโลกมีที่สุดโลกไม่มีที่สุดมีความเห็นย่อยออกไป 4 พวก กลุ่มอมราวิกเขปิกวาทะ พวกความเห็นหลบเลี่ยง ไม่แน่นอน ลื่นเหมือนปลาไหล (อมรา แปลว่า ปลาไหล) มีความเห็นแยกย่อย 4 พวก กลุ่มอธิจจส-มุปปันนวาทะ เห็นว่าอัตตาและโลกเกิดเอง ไม่มีเหตุปัจจัย มีความเห็นย่อยออกไป 4 พวก รวม 5 กลุ่มเป็น 18 จำพวก หรือ 18 ทิฏฐิ หรือ ทรรศนะ หรือความเห็นพวกพราหมณ์กำหนดขันธ์ (สรรพสิ่ง) ส่วนอดีตมีความเห็นคล้อยตามขันธ์ส่วนอดีตปรารภขันธ์ส่วนอดีต ประกาศวาทะแสดงทิฏฐิ (ทรรศนะ) ต่างๆ ด้วยมูลเหตุ 18 อย่างนี้ กล่าวยืนยันด้วยมูลเหตุทั้ง 18 อย่างนี้ ด้วยมูลเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน 18 อย่างนี้ ไม่พ้นไปจากนี้

พระพุทธเจ้าทรงรู้ชัดถึงมูลเหตุแห่งทิฏฐิเหล่านั้นว่า พวกพราหมณ์ยึดถืออย่างนี้แล้วย่อมมีคติและภพหน้าอย่างนั้นๆ และยังทรงรู้ชัดลงไปกว่านั้นอีกจึงไม่ทรงยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นจึงทรงรู้ความดับด้วยพระองค์เอง รู้ความเกิด ความดับ คุณโทษและเวทนา และอุบายเครื่องสลัดเวทนาออกตามความเป็นจริง จึงทรงหลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า “ธรรมเหล่านี้แลลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ใช้เหตุผลคาดคะเนไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตรู้แจ้งได้เองแล้ว สั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตาม อันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้องตามความเป็นจริง” (ที.สี., เล่ม 9, หน้า 11-30)

ส่วนอปรันตกัปปิกวาทะ คือ ความเห็นกำหนดขันธ์ (สรรพสิ่ง) ส่วนอนาคต มี 44 ทัศนะ แยกเป็นกลุ่มสัญญีวาทะ คือเห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วมีสัญญา (ภาวะที่เป็นความรู้สึกรู้ขึ้นละเอียด) มีแบ่งย่อยเป็น 10 พวก กลุ่มอสัญญีวาทะ คือเห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วไม่มีสัญญามีแบ่งย่อยเป็น 8 พวก กลุ่มเนวสัญญีนาสัญญีวาทะ คือเห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ มีแบ่งย่อยเป็น 8 พวก กลุ่มอุจเฉทวาทะ คือเห็นว่าหลังจากตายแล้วขาดสูญ มีแบ่งย่อยเป็น 7 พวก และกลุ่มทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ คือเห็นว่ามีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน มีแบ่งย่อยเป็น 5 พวก รวมอปรันตกัปปิกวาทะ เป็น 44 ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสสรุปในลักษณะเดียวกันกับปุพพันตกัปปิกวาทะ และเมื่อรวมกับปุพพันตกัปปิกวาทะก่อนหน้านี้อีก 18 เป็นทิฏฐิ 62 (ที.ป., เล่ม 9, หน้า 30-47)

> พระพุทธเจ้าแจกแจงทิฏฐิหรือความเห็นของพวกพราหมณ์ว่ามี 62 ดังกล่าวแล้ว ตรัสสรุปรวมทั้งหมดว่า “ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกที่กำหนดขันธ์ส่วนอดีต พวกที่กำหนดขันธ์ ส่วนอนาคต และพวกที่กำหนดขันธ์ทั้งส่วนอดีตและอนาคต ล้วนมีความเห็นคล้อยตามขันธ์ทั้งส่วนอดีตและอนาคต ปรารภขันธ์ทั้งส่วนอดีตและอนาคต ประกาศวาทะ แสดงทิฏฐิต่างๆ ด้วยมูลเหตุ 62 อย่าง เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาเว้นจากผัสสะแล้วจะยังรู้สึกได้ . . .

สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกรับสัมผัส (ผัสสะ) ทางผัสสายตนะ 6 แล้วเกิดเวทนา (ความรู้อีก) เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดมีตัณหา (ความอยาก) เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงเกิดมีอุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงเกิดมีภพ (ความมีความเป็น) เพราะภพเป็นปัจจัยจัยจึงเกิดมีชาติ (ความเกิด) เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงเกิดชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความไม่สบายกาย) โทมนัส (ความไม่สบายใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ)” (ที.ปา., เล่ม 9, หน้า 44-45)

สรุปคำสอนของศาสนาหรือลัทธิพราหมณ์รวมลงได้ว่าเป็นเรื่องอัตตาหรืออาตมันหรือพรหม ซึ่งก่อนกาลอุบัติของพระพุทธเจ้า ศาสนาพราหมณ์สอนเรื่องอัตตาอยู่ก่อนแล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประกาศ คำสอนที่ปฏิเสธอัตตา พระองค์ทรงใช้คำว่า “อนัตตา (น + อัตตา)” ซึ่งแปลว่า “ไม่มีอัตตา” พระมหาประยูร ธมฺมจิตฺโต ได้เปรียบเทียบทัศนะของลัทธิพราหมณ์และของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องอัตตา-อนัตตา สรุปได้ดังนี้

คำสอนเรื่องอัตตาหรืออาตมันที่เป็นระบบในศาสนาพราหมณ์ มีปรากฏในคัมภีร์อุปนิษัทซึ่งมีสาระสรุปได้ดังนี้

1) **อัตตาหรืออาตมัน** เป็นหลักการแห่งชีวิต เป็นวิญญาณอมตะ ซึ่งแทรกสถิตอยู่ในร่างกาย แต่เป็นคนละอย่างกับร่างกาย เมื่อร่างกายดับสลาย อาตมันหาแตกทำลายไม่

2) **อาตมัน** มีคุณลักษณะ 3 ประการคือ (1) สัต หมายถึง ความมีอยู่อย่างคงที่ถาวร (2) จิต หมายถึง ความสำนึก รู้ตัว (3) อานันทะ หมายถึงความสุข

3) **อาตมัน** ไม่ใช่นามรูป หากแต่อยู่เหนือพ้นนามรูปไป อาตมันไม่เหมือนอะไรสักอย่างในโลกนี้ การพรรณนาว่า อาตมันคืออะไรจึงทำได้ยาก นอกจากจะบอกว่าอาตมันไม่ใช่สิ่งนั้นสิ่งนี้ (เนติ, เนติ)

4) **อาตมัน** คือพรหมัน อาตมันเป็นสารหรือสัต แทรกสถิตอยู่ในปัจเจกบุคคล แต่พรหมเป็นสารหรือสัตที่แทรกสถิตอยู่ในสากลจักรวาล พรหมันไม่ได้อยู่ไกลจากปัจเจกบุคคล หากแต่สถิตอยู่ภายในตัวเราในนามของอาตมัน ดังนั้น พราหมณ์ทั้งหลายจึงสอนศิษย์ให้มองหาอาตมันภายในตนแล้วให้ระลึกว่า อาตมันคือพรหมันโดยกล่าวว่า “ท่านคือพรหมันนั้น (ตตฺ ตฺวมฺ อสิ)” การหยั่งรู้เช่นนี้ทำให้บรรลุโมกษะคือความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด

พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธอัตตาหรืออาตมันด้วยเหตุผลต่างๆ ดังนี้

1) โลกและชีวิตประกอบด้วยขันธ์ 5 เท่านั้น ไม่มีองค์ประกอบอื่น นอกเหนือไปจากขันธ์ 5 ถ้าจะมีอัตตา ก็ขันธ์ 5 นี้แหละขันธ์ใดขันธ์หนึ่งเป็นอัตตา เมื่อพิจารณาดูโดยถ่องแท้แล้ว ปรากฏว่าขันธ์ 5 ไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ ด้วยเหตุนี้ขันธ์ 5 จึงเป็นอนัตตา ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูป . . . เวทนา . . . สัญญา . . . สังขาร . . . วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็น

อนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นสิ่งนั้น นั้นไม่ใช่อัตตาของเรา ข้อที่อริยสาวกพึงหยั่งเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้" (ส.ข., เล่ม 17, หน้า 29)

2) ถ้าอัตตาไม่ใช่ขันธ์ 5 หรือนามรูป อัตตาเป็นอะไร อยู่ที่ไหน? ทำไมเราจึงไม่อาจหยั่งเห็นอัตตา? การที่อัตตาไม่เป็นอย่างที่หยั่งเห็นนั้นแสดงว่า อัตตาไม่มีอยู่จริง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออัตตาและของเนื่องด้วยอัตตา เป็นสิ่งที่บุคคลหยั่งเห็นไม่ได้ตามความเป็นจริงแท้ การตั้งฐานะว่านั้นคือโลก นั้นคืออัตตา เรานั้นพอจากโลกนี้ไปแล้วจักเป็นผู้เที่ยงแท้ถาวร มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา จักดำรงคงที่ถาวรอยู่อย่างนั้น ดังนั้นเป็นธรรมของคนเขลาสมบูรณ์แบบทีเดียวมิใช่หรือ" (ม.มู., เล่ม 12, หน้า 260)

3) เมื่ออัตตาไม่มีจริง เหตุไฉนบุคคลจึงยังยึดมั่นถือมั่นอยู่ พระพุทธเจ้าตรัสว่า เพราะความสำคัญผิด ดังพระพุทธพจน์ว่า "ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เมื่อพิจารณาเห็น ย่อมพิจารณาเห็นอัตตาเป็นหลายวิธี สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมพิจารณาเห็นอุปาทานขันธ์ 5 หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอัตตา" (ส.ข., เล่ม 17, หน้า 65)

คำสอนที่หักล้างคำสอนของพราหมณ์ที่เกี่ยวกับอัตตา อนัตตานี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้หลายสูตร โดยตรง 10 สูตร คือ อนิจจสูตร ทุกขสูตร อนัตตสูตร ยทนิจจสูตร ยังทุกขสูตร ยทนัตตสูตร สเหตุอนิจจสูตร สเหตุทุกขสูตร สเหตุอนัตตสูตร และอานันทสูตร ตามที่ปรากฏในอนิจจวรรค มูลปัณณาสก์ ขันธสังยุต แห่งสังยุตตนิกาย (ส.ข., เล่ม 17, หน้า 27-33)

พระพุทธเจ้าทรงเริ่มหักล้างคำสอนของพราหมณ์ในประเด็นนี้ ตั้งแต่เริ่มประกาศศาสนาทีเดียว หลังจากทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แสดงทางสุดโต่ง 2 สาย คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมถานุโยค แล้ว เน้นประเด็นไปที่ทางสายกลาง คือมัชฌิมาปฏิปทา อันได้แก่มรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นองค์ประกอบของอริยสัจ 4 อันเป็นกระบวนธรรมที่ให้บรรลุความหลุดพ้น ซึ่งพระอัญญา-โกณฑัญญะ ได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นคนแรก หลังจากนั้นต่อมา เมื่อพระเบญจวัคคีย์ได้ดวงตาเห็นธรรมและได้รับการอุปสมบทครบถ้วนแล้ว ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 20-25) คือ เรื่องอนัตตา ความไม่มีตัวตนนั่นเอง ครั้นทรงแสดงจบพระเบญจวัคคีย์ทุกรูปก็บรรลุความเป็นพระอรหันต์ การที่ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร น่าจะมีเหตุผล 2 อย่างคือ ประกาศจักรคือ ธรรมให้หมุนไป เป็นสัญลักษณ์ว่าทรงเริ่มประกาศพระศาสนาแล้ว เหตุผลที่ 2 คือพระเบญจวัคคีย์เชื่อมั่นเรื่องอัตตกิลมถานุโยคว่า เป็นทางเดียวสู่ความหลุดพ้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา ท่านเหล่านี้จึงตีจากพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้นต้องทำลายทิฏฐิเดิมของพระเบญจวัคคีย์ด้วยก่อนจะทรงแสดงอริยสัจ 4 และเน้นมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นทางสายกลางระหว่างทางสุดโต่ง 2 สายดังกล่าวแล้ว

(2) ลัทธิครูทั้ง 6

ครูทั้ง 6 ได้แก่ ปูรณกัสสปะ มักขลิโคสาละ อชิตเกสกัมพละ ปกุธกัจจายนะ นิครนถ์นาฏ-บุตร และสัญชัยเวลัฏฐบุตร ซึ่งเป็นเจ้าลัทธิสมัยพุทธกาล แต่เชื่อว่าเผยแผ่ลัทธิของตนก่อนพระพุทธเจ้าเล็กน้อย แม้จะเป็นศาสดาร่วมสมัย แต่มีอายุแก่กว่าและถึงแก่กรรมก่อนพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น กรณีของนิครนถ์นาฏบุตร เมื่อถึงแก่กรรมลงแล้ว ศิษย์มีความเห็นไม่ลงรอยกัน เลยแตกออกเป็น 2 พวก ปรารภเหตุนี้ พระสารีบุตรจึงกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงบัญญัติสิกขาบท แต่รับสั่งว่าให้รอไปก่อน เพราะอาสวัฏฐานิยธรรมยังไม่เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ ยังไม่ถึงเวลาบัญญัติสิกขาบท เพราะพระสงฆ์หมู่ใหญ่ล้วนเป็นอริยสาวก ขั้นต่ำสุดก็โสดาบัน (ที.ปา., เล่ม 11, หน้า 125)

ทรรศนะของครูทั้ง 6 มีปรากฏในสามัญญผลสูตร สีลขันธวรรค ทีฆนิกาย (ที.สี., เล่ม 9, หน้า 53-60) ซึ่งเป็นเรื่องยืดยาวมาก จึงขอสรุปว่า เมื่อพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยสาวกหมู่ใหญ่ 1,250 รูป พำนักอยู่ที่สวนมะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจ ในกรุงราชคฤห์ พระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จไปเฝ้าตามคำกราบบังคมทูลของหมอชีวกโกมารภัจ และในการสนทนากับพระพุทธเจ้า พระเจ้าอชาตศัตรูตรัสเล่าถวายว่าพระองค์เคยเข้าไปหาครูทั้ง 6 มาแล้ว และถามทีละคนต่างกรรมต่างวาระว่า อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมายเหล่านี้ คือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลธนู พนักงานเชิญธง พนักงานจัดกระบวนทัพ พวกจัดส่งเสบียง ราชนิกุลผู้เป็นนายทหารระดับสูง พลอาสา ขุนพล พลกล้า พลสวมเกราะ พวกทาสเรือนเบี้ย พวกทำขนม ช่างกัลบก พนักงานเครื่องสรง พวกพ่อครัว ช่างดอกไม้ ช่างย้อม ช่างหูก ช่างจักสาน ช่างหม้อ นักคำนวล นักบัญชี หรืออาชีพที่อาศัยศิลปะอย่างอื่นทำนองนี้ คนเหล่านั้นได้รับผลจากอาชีพที่อาศัยศิลปะที่เห็นประจักษ์มาแล้วเลี้ยงชีพในปัจจุบัน จึงบำรุงตนเอง บิดามารดา บุตรภรรยา มิตรสหายให้เป็นสุข บำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์ซึ่งมีผลมากเป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดีมีสุขเป็นผลให้เกิดในสวรรค์ ท่านครูจะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้เช่นนั้นบ้างหรือไม่ กล่าวคือผู้บำเพ็ญสมณธรรมของลัทธินั้นจะได้รับอะไรเป็นผล เหมือนคนประกอบอาชีพก็ย่อมได้รับค่าครองชีพตอบแทนเป็นต้น

คำตอบของครูทั้ง 6 ต่างคนต่างว่ากันไป ซึ่งพระเจ้าอชาตศัตรูได้มากราบทูลเล่าให้พระพุทธเจ้าฟัง เสมือนเป็นลัทธิ หรือหัวใจคำสอนของครูทั้ง 6 นั้นแต่ละคน ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1) **ปูรณกัสสปะ** เป็นอกิริยวาที มีหลักคำสอนว่า ไม่มีบุญไม่มีบาป ไม่ว่าจะทำกรรมดีหรือกรรมชั่วอย่างไรก็ไม่จัดว่าเป็นบุญหรือเป็นบาป ผู้ทำไม่ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตนแต่อย่างใด

2) **มักขลิโคสาละ** เป็นอิสสรกรณวาที เชื่อในเทพเจ้าผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ มีหลักคำสอนว่า สุข ทุกข์ ความสำเร็จหรือล้มเหลวของมนุษย์เกิดขึ้น ตามบงการของพระเป็นเจ้า ทั้งพาลและบัณฑิตมีวิวัฒนาการโดยผ่านชาติ ผ่านภพต่างๆ ทั้งทรามทั้งประณีตตามบงการของพระเจ้าเป็นต้น

3) **อชิตเกสกัมพละ** เป็นอุจเฉทวาที มีหลักคำสอนแบบวัตถุนิยม ที่ปฏิเสธคุณประโยชน์ของการให้ทาน การบูชาเซ่นสรวง ไม่เชื่อเรื่องโลกหน้า ผลบุญ เป็นต้น และสอนว่าไม่มีศาสดาใดที่จะนำชีวิตไปสู่ความเข้าใจธรรมชาติของโลกนี้โลกหน้าได้ สรุปว่า ทั้งคนโง่คนพาลต่างก็ดับสูญหลังจากตายจากชีวิตนี้แล้ว

4) **ปกุธกัจจายนะ** อาจเรียกได้ว่าเป็นนิจจวาที มีหลักคำสอนแบบวัตถุนิยมอย่างหนึ่งซึ่งมีทัศนะว่า สภาวะ 3 อย่างคือ ธาตุทั้ง 4 ทุกข์และชีวะ เที่ยงแท้ ยั่งยืน แน่นอน ไม่หวั่นไหวแปรปรวน ดังนั้น แม้จะมีการทำร้ายกันด้วยอาวุธถึงตายก็ไม่จัดว่ามีการฆ่ากัน ถือว่า เป็นแต่ทำให้สภาวะเหล่านั้นแยกหรือกระจายจากกันเท่านั้น

5) **สัญชัยเวลัฏฐบุตร** เป็นอมราวิกเขปวาทีไม่มีหลักคำสอนที่แน่นอน เก่งในเชิงวาทศิลป์สามารถพูดไปมาลื่นไหลให้พ้นภัยเหมือนปลาไหลที่ลื่นจับได้ยาก เช่นสอนว่าไม่มีใครพิสูจน์ได้ในเรื่องชีวิตในปรโลก ความรับผิดชอบทางศีลธรรม และคุณค่าทางจริยธรรม เป็นต้น

6) **นิครนถ์นาฏบุตร** เป็นสังวรวาที จัดเข้าในพวกอุดมคตินิยม ส่วนเรื่องสังวร 4 ประการ คือ ห้ามน้ำทั้งปวง ประกอบด้วยน้ำทั้งปวง กัดด้วยน้ำทั้งปวง และประพรมด้วยน้ำทั้งปวงท่านผู้นี้คือมหาวีระศาสดาของศาสนาเชน ซึ่งมีศาสนิกอยู่มากพอสมควรแม้ในอินเดียปัจจุบันเดียรถีย์ทั้ง 6 ท่านนี้

เมื่อจัดประเภทลัทธิของท่านโดยสรุปก็เห็นจะจัดได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ ลัทธิวัตถุนิยม (Materialism) และลัทธิอุดมคตินิยม (Idealism) ลัทธิหมายเลข 1 ถึง 5 จัดเป็นพวกวัตถุนิยม และลัทธินิครนถ์ หรือศาสนาเชน เป็นตัวแทนของพวกอุดมคตินิยม

คำสอนของครูทั้ง 6 ถูกพระพุทธเจ้าทรงหักล้างโดยสิ้นเชิง ยกตัวอย่างเช่นคำสอนของปูรณกัสสปะ ที่เป็นอกิริยวาที คือเชื่อว่าไม่มีบุญมีบาป ทำดีทำชั่วอย่างไรก็ไม่มีบุญมีบาปผิดกับกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนาที่ตรัสไว้เกี่ยวกับเรื่องศรัทธา 4 คือความเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ได้แก่

(1) **กัมมสัทธา** เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือเชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยเจตนา คือจงใจทำทั้งที่รู้ย่อมเป็นกรรม คือเป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่า และเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอ้อนวอนหรือนอนรอคอยโชค

(2) **วิปากสัทธา** เชื่อวิบาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่า ผลของกรรมมีจริง คือเชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

(3) **กัมมัสสกาสัทธา** เชื่อกรรมที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบ เสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน

(4) **ตถาคตโพธิสัทธา** เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เพราะเชื่อข้อนี้อย่างเดียวย่อมเชื่อ 3 ข้อข้างต้นทั้งหมด (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2545, หน้า 164)

ลัทธิครูทั้ง 6 ไม่แพร่หลายมากนัก อาจเกิดขึ้นก่อนพระพุทธเจ้าตรัสรู้ แต่หลังจากนั้นก็ค่อยเสื่อมทรามลง อย่างกรณีของสัญชัยเวลัฏฐบุตร พระพุทธเจ้าก็ทรงประนามว่าเป็นประเภทผู้ดำริผิด เห็นสิ่งไม่มีสาระว่าเป็นสาระ เห็นสิ่งมีสาระว่าไม่มีสาระ ย่อมไม่มีทางได้สาระ คำว่า สาระหมายถึง สัมมา 10 คือ มรรค 8 และสัมมาญาณกับสัมมาวิมุตติ ต่อเมื่อเป็นผู้มีดำริชอบ เห็นสิ่งสาระว่ามีสาระ เห็นสิ่งไม่มีสาระว่าไม่มีสาระ จึงจะประสบสิ่งอันเป็นสาระ (ขุ.ธ.อ., เล่ม 1, หน้า 104) เพราะฉะนั้น สัญชัยเวลัฏฐบุตรจึงต้องสูญเสียอุปติสสะคือพระสารีบุตรและโกลิตะคือ พระโมคคัลลานะให้แก่พระพุทธเจ้า ซึ่งต่อมาพระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งให้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาและเบื้องซ้ายโดยลำดับ

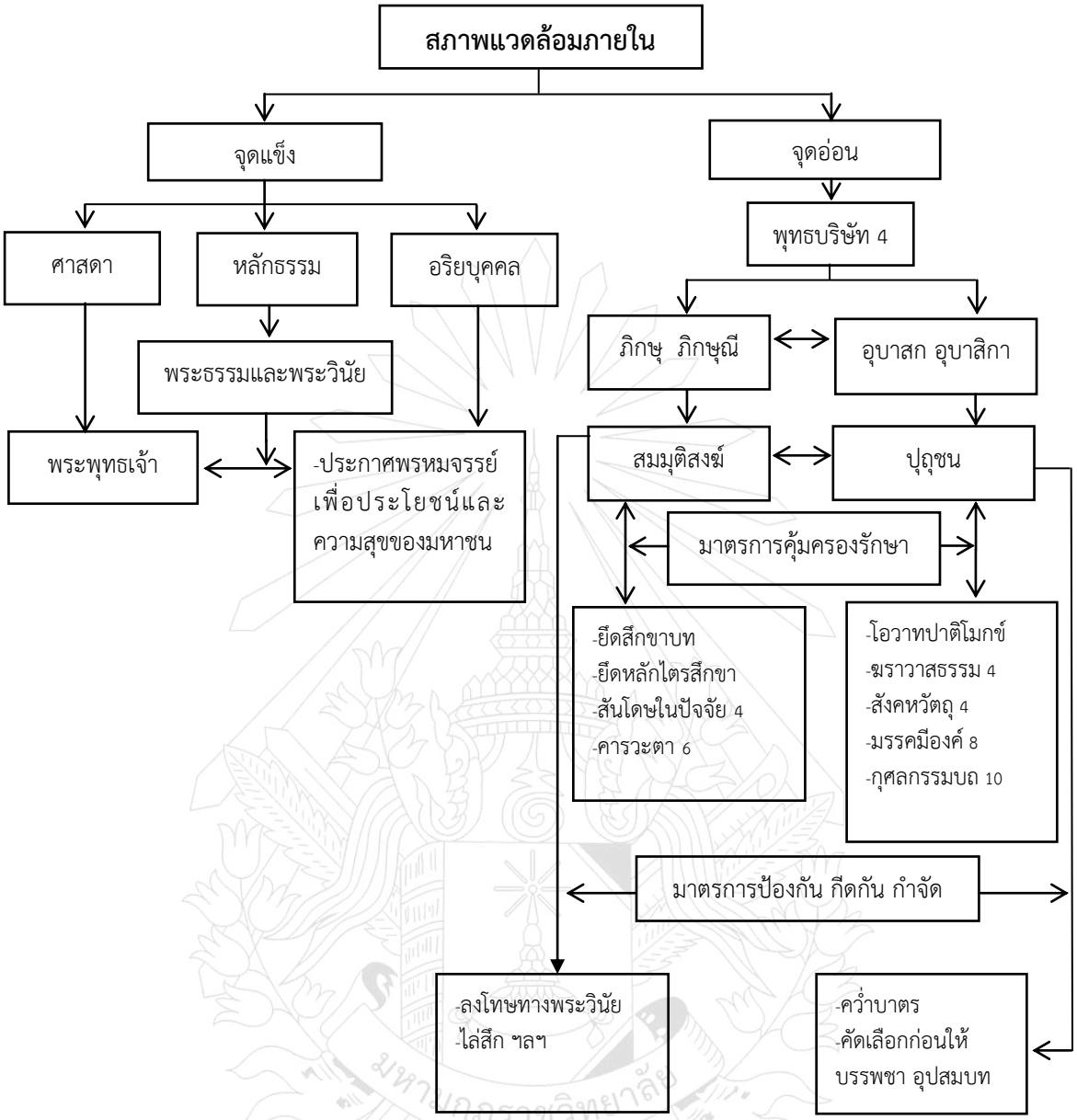
จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอกเป็นอย่างดี จึงเริ่มประกาศพระศาสนา เริ่มปักหลักที่แคว้นมคธก่อน แล้วเชื่อมโยงไปแคว้นในอำนาจของมคธ เช่นอังคะ ใช้เวลาหลายปีกว่าจะปักหลักยึดแคว้นโกศลได้ เมื่อแคว้นมหาอำนาจ 2 แคว้นนี้ มีพระราชาเป็นพุทธ แคว้นอื่นก็ง่ายขึ้น และจะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาแผ่ไพศาล และมีพวกโบราณสถานที่เป็นพุทธสถานเป็นมรดกตกทอดมาถึงปัจจุบันมากมายที่สุด นี้เป็นผลแห่งการวิเคราะห์สถานการณ์ของพระพุทธเจ้า แม้แต่เรื่องที่อาจมีผู้มองข้าม คือโปรดให้เจ้าศากยะทั้งหลายบวช โปรดให้พระเจ้าน้านางมหาปชาบดีโคตมีบวชเป็นภิกษุณี และต่อมาบวชพระนันทะ นางรูปนันทา ซึ่งเป็นพระกนิฏฐภาดา และพระกนิฏฐภคินีต่างพระมารดา แม้แต่ให้พระราหุลบรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุ 7 ขวบ ตลอดจนพระนางยโสธราผนวชเป็นภิกษุณี ทรงแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดาจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ก่อนสวรรคต ซึ่งถือเป็นส่วนญาตัตถจริยา แต่ใครจะเคยวิเคราะห์มาก่อนหรือไม่ว่า เป็นส่วนหนึ่งของแผนการของพระองค์ หากทรงละเลย พระญาติพระวงศ์เหล่านั้นคงพินาศลงในคราวพระเจ้าวิฑูฑภะเสด็จนำทัพไปฆ่าล้างผลาญเผ่าพันธุ์ของพวกเจ้าศากยะ แต่สมัยพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่แล้ว

จึงพอสรุปได้ว่าทั้งแผนเชิงรุกแผนเชิงรับของพระพุทธองค์เกิดจากการวิเคราะห์ แม้ประเมินสถานการณ์คือสภาพแวดล้อมก่อนการประกาศพระศาสนา ซึ่งตามจริงก็ทรงเริ่มวางแผนมาแต่ก่อนเสด็จออกบรรพชาด้วยซ้ำไป การได้ผู้ปกครองเช่นพระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าปเสนทิมานับถือพระพุทธศาสนา เป็นเกราะป้องกันอันตรายแก่ภิกษุสงฆ์และพุทธบริษัทอื่นๆ ด้วย มีอุปสรรคขัดขวางน้อย จากลัทธิตรงกันข้าม และได้กำลังอุปถัมภ์ไม่แค่เฉพาะจากราชสำนักแต่จากคฤหบดีมหาศาล ตระกูลใหญ่ๆ อีกนับไม่ถ้วน ท่านเหล่านี้มาช่วยสร้างวัด อุปัฏฐากภิกษุ ภิกษุณีสงฆ์ แม้จะมีเหตุการณ์ร้ายแรงเกิดขึ้นคุกคาม เช่นถูกใส่ร้ายอย่างกรณีนางจิญจมาณวิกากล่าวตู่ว่ามีครรภ์กับพระพุทธองค์ สุนทรีปริพาชิกาแสร้งมายาว่านอนค้างแรมที่พระคันธกุฏีเดียวกับพระพุทธองค์และถูกฆ่าปิดปาก การชำระสะสางมลทินให้แก่พระศาสนา ล้วนได้รับความร่วมมือจากพระราชาและตระกูลเศรษฐี ทั้งนั้น สิ่งเหล่านี้คงไม่ใช่เรื่องบังเอิญ แต่เป็นการวางแผนอย่างรัดกุมของพระพุทธองค์มากกว่า

4.2.2 สภาพแวดล้อมภายในที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงพระพุทธศาสนา

การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายใน คือการวิเคราะห์ถึงจุดแข็งจุดอ่อนขององค์การ ในการวิเคราะห์องค์ประกอบพระศาสนา 3 อย่างคือองค์พระศาสดา พระธรรม และพระสงฆ์นั้น ส่วนที่เป็นจุดแข็งคงเป็นองค์พระศาสดา เพราะมีกิตติศัพท์อันงามขจรไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ด้วยพระองค์เองแล้วจึงทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน (องฺ.ติก., เล่ม 20, หน้า 247-348)แม้พระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ดีแล้ว ก็ไม่มีจุดอ่อนแม้แต่น้อย เพราะ “เป็นธรรมอันผู้ปฏิบัติพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาใส่ตนอันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน” (องฺ.ฉกก., เล่ม 22, หน้า 514)

ในส่วนของพระสงฆ์นั้น พระพุทธเจ้าต้องทรงวิเคราะห์อย่างละเอียดถี่ถ้วน แม้จะทรงตรัสยืนยันไว้ว่า สาวกของพระองค์ “เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก” (องฺ.ปญฺจก., เล่ม 22, หน้า 411) แต่ก็มิใช่ทุกรูปหรือทั้งหมดทรงหมายเอาเฉพาะผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร คือได้แก่ คู่บุรุษ 4 ตัวบุคคล (หมายถึงพระอริยบุคคล 4 คู่) รวมเป็น 8 จึงจักเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย เป็นต้น กล่าวโดยนัยนี้ย่อมหมายถึงพระสงฆ์สาวกที่เป็นพระอริยบุคคลจากระดับโสดาบันถึงพระอรหันต์มิได้หมายรวมเอาภิกษุสงฆ์ปุถุชน อนึ่ง ภิกษุผู้สมควรแก่ทักษิณาเป็นต้นนั้น ต้องประกอบด้วยธรรม 6 ประการอีก 8 หมวด เป็นต้นว่าต้องประกอบด้วย อินทรีย์ 6 และพละ 6 เป็นต้น (องฺ.ฉกก., เล่ม 22, หน้า 415-416) เมื่อวิเคราะห์จุดอ่อนของพระพุทธศาสนา คงต้องเพ่งประเด็นไปที่บริษัท ซึ่งอาจจำแนกออกมาตามการวิเคราะห์เป็นแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 4.2 แสดงผลการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายใน

จากแผนภูมิที่แสดงนี้ จะเห็นได้ว่าในส่วนที่เป็นจุดแข็งคือองค์พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเพียบพร้อมด้วยพุทธคุณ 9 ดังกล่าวข้างต้นแล้ว ซึ่งอาจย่นย่อเป็นพุทธคุณ 3 คือ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 264) หรือพิจารณาในแง่ทรงบำเพ็ญประโยชน์ ก็อาจย่นย่อได้เป็นพุทธคุณ 2 คือ อัตตหิตสมบัติ ความถึงพร้อมแห่งประโยชน์ตน ทรงบำเพ็ญประโยชน์ส่วนพระองค์เองเสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว และปรหิตปฏิบัติที่ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 262-263) หรือจักยกเป็นพุทธจริยา ก็มี 3 ประการ คือ โลกัตถจริยา พระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่โลกญาตัตถจริยา พระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่พระญาติตามฐานะ และพุทธัตถจริยา พระพุทธจริยาที่ทรง

บำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 114) พระคุณสมบัติเหล่านี้เป็นจุดแข็งของพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มั่นคงยิ่งกว่าปราการใดๆ โดยที่มิต้องใช้คำว่าคุ้มครองรักษาพระพุทธเจ้าด้วยซ้ำไป เพราะเป็นพระคุณสมบัติประจำพระพุทธองค์อยู่แล้ว

จุดแข็งจุดต่อมาคือหลักธรรม มีคุณสมบัติดังกล่าวแล้วข้างต้นตามธรรมคุณ 6 หากจะรวมพระวินัยก็มีสิกขาบทบัญญัติแก่ภิกษุ 227 ข้อ แก่ภิกษุณี 311 ข้อ หรือหมายรวมสามเณร และสามเณรีมี 10 ข้อ โดยลำดับ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงลับไปแล้ว แม้จะมิได้ทรงแต่งตั้งผู้ใดเป็นศาสดาแทนพระองค์ แต่ตรัสสั่งไว้ว่า พระธรรมวินัยนี้แล จักเป็นศาสดาของพุทธบริษัททั้งหลาย ขอแต่ให้ภิกษุสงฆ์หรือพุทธบริษัทเหล่าอื่น จงตั้งอยู่ในพระสัทธรรม 3 คือ ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 125) ก็เพียงพอแล้ว หากว่าเมื่อกาลผ่านไปข้างหน้า อาจมีผู้ย่อหย่อนประพฤติผิดแผกแตกต่างจากพระธรรมวินัยที่ทรงกล่าวหรือบัญญัติไว้ดีแล้ว ก็ได้ทรงวางหลักมหาปเทศไว้เทียบเคียงตรวจสอบว่าอะไรเป็นธรรมเป็นวินัย อะไรควรไม่ควร (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 151-153)

ในหมู่สงฆ์ระดับพระอริยบุคคลขึ้นไป เป็นสัมมาทิฏฐิทั้งปวงแล้ว ย่อมดำเนินตามมรรคมีองค์ 8 เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกต้อง แม้เป็นภิกษุหรือภิกษุณีที่ยังไม่ถึงขั้นอเสขบุคคล ก็ไม่มีทางประพฤติผิดธรรมผิดวินัย ย่อมบำเพ็ญกรณียกิจเพื่อประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองสืบต่อไป ไม่มีข้อบกพร่อง ไม่มีจุดอ่อน มีแต่จุดแข็ง เพราะเพียบพร้อมด้วยสังฆคุณ 9 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 265) อรรถะ 3 (พระพรหม-คุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 131-132) ประกาศพรหมจรรย์เพื่อประโยชน์และความสุขของมหาชนสืบต่อไป ตามเจตนารมณ์ที่พระพุทธองค์ทรงจัดส่งพระอรหันตสาวกรุ่นแรกไปประกาศพระศาสนา (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 40)

สภาพภายในองค์กรพระพุทธศาสนา เมื่อวิเคราะห์ถึงจุดอ่อนก็คงอยู่ที่บุคลากร คือพุทธบริษัท 4 ในส่วนที่อาจเป็นจุดอ่อนนี้ พระพุทธเจ้าต้องทรงวางมาตรการต่างๆ เริ่มที่ภิกษุและภิกษุณีบริษัท ใช้มาตรการคุ้มครองรักษา โดยต้องยึดสิกขาบทหรือพระวินัยบัญญัติอย่างเคร่งครัดหากล่วงละเมิดก็ปรับอาบัติทันที ให้ยึดหลักไตรสิกขา หรือสิกขา 3 ประกอบด้วย อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 127)

คุณธรรมสำคัญสำหรับภิกษุและภิกษุณี ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสของมหาชนคือ สันโดษ ความยินดีด้วยปัจจัยสี่ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช ตามมีตามได้ความรู้จักอิ่มจักพอ มี 3 ประการคือ ยถาลาภสันโดษ ยินดีตามสิ่งที่ได้มา ยถาพลสันโดษ ยินดีตามกำลังเรี่ยวแรงสุดความสามารถของตน และยถาสารุปปสันโดษ ยินดีตามสมควรคือพอแก่ฐานะชีวิตของตน สันโดษ 3 นี้ เป็นไปในปัจจัย 4 แต่ละอย่าง รวมเรียกว่าสันโดษ 12 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 125-126)

แต่ถ้ามองในแง่องค์การสงฆ์ คือเป็นสมาชิกของสงฆ์ ก็พึงประพฤติตามอปริหานิยธรรม คือ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อมเพิ่มอีกหมวดหนึ่ง ได้แก่

1. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์

2. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่สมควรทำ

3. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ ไม่ล้มล้างสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้

4. ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เป็นสังฆนิดร เป็นสังฆปริณายก เคารพนับถือภิกษุเหล่านั้นเห็นด้วยคำของท่านว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง

5. ไม่ลุอำนาจตัณหาคือความอยากที่เกิดขึ้น

6. ยินดีในเสนาสนะป่า

7. ตั้งสติระลึกไว้ในใจว่า เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีลงาม ซึ่งยังไม่มาขอให้มาที่มาแล้วขอให้อยู่ผาสุก (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 248-249)

เหล่านี้เป็นมาตรการคุ้มครองในส่วนของสมมุติสงฆ์ ซึ่งยังมีศีลคลอนแคลน มีศรัทธายังไม่มั่นคง มีปัญญายังไม่ตั้งมั่น จึงต้องกำหนดกรอบไว้ให้ประพฤติปฏิบัติ แต่ถ้าภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดประพฤติชั่ว ละเมิดพระวินัยเป็นอาจิณ ก็ต้องมีมาตรการป้องกัน กีดกัน และกำจัด การป้องกันคือวางพระวินัย พิธีการ และระเบียบแผนให้ปฏิบัติ เพื่อจะไม่คิดละเมิด มาตรการกีดกันเช่นเคยมีเดียรถีย์มาขอบวช ครั้นบวชแล้วกลับเข้ารีตเดียรถีย์อีก ภายหลังกลับมาขอบวชอีก อย่างนี้พระพุทธเจ้าจะไม่ยอมรับเข้ามาบวชอีก หรือผู้เป็นเดียรถีย์มาขอบวชเป็นครั้งแรก ต้องให้บวชเป็นสามเณรก่อน 4 เดือน ซึ่งเรียกว่าติตถิยปริวาส เมื่อครบกำหนด สงฆ์สวดรับรองแล้ว จึงยอมให้อุปสมบท ดังกรณีของวาเสฏฐะและภารทวาชะ ซึ่งเคยกล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ก็มีการลงโทษทางพระวินัย สถานเบาก็ปรับอาบัติตั้งแต่ปาจิตตีย์ลงมา สถานหนักต้องอาบัติสังฆาทิเสสก็ให้อยู่กรรมอยู่ปริวาสมีจำนวนวันเท่ากับวันที่ปกปิดอาบัตินั้นไว้ ถ้าต้องครุกาบัติขั้นอันติมวัตถุถึงที่สุด คือปาราชิกก็ให้สึก และห้ามรับกลับเข้ามาบวชอีก แม้ที่ไม่ได้ละเมิดพระวินัย แต่เป็นคนว่านอนสอนยากเช่นกรณีพระฉันนะ ถือตัวว่าเป็นคนสนิทของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งเป็นนายสารถีมาก่อน ใครว่ากล่าวก็เถียง ไม่เชื่อฟัง ก็ต้องถูกลงโทษด้วยพรหมทัณฑ์ คือห้ามภิกษุ ภิกษุณี และพุทธบริษัทอื่นพูดคุย คบหาสมาคมด้วย

ในส่วนของอุบาสกอุบาสิกา หากเกิดเรื่องไม่ดีงาม ข้อครหานินทาย่อมจะน้อยลงกว่าของภิกษุและภิกษุณี เพราะถือว่าเป็นผู้ครองเรือน ยิ่งถ้าเป็นอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไปเช่น พระเจ้าพิมพิสาร อนาถปิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขา พระนางสามาวดี เป็นต้น ซึ่งบรรลุเป็นพระโสดาบันแล้ว ก็ไม่มีทางประพฤติเสื่อมเสีย เพราะฉะนั้น แม้จะยังเป็นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน แต่เมื่อเข้ามาปฏิญาณตนถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงมีพระกรุณาเอ็นดูปกป้องคุ้มครอง โดยมีมาตรการรักษา คือสั่งสอนให้ดำรงอยู่ในศีล 5 ศีล 8 หรือกล่าวโดยย่อดำรงตนอยู่ในโอวาทปาติโมกข์ คือไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำแต่ความดี และทำจิตใจของตนให้ผ่องใส (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 114-115) ประพฤติกุศลกรรมบถ 10 ประการ เจริญรอยตามมรรคมีองค์ 8 มีสังคหวัตถุ 4 คือ ทาน ปิยวาจาอัตถจริยา และสมานัตตตา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 167-168) เมื่อเป็นผู้ครองเรือนที่ขาดมิได้คือฆราวาสธรรม 4 ซึ่งเป็นหลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือน ได้แก่ สัจจะ ความจริงใจ ทมะ ความข่มใจ ขันติ ความอดทนอดกลั้น และจาคะ ความเสียสละ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 219) และในฐานะที่เป็นอุบาสกอุบาสิกา ธรรมประจำตนคือ อุบาสกธรรม 2 หมวด ๆ ละ 7 ประการที่เกี่ยวกับตนเช่น มีศรัทธา มีศีล ไม่ถือมงคลตื่นข่าว ไม่ทำบุญกับนักบวชนอกศาสนา และทำการสนับสนุนพระศาสนานี้ นอกจากนี้คือไม่ละเลยไปเยี่ยมเยียนภิกษุ ไม่ละเลยการฟังธรรม ศึกษาในอธิศีล มีความเลื่อมใสในภิกษุทุกระดับ ไม่

ฟังธรรมเพื่อนำไปเพ่งโทษผู้อื่นเป็นต้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2548, หน้า 219-220)

สำหรับมาตรการกีดกันหรือลงโทษฆราวาสนั้น จะใช้วิธีการอย่างภิกษุหรือภิกษุณีไม่ได้ เพราะไม่ได้อยู่ในกำแพงวัด เป็นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน หากมีพฤติกรรมต่ำช้า เช่นเป็นพุทธบริษัทแล้วยังกล่าวโจมตีให้ร้ายป้ายสีพระรัตนตรัยอยู่ มีหนทางเดียวที่จะกำจัดคือการลงโทษ “คว่ำบาตร” โดยการประกาศให้ภิกษุทั้งหลายไม่คบด้วย คือไม่รับบิณฑบาต ไม่รับนิมนต์ ไม่รับไทยธรรม (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2528, หน้า 31-32) ต่อมาถ้าอุบาสกอุบาสิกาผู้ถูกคว่ำบาตรนั้นรู้สึกตนกลับประพฤติดี สงฆ์พึงประกาศระงับโทษนั้น ให้ภิกษุทั้งหลายคบกับเขาได้อีกเหมือนเดิม การที่สงฆ์ประกาศระงับการลงโทษนั้นเรียกว่า “หงายบาตร” (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2528, หน้า 354) ด้วยพระปัญญาเป็นเยี่ยม พระกุศโลบายเป็นยอด พระพุทธเจ้าทรงวิเคราะห์สถานการณ์ทั้งภายนอกภายในได้ละเอียดถี่ถ้วน แล้วทรงกำหนดยุทธวิธีหรือจะเรียกว่ายุทธการก็ได้ ทรงใช้โอกาสที่เป็นช่องว่างหรือช่องโหว่ของลัทธิพราหมณ์และลัทธิเดียรถีย์ นำพระพุทธศาสนาเข้าไปแทนได้อย่างถูกจังหวะเหมาะเจาะ หลายสิ่งหลายอย่างของลัทธิพราหมณ์ เช่นคติเรื่องพราหมณ์ความเป็นสมณพราหมณ์ และแม้แต่การบูชายัญถูกกลมกลืนผสมผสานเข้ามาแบบวิธีพุทธ ในส่วนการวิเคราะห์ภายในก็รักษาจุดแข็งไว้ โดยเป็นองค์พระศาสดา หลักธรรมวินัย และพระอริยบุคคลส่วนที่เป็นจุดอ่อนอาจมีได้ในส่วนของสมมุติสงฆ์ คือ ภิกษุและภิกษุณีตลอดจนอุบาสกอุบาสิกาผู้ยังเป็นปุถุชนอยู่ ก็ทรงวางมาตรการคุ้มครองป้องกัน กีดกัน กำจัดไว้อย่างเป็นระบบเป็นขั้นเป็นตอน โดยละเอียดอันเป็นกระบวนการที่แสดงถึงพระปรีชาญาณล้ำเลิศ

4.3 กระบวนการการดำเนินกลยุทธ์การเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา

กระบวนการขั้นตอนนี้ ได้แก่การศึกษาสภาพแวดล้อมทั้งภายนอกภายในองค์การ และค่านิยมหรืออุดมคติของพระองค์ แล้วเลือกแนวทางกลยุทธที่เห็นว่าดีที่สุด เหมาะสมที่สุด แล้วจึงนำกลยุทธไปปฏิบัติทั้งในการวางแผนใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ และให้สอดคล้องกับองค์การพระพุทธศาสนา โดยส่วนรวม ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ช่วงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงตัดสินพระทัยประกาศพระศาสนาโดยเสด็จพุทธดำเนินจากกรุงราชคฤห์ไปกรุงพาราณสี ใช้เวลาประมาณ 10–11 วัน ซึ่งก็เป็นเส้นทางที่ทรงเคยเสด็จมาก่อนคราวเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ ช่วงนี้จะต้องสังเกตการณ์สภาพแวดล้อมต่าง ๆ โดยเฉพาะยุทธวิธีในการประกาศพระศาสนาไปด้วยในตัว

ในการศึกษาจุดนี้ หากจะอธิบายตามหลักสามัญสำนึกง่ายๆ คือหลัก **what** (อะไร) **when** (เมื่อไร) **where** (ที่ไหน) **why** (เพราะเหตุไร) จะง่ายและเห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น ต่อไปนี้จะได้พิจารณาองค์รวมอย่างเป็นระบบ (Holistic Analysis) เริ่มจาก **what** คือ เรื่องอะไร แน่นอนคือเรื่องการประกาศพระศาสนา ซึ่งจะเริ่มขึ้นเป็นครั้งแรก จะไปเกี่ยวโยงกับพระปัญจวัคคีย์ เพราะมี **why** เป็นปัจจัย 3 ตัว คือ (1) ต้องเป็นผู้มีกิเลสเบาบาง พร้อมจะรับฟังและเปิดใจรับธรรมเทศนาโดยง่าย แต่เมื่อสองท่านแรกคือ อาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร ผู้เคยเป็นอาจารย์ก่อนแต่ตรัสรู้ถึงแก่กรรมไปแล้ว บุคคลต่อมาคือพระปัญจวัคคีย์ เพราะเคยรับใช้อุปัฏฐากพระองค์มาก่อน ทั้งก่อนหน้าเคยเป็นพราหมณ์เรียนจบไตรเพทแล้ว ที่ยอมมาอยู่ปรนนิบัติพระองค์ก่อนตรัสรู้ เพราะเชื่อในมหาปุริสลักษณะว่า ถ้าออกบวชจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (ที.ปา., เล่ม 11, หน้า 159) แต่ก็เชื่อ

ฝังลึกในใจว่าต้องโดยการบำเพ็ญตบะอัตตกิลมถานุโยคเท่านั้น เพราะลัทธิพราหมณ์ถือเรื่องการบูชายัญ และการบำเพ็ญตบะเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะฉะนั้น เมื่อเห็นพระพุทธเจ้าเลิกละการบำเพ็ญอัตตกิลมถานุโยค จึงเลิกอุปัฏฐาก พากันมาอยู่ที่เมืองพาราณสี แคว้นกาสี ซึ่งอยู่ระหว่างแคว้นมคธกับแคว้นสักกะนั่นเอง การที่เลือกอยู่ในพาราณสี ก็เพราะเหตุผล 2 ประการคือ เป็นศูนย์ลัทธิพราหมณ์และไม่ไกลเกินไปที่จะได้รับข่าวความเคลื่อนไหวของพระพุทธเจ้า ถ้าตรัสรู้แล้ว เพราะลึกๆ ก็ยังมั่นใจอยู่ว่าต้องตรัสรู้เพราะออกบวชแล้วโดยเฉพาะพระอัญญาโกณฑัญญะ ซึ่งเป็นพราหมณ์โหราจารย์อายุน้อยที่สุดในบรรดาพราหมณ์ 8 คน ที่ได้รับเชิญไปพยากรณ์สิทธัตถะกุมาร เมื่อแรกประสูติ ในกรุงกบิลพัสดุ์ เพราะฉะนั้นเหตุผลว่าจะทรงแสดงปฐมเทศนาแก่ใคร **(whom)** จึงฟังขึ้น (2) ปัจจัยที่ 2 คือที่นี่เป็นศูนย์กลางลัทธิพราหมณ์ ปฐมเทศนาจะต้องหวังผล ไม่ใช่เฉพาะแต่ให้เบญจวัคคีย์บรรลุธรรมอย่างเดียว ต้องเล็งผลอย่างอื่นด้วยนั่นคือหักล้างหรือล้มล้างคำสอนพราหมณ์เรื่องอัตตา อาตมัน พรหมัน พรหมาตมัน หรือปรมาตมันและ (3) เป็นจุดเริ่มต้นที่จะทรงจัดส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนา ดอนนั้นอาจจะยังไม่ได้ทรงคิดถึงพระยสะและสหาย แต่อย่างน้อยพระองค์เองกับพระเบญจวัคคีย์ รวม 6 องค์ ก็ทำหน้าที่ประกาศพระศาสนาอย่างเป็นกระบวนการได้แล้ว แม้จะมีจำนวนน้อย แต่คุณภาพเลิศล้น เพราะเป็นพระอรหันตสาวก

จริงอยู่ แม้หลักฐานที่พาดพิงถึงพระวัปปะ พระภัททิยะ และพระมหานามะ จะมีน้อยแต่เมื่อออกไปประกาศพระศาสนา ก็คงได้เป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ มีบริวารตามสมควร ส่วนพระอัญญาโกณฑัญญะ เป็นพระอริยสาวกองค์แรกของพระพุทธองค์ มีอายุยืนยาวถึง 120 ปี ท่านเป็นรัตตัญญู คือเป็นผู้ใหญ่ เป็นเสาหลักของผู้น้อย ส่วนพระอัสสชิเล่า มีผลงานเด่นที่สุดคือได้พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะมาเป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้า และคาถาภาษิตของท่านที่โด่งดังมีชื่อเสียงมากถึงทุกวันนี้ คือ คาถา เย ธมมา ฯ (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 73) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 พระราชนิพนธ์ถึงคาถานี้ว่าเป็นคาถาปฏิจจสมุปบาท

ประเด็นเรื่อง **when** (เมื่อไร) ดูไม่น่าต้องวิเคราะห์ เพราะเมื่อตรัสรู้เสวยวิมุตติสุขแล้วทรงตัดสินพระทัยว่าจะเสด็จโปรดพระปัญจวัคคีย์จึงเสด็จมาที่พาราณสี แต่หากย้อนไปว่าเมื่อเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์นั้น เคยเสด็จผ่านเส้นทางนี้มาแล้วครั้งหนึ่ง ย่อมทรงรู้จักทางดี และทรงคำนวณได้ว่าเมื่อทรงดำเนินด้วยพระบาท เสด็จรอนแรมพักมาตามรายทางจากกรุงราชคฤห์ถึงกรุงพาราณสีจะใช้เวลาประมาณ 10-11 วัน ระยะทางประมาณ 230 กิโลเมตร (เฉลี่ยเดินทางวันละ 20-21 กิโลเมตร) คำนวณว่าเสร็จการแสดงพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรวันรุ่งขึ้นก็เข้าพรรษาพอดีและทรงจำพรรษาแรกรวมกับพระเบญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เพราะธรรมเนียมการจำพรรษา หรืออยู่พักแรมประจำที่ช่วงฤดูฝน 3 เดือน นักบวชในลัทธิศาสนาอื่นปฏิบัติกันอยู่แล้ว (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 192) ข้อนี้ถ้าวิเคราะห์แล้วก็เห็นได้ดีว่าพระองค์ทรงคิดละเอียดรอบคอบทุกเรื่อง และในช่วงเข้าพรรษานี้แหละมีโอกาสได้พระยสะกับพวกรวม 55 มาเป็นพระอรหันตสาวก และได้บิดาพระยสะมาเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะคนแรก และได้มารดาและภรรยาเดิมของพระยสะมาเป็นอุบาสิกา ที่ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะเป็นคู่แรกของพระพุทธองค์

ประเด็นข้อ **where** (ที่ไหน) คือที่พาราณสียิ่งน่าวิเคราะห์ เพราะตามหลัก SWOT สภาพแวดล้อมภายนอกส่วนที่เป็นโอกาส (Opportunity) ก็คือได้โปรดพระปัญจวัคคีย์ “คนกันเอง” หรือ “พวกเดียวกัน” ง่ายกว่าที่อื่น อีกโอกาสหนึ่งคือจะได้แสดงคำสอนที่โต้แย้ง หักล้างคำสอนของ

พราหมณ์ไปพร้อมๆ กันด้วย แต่ในส่วนที่เป็นอุปสรรคหรือภยันตราย (Threat) ก็มีอยู่เพราะแคว้นกาสีตกอยู่ในอำนาจแคว้นโกศล ทั้งแคว้นสักกะก็เป็นเมืองขึ้นของโกศลด้วย คงอยู่นานไม่ได้ ซึ่งก็ทรงอยู่จำพรรษาเพียงพรรษาเดียวประมาณ 3 เดือน ออกพรรษาแล้ว ก็ทรงรีบส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาในแคว้นอื่นๆ แม้พระองค์เองก็ต้องเสด็จกลับไปกรุงราชคฤห์อีก

ยังมีอีกประเด็นหนึ่งที่ต้องทบทวน คือแผนกลยุทธ์จะต้องปรับเปลี่ยนได้ตามสภาพการณ์ที่ไม่คงที่ เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา อันนี้พระพุทธเจ้าก็ต้องคิดใคร่ครวญ เพราะทรงมีวิจารณญาณล้ำเลิศอยู่แล้ว ขอให้ดูตัวอย่างว่าการแสดงธรรมโปรดพระเบญจวัคคีย์ต่างจากที่ทรงแสดงแก่พระยสะและเพื่อนพระยสะ รวมถึงบิดามารดาและภรรยาเดิมของพระยสะด้วย และถ้าก้าวเลยไปถึงพระภัทท-วัคคีย์ 30 รูป ก็แนวเดียวกับพระยสะ แต่เลยไปถึงกลุ่มชฎิล 3 พี่น้อง พระธรรมเทศนาก็เป็นอีกแนวหนึ่ง เพราะอะไร เพราะทรงปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการวางแผนธรรมเทศนาไปตามเหตุการณ์และบุคคล

พระปัญจวัคคีย์เป็นพราหมณ์จบไตรเพทมาก่อน เชื่อตบะบำเพ็ญเพียรเผากิเลสแบบอัตตกิลมถานุโยคมาก่อนปฐมเทศนาจึงเป็นพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร บ่งว่าต่อแต่นี้ไปพระพุทธเจ้าเริ่มหมุนธรรมจักรให้เป็นไป คือเริ่มประกาศพระศาสนาแล้ว นี้เป็นชื่อพระสูตร แต่เนื้อหากล่าวถึงทางสุดโต่ง 2 สายคือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมถานุโยค ตรัสสอนทางสายกลาง คือมัชฌิมาปฏิบัติได้แก่อริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ตามกระบวนการอริยสัจ 4 พระสูตรแรกนี้ภาษายุทธวิธีน่าจะใช้คำว่า “ล้างสมอง” ของพระปัญจวัคคีย์ พระสูตรที่ 2 คือ อนัตตลักขณสูตร นอกจาก “ล้างสมอง” พระเบญจวัคคีย์ให้สิ้นซากลัทธิพราหมณ์แล้ว ยังเป็นโอกาสล้มล้างลัทธิพราหมณ์เสียสิ้น คือทรงตีตรงแสกหน้าหรือกล่องดวงใจของพราหมณ์เลยทีเดียว นั่นคือทรงสอนเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่นในอัตตา เพราะว่าเป็นอนัตตา เมื่อไม่มีอัตตา หรืออาตมัน ก็ไม่มี ปรมาตมัน และปรมาตมันคือพรหมัน ล้มล้างพระพรหมของพราหมณ์ไปด้วย และคำสอนนี้เกิดขึ้นที่กรุงพาราณสีเมืองที่มั่นเป็นศูนย์กลางของลัทธิพราหมณ์

ขอย้อนข้ามไปถึงการปรับแผนเทศนาสั่งสอนที่ทรงแสดงแก่พวกชฎิล 3 พี่น้องหลังจากปราบพยศพวกนี้ได้แล้ว โดยการแสดงฤทธิ์ แต่พวกนี้ยังเชื่อว่าพวกตนเป็นพระอรหันต์อยู่พระพุทธเจ้ายังไม่ใช่ จึงตรัสให้พวกเขาสลดใจว่า พวกเขาไม่ใช่พระอรหันต์ ยังปฏิบัติไม่ถึงขั้นอรหัตตมรรคด้วยซ้ำไป เพราะปฏิปทาของพวกเขาที่จะเป็นเหตุให้เป็นพระอรหันต์หรือถึงอรหัตตมรรคก็ยังไม่มี เมื่อชฎิลอุรุเวลกัสสปะสลดใจ กราบลงแทบพระบาททูลขอบรรพชาอุปสมบท จึงตรัสกะอุรุเวลกัสสปะด้วยพระวาจาที่เพราะมากว่า “กัสสปะ ท่านเป็นผู้นำ เป็นผู้ฝึกเป็นเลิศ เป็นหัวหน้า เป็นประธานของชฎิล 500 คน ท่านจงบอกลาพวกเขาก่อน ให้พวกเขาทำตามที่พวกเขาเข้าใจ” (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 61) นี่เป็นกุศโลบายอย่างลึกซึ้ง ไม่ใช่บวชเฉพาะหัวหน้าชฎิลอุรุเวลกัสสปะคนเดียว เมื่ออุรุเวลกัสสปะไปบอกลาบริวารพวกนั้นทั้ง 500 ตามอาจารย์มาขอบวชกับพระพุทธเจ้าด้วย และต่อมายังได้นทีกัสสปะและคยากัสสปะ พร้อมบริวารรวมอีก 500 มาเป็นสาวกด้วย รวมแล้วถึง 1,003 คน ประเด็นที่หยิบยกไว้เบื้องต้นคือพระธรรมเทศนา ไม่ใช่พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรหรืออนัตตลักษณสูตรแล้วอนัตตลักขณสูตรทรงแสดงที่พาราณสีเพื่อหักล้างคำสอนพราหมณ์ แต่ 3 พี่น้องเหล่านี้ไม่ใช่พราหมณ์เป็นนักบวชอีกพวกหนึ่งเรียกว่า ชฎิล (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 343) พวกนี้ถือลัทธิบูชาไฟเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสแสดงธรรม จึงทรงเลือกอาทิตตปริยายสูตร เป็นพระสูตรว่าด้วยเรื่องร้อนๆ แบบไฟ

คืออายตนะทั้ง 6 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นของร้อนเพราะไฟคือ ราคะ โทสะ โมหะ ร้อนเพราะความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส พระธรรมเทศนานี้ตรงใจดำของพระชฎิลทั้ง 1,003 รูป เมื่อพระธรรมเทศนาจบลง จึงได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 63-65)

ในสมัยนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่กลุ่มพระยสะและกลุ่มพระภัททวัคคีย์ สองกลุ่มนี้ไม่ใช่นักบวชเหมือนกลุ่มพระเบญจวัคคีย์และกลุ่มพวกชฎิล 3 พี่น้อง กลุ่มคฤหัสถ์ 2 กลุ่มนี้เป็นกลุ่มเศรษฐี มีชีวิตอย่างสุขสบาย และใช้ชีวิตอย่างสำราญ กลุ่มคนประเภทนี้ พระพุทธเจ้าทรงมีกุศโลบายสอนให้เข้าใจง่ายๆ จากขั้นพื้นฐานขึ้นไปเรื่อยๆ จนถึงอริยสัจ 4 นั่นถือทรงเริ่มจากอนุปุพพิกถา ว่าด้วยทาน ศีล เรื่องสวรรค์ เรื่องโทษของกาม เรื่องอานิสงส์ในเนกขัมมะคือการออกบวช ต่อจากนี้ก็ทรงพิจารณาเห็นว่า ผู้ที่ฟังอนุปุพพิกถาแล้วนั้นมีจิตที่ควรจะรับฟังธรรมเทศนาที่สูงขึ้นไป มีจิตอ่อนโยนเพราะไม่มีทิฏฐิมานะ มีจิตปราศจากกามฉันทนิวรณ์เป็นต้น มีจิตเบิกบานเพราะมีปีติปราโมทย์ในสัมมาปฏิบัติ จึงทรงยกอริยสัจ 4 ขึ้นแสดง ซึ่งเรียกว่า “สามุกกังสิกธรรมเทศนา” เพราะเป็นธรรมที่พระองค์ตรัสรู้มาด้วยพระองค์เองด้วยสยัมภูญาณ ไม่ได้รับคำแนะนำในโลกุตตรธรรมจากผู้อื่น ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณลำพังพระองค์เองก่อนใครในโลก (วิ.อ., เล่ม 3, หน้า 181)

ประเด็นสุดท้าย ของกระบวนการและลักษณะการดำเนินยุทธวิธีคือนำยุทธวิธีไปปฏิบัติให้สอดคล้องกับองค์การโดยเฉพาะบุคคล ก็ได้เห็นตัวอย่างดังแสดงข้างต้นแล้วว่า พระพุทธองค์ทรงคิดอย่างแยบยล (โยนิโสมนสิการ) ในทุกเรื่องทรงคิดก่อนแล้ว ทรงคิดแล้ว ทรงทำเลย และทรงทำไปทรงคิดไปปรับแผนเล็กแผนใหญ่ให้กลมกลืนเป็นลูกโซ่ไปทุกเรื่องทีเดียว กระบวนความคิดของพระองค์เป็นได้ทั้งอนุโลมและปฏิโลม มีเหตุผลหรือเหตุปัจจัยอิงอาศัยต่อเนื่องกันไปโดยตลอด ดังเช่นเรื่องปฏิจจสมุปบาท (ที.ม., เล่ม 10,57-66) เป็นต้น

4.4 บ่อเกิดแห่งสัมมาทิฏฐิที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

ความเชื่อเรื่องกรรมในลัทธิร่วมสมัยพุทธกาลมีหลายลัทธิแต่สามารถประมวลได้ 3 ลัทธิ คือ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551, หน้า 111)

1. ปุพเพกตวาท คือ ลัทธิที่มีความเชื่อว่า กรรมเก่าในอดีตชาติเป็นเงื่อนไขคือลิขิตกำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ในชาติปัจจุบันโดยมีลัทธินิครนถ์ศาสนามหาวีระเรียกกันในปัจจุบันว่าศาสนาเชน โดยมีทรรศนะในเรื่องกรรมโดยมองกรรมเป็นปัจจัยสำคัญว่า “สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่สุขก็ดี มิใช่ทุกข์ก็ดี อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตามที่คนเคยได้เสวยทั้งหมดนั้นล้วนเป็นเพราะกรรมที่ทำในปางก่อน”

2. อิศวรนิมิตวาท คือ ลัทธิที่มีความเชื่อในเรื่องของพระเจ้า โดยมีทรรศนะว่า “สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะว่า มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่สุข มิใช่ทุกข์ก็ดี อย่างหนึ่งอย่างใดก็ตามที่คนเราได้เสวย ทั้งหมดนั้นล้วนเป็นการบันดาลของของพระเจ้า”

3. อาเหตุวาท คือ ลัทธิที่มีความเชื่อว่า สรรพสิ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุปัจจัย โดยมีทรรศนะว่า “สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่สุขก็ดี ไม่ใช่ทุกข์ก็ดี อย่างหนึ่งอย่างใดก็ตามที่คนเราได้เสวย ทั้งหมดนั้นล้วนหาเหตุหาปัจจัยไม่ได้”

ความเชื่อของลัทธิทั้ง 3 นั้น ชื่อว่าขัดแย้งกับหลักกรรมของพระพุทธศาสนา เพราะเมื่อบุคคลยึดถืออย่างจริงจังว่า ความสุขความทุกข์ทั้งมวลขึ้นอยู่กับกรรมเก่า หรือเป็นไปตามเจตจำนงของพระเจ้า หรือว่าเป็นไปตามโชคชะตาแล้วย่อมไม่มีความพอใจหรือความพยายามว่า “สิ่งนี้ควรทำหรือสิ่งนี้ไม่ควรทำ” ก็เมื่อไม่มีสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำแล้ว ความดีงามทุกอย่างที่เราทำอยู่ มีอยู่เป็นอยู่ ย่อมว่างเปล่า ไร้สาระ และถ้าทุกสิ่งถูก ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ด้วยกรรมใหม่ ความเพียรพยายามต่างๆ ย่อมไร้ผล หลักคำสอนเหล่านี้ จึงปฏิเสธหลักศีลธรรมที่ดีงามของสังคมและปฏิเสธความหลุดพ้น อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต ที่จะต้องบรรลุด้วยความเพียรของแต่ละบุคคล

ทรรศนะดังกล่าวเกี่ยวกับกรรมในสมัยพุทธกาลเป็นปัจจัยกลายเป็นอิทธิพลทำให้ผู้คนในสังคมไทยในปัจจุบันที่ขาดความรู้และความเข้าใจในเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เกิดความเข้าใจในเรื่องของกรรมคลาดเคลื่อนไปจากความรู้ที่ถูกต้องในเรื่องกรรม ทั้งนี้เพราะคนไทยในยุคปัจจุบันได้รับอิทธิพลความรู้เรื่องของกรรมในลัทธิอื่นผสมผสาน จนทำให้คนไทยในปัจจุบันไม่สามารถแยกแยะออกได้ว่าอย่างไหนเป็นหลักคำสอนเรื่องกรรมอย่างแท้จริงในพระพุทธศาสนา จนทำให้คนไทยในปัจจุบันมีความเข้าใจในเรื่องของกรรมในพระพุทธศาสนาคลาดเคลื่อน 2 ประการ คือ

1. จับเอาส่วนเดียวของอดีตมาเป็นเหตุ แล้วทำเสมือนกรรมนั้นมีลักษณะตายตัวเป็นดำเป็นขาว อันที่จริงกรรมเป็นของกลาง ที่เป็นขาวและดำขึ้นอยู่กับการคิดปรุงแต่งของจิตคือความปรารถนาอยากให้เป็นดังใจต้องการของตนเอง ซึ่งคนไทยมักจะมองเรื่องกรรมอยู่ 2 แง่มุมด้วยกันแล้วจับเอาแค่ส่วนเดียวมาเป็นเหตุ

(1) มองกรรมในแง่อดีต คือ มองในแง่ที่ว่าเป็นเรื่องผ่านมาแล้วแสดงผล และจะมองในแง่ที่ไม่ดี สมมติว่าตัวเราเกิดมาจน ก็มักจะคิดว่าเป็นกรรมเก่า บางคนก็มักจะไม่แก้ไข แนวความเชื่อดังกล่าวนี้มีความสอดรับกับแนวคิดของปุพเพกตวาท

(2) มองกรรมในแง่ที่เป็นผล ความเชื่อเช่นนี้ทำให้คนไทยไม่สนใจที่จะแก้กรรมและมักจะรอผลกรรมต่อไปโดยไม่สร้างกรรมใหม่ ดังจะเห็นได้ว่าคนไทยบางคนไปพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ความเชื่อของคนไทยกลุ่มนี้จึงจัดอยู่ในลัทธิอิศวรนิรมิตวาท เป็นลัทธิที่มีความเห็นผิด ส่วนคนไทยอีกกลุ่มหนึ่งจะรอคอยโชคชะตา จัดอยู่ในลัทธิอเหตุวาท ซึ่งเป็นลัทธิที่มีความเห็นผิด แนวคิดเรื่องกรรมดังกล่าวของคนไทยดังกล่าวเป็นมิจฉาทิฏฐิ ความเชื่อในเรื่องกรรมไม่ใช่ผลที่เกิดมาจากหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เป็นความเชื่อ ความเข้าใจที่มีความคลาดเคลื่อนไปจากหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ความเข้าใจของคนไทยดังกล่าวเกิดจากอิทธิพลหรือทรรศนะของหลักกรรมลัทธิอื่น

2. มองกรรมแบบแยกส่วนตัดตอน จริงๆ แล้ว เมื่อทำกรรมดีผลดีย่อมเกิดเป็นขณะๆ ระหว่างกระทำดี ส่งผลดีกับคนรอบข้างที่ทำกรรมดีกับเรา และจารึกเป็นรหัสนัยของจิตที่เป็นผลดีย่อมสนับสนุนให้ผลดีอยู่ตลอด ถ้าทำกรรมชั่ว ผลชั่วก็จารึกขณะกระทำ ผู้นั้นก็เป็นคนชั่วทันที ผลชั่วก็ตามให้ผลอยู่เนื่องๆ ทั้งกับตนเอง และกับสังคมรอบข้างตั้งแต่บัดนี้จนถึงอนาคตอันยาวไกล

จะเห็นได้ว่า ชาวพุทธหรือผู้คนในสังคมไทยในปัจจุบันนี้ มีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนดังกล่าวมาแล้วนี้กันมาก ดังจะเห็นได้จากบางคนเมื่อประสบกรรมแล้ว มักจะกล่าวในลักษณะทำใจไว้ว่าเป็นกรรมเก่ากรรมของตนที่เคยกระทำมา แล้วปล่อยชีวิตไปตามยถากรรมและไม่สนใจสร้างกุศลกรรมใหม่ ปล่อยตัวปล่อยใจไปกับการรับกรรมเก่า ดังนั้น จึงไม่มีเหตุปัจจัยที่จะทำให้ชีวิตของตนนั้นดีขึ้นแต่อย่างใด ทั้งนี้ก็เพราะว่าคนไทยได้รับอิทธิพลหลักคำสอนเรื่องกรรมจากลัทธิอื่นไม่ใช่หลักคำสอน

เพียงอย่างเดียว ยังมีแนวคิดจากลัทธิอื่นที่มีบทบาทและมีความสำคัญกับวิถีชีวิตของคนไทย การเข้าใจผิดในเรื่องของกรรมของคนไทย เป็นเพราะอิทธิพลมาจากลัทธิความเชื่อจากหลักคำสอนของลัทธิหรือศาสนาอื่น ที่ผสมกลมกลืนกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่คนไทยมี ความรู้และความเข้าใจในหลักกรรมอย่างไม่ถ่องแท้ ทำให้ไม่สามารถแยกแยะออกได้ว่า หลักคำสอนเรื่องกรรมแบบไหนเป็นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาและประเภทไหนเป็นคำสอนเรื่องกรรมในลัทธิอื่น จนทำให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนเข้าใจเรื่องกรรมตามหลักพระพุทธศาสนาไปในที่สุด

4.5 วิธีแก้ไขปัญหามิจฉาทิฏฐิให้มีความเห็นเป็นสัมมาทิฏฐิ

ทรรศนะทางพระพุทธศาสนาต่อแนวทางในการแก้ไขมิจฉาทิฏฐิหรือทรรศนะที่ไม่ถูกต้องตามหลักพุทธศาสนานั้น จากการศึกษาพบว่า จะต้องอาศัยคู่ปรับของมิจฉาทิฏฐินั้นแก้ไข ซึ่งก็คือ สัมมาทิฏฐิ นั่นเอง เพราะเมื่อพิจารณาเห็นแจ้งในอริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท และขันธ์ 5 ว่าเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตาแล้วย่อมละหรือทำลายทรรศนะที่ไม่ถูกต้องหรือมิจฉาทิฏฐินั้นได้ (สำ.สฬา., เล่ม 18, หน้า 200-203) และปัจจัยที่จะก่อให้เกิดทรรศนะที่เป็นสัมมาทิฏฐินั้นก็มีอยู่ 2 ประการ คือ (ม.มู., เล่ม 4, หน้า 73)

1. ปรโตโฆสะ (การได้สดับจากคนอื่นหรือฝ่ายอื่นในที่นี้ หมายถึง ส่วนที่ดีงามถูกต้องเท่านั้น) หมายถึง เสียงจากผู้อื่น หมายรวมถึงคำพูด, คำแนะนำ, คำชี้แจง, คำโฆษณา, กระแสข่าว ข้อเขียน, บทความจากบุคคลหรือแหล่งข่าวต่างๆ รวมทั้งทรรศนะ จากลัทธิต่างๆ ซึ่งปรโตฆสะนี้เป็นปัจจัยภายนอกอันเป็นวิถีทางเบื้องต้นแห่งปัญญาและสัมมาทิฐิ แต่ต้องมีโยนิโสมนสิการคอยกำกับจึงจะสามารถรู้แยกแยะและคัดสรรเฉพาะปรโตโฆสะฝ่ายดีได้ ปรโตโฆสะที่ปราศจากโยนิโสมนสิการจะทำให้เกิดความงมงาย หูเบา เชื่อง่าย ไร้เหตุผลและเกิดมิจฉาทิฐิได้ง่าย

2. โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำใจโดยแยบคาย การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ ซึ่งหมายถึง การพิจารณาใคร่ครวญพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง กล่าวคือ การนึกคิด การพิจารณาใคร่ครวญไตร่ตรองในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่ว่าทุกข์ว่าเป็นทุกข์ ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอนัตตา (วิ.ม., เล่ม 4, หน้า 73) ซึ่งตรงข้ามกับอโยนิโสมนสิการ คือ การไม่รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาเฟ้นหาความจริง โดยนัยนี้โยนิโสมนสิการ จึงเป็นวิธีคิดหาเหตุผลสืบค้นคว้าสืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งปัจจัยโดยไม่เอาความรู้ด้วยตัณหาอุปาทานของตนเข้าจับ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2536, หน้า 67-68) โยนิโสมนสิการนี้ถือเป็นปัจจัยอันเป็นองค์ประกอบภายในซึ่งมีประโยชน์อย่างมากทั้งเป็นการกระตุ้นทำให้ปัญญาทำงานได้อย่างเต็มที่ และเป็นบ่อเกิดของกุศลธรรมทั้งหลายดังพุทธพจน์ที่ว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นเลยแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นหรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนโยนิโสมนสิการ (การพิจารณาอย่างรอบคอบ) นี้เมื่อโยนิโสมนสิการแล้วกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป” (องฺ.เอกก., เล่ม 21, หน้า 32)

ปัจจัยที่ 2 ประการนี้ ย่อมสนับสนุนซึ่งกันและกันและปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งที่เป็นเครื่องสนับสนุนส่งเสริมปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการให้มีการพอกพูนงอกงามคือ กัลยาณมิตร แปลว่า เพื่อที่ดี (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2536, หน้า 622-623) พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรรเสริญคุณค่า

แห่งความมีมิตรที่ดี มีสหายที่ดี มีเพื่อนดีนั้นไว้ หลายประการ และกล่าวว่าได้ว่า เป็นสิ่งที่ประเสริฐสุดในการประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “ความมีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อดี ถือได้ว่า เป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์ เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก เป็นต้น เป็นธรรมดาย่อมพ้นจากความเกิด ความแก่ เป็นต้น เพราะอาศัยความมีกัลยาณมิตรที่ดี... ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความมีกัลยาณมิตร (มิตรดี) นี้ เมื่อมีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นและอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป...มหาบพิตร พระองค์พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พระองค์ผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงอาศัยธรรมอย่างนี้ คือความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่เถิด...”

ตามนัยข้างต้น จะเห็นได้ว่า กัลยามิตรซึ่งเป็นองค์ประกอบภายนอกที่เป็นตัวสำคัญที่เป็นเครื่องกระตุ้นให้ปรโตโฆสสะและโยนิโสมนสิการมีความเจริญงอกงามไพบูลย์ที่ดี สำหรับคนทั่วไปซึ่งมีปัญญาไม่แก่กล้าย่อมต้องอาศัยการแนะนำชักจูงจากผู้อื่น แต่ก็ต้องฝึกหัดให้สามารถให้ความคิดอย่างถูกต้องด้วยตัวเองได้ด้วย ส่วนคนที่มีปัญญาแก่กล้าย่อมรู้จักโยนิโสมนสิการได้ดีกว่า แต่ถึงกระนั้นก็อาจอาศัยคำพูดแนะนำที่ถูกต้องเป็นเครื่องนำทางในเบื้องต้น และเป็นเครื่องช่วยส่งเสริมให้ก้าวหน้าไปได้รวดเร็วยิ่งขึ้น บุคคลผู้เป็นมิจฉามิฏฐิเมื่อมีองค์ประกอบ 2 ประการนี้แล้ว ย่อมเปลี่ยนจากความเห็นผิดมาเป็นความเห็นที่ถูกได้

สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็น ความเข้าใจ เรื่องทรรศนะของคนเรานั้นย่อมมีความสำคัญอย่างมาก เพราะเป็นพื้นฐานของพฤติกรรมทุกอย่าง ด้วยว่า เมื่อเป็นสัมมาทิฏฐิแล้ว (ความเห็นถูกต้อง) สัมมาสังกัปปะ (ความคิดถูกต้อง) สัมมาวาจา (การพูดถูกต้อง) สัมมากัมมันตะ (การกระทำถูกต้อง) สัมมาอาชีวะ (อาชีพถูกต้อง) สัมมาวายามะ (เพียรพยายามในทางที่ถูกต้อง) สัมมาสติ (ระลึกถูกต้อง) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตไว้ถูกต้อง) สัมมาญาณ (ความรู้ถูกต้อง) สัมมาวิมุตติ (ความหลุดพ้นความถูกต้อง) ย่อมเกิดขึ้นตามมา สัมมัตตะ คือ ความเป็นแห่งธรรมที่ถูกต้อง เหล่านี้ทั้งหมด ชื่อว่าเป็นสัทธรรม และเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ นำมาซึ่งความดีงามและความเจริญรุ่งเรืองเพียงอย่างเดียว (สำ.ม., เล่ม 18, หน้า 2) ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าเพราะอาศัยความถูกต้องเพียงอย่างเดียวพฤติกรรมที่ดีงาม เช่น ความคิด การพูด และการกระทำที่ถูกต้อง เป็นต้น ย่อมเกิดมีขึ้น และเป็นรุ่งอรุณแห่งการบรรลุโลกุตตรธรรม กล่าวคือ มรรค ผล นิพพาน ด้วยเหตุนี้ สัมมาทิฏฐิจึงชื่อว่าเป็นพื้นฐานแห่งความเกิดขึ้นแห่งความดีงามหรือกุศลธรรมทั้งหลายและเป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรมทั้งมวล ดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมไม่เกิดขึ้น ก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือนสัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) นี้ เมื่อเป็นสัมมาทิฏฐิ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้นหรือที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น...เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็ไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไปเหมือนสัมมาทิฏฐินี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เหตุให้สัมมาทิฏฐิที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นไปเพื่อความเจริญยิ่งขึ้นเหมือนโยนิโสมนสิการ เมื่อโยนิโสมนสิการโดยแยบคายสัมมาทิฏฐิที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และที่ไม่เกิดแล้ว ก็เจริญยิ่งขึ้น” (องฺ.เอกก., เล่ม 20, หน้า 27)

ตามนัยพุทธพจน์ที่กล่าวข้างต้นนี้ชี้ให้เห็นว่า ทรรศนะหรือความเห็นถูกต้องความเข้าใจที่ถูกต้อง เป็นรากเหง้า เป็นบ่อเกิดของกุศลหรือความดีงามทุกประการ เมื่อสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นแล้วย่อมมีสุคติโลกสวรรค์เป็นเบื้องหน้าหลังจากตายแล้ว และเป็นไปเพื่อความสุขเจริญในชีวิตดังพุทธพจน์ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้เหล่าสัตว์หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เหมือนสัมมาทิฏฐิ หลังจากตายแล้วย่อมไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์” (องฺ.เอกก., เล่ม 20, หน้า 39)

เพราะกายกรรมที่ถือปฏิบัติให้บริบูรณ์ตามสมควรแก่ทิฏฐิ วจีกรรมที่ถือปฏิบัติให้บริบูรณ์ตามสมควรแก่ทิฏฐิ มโนกรรมที่ถือปฏิบัติให้บริบูรณ์ตามสมควรแก่ทิฏฐิ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจ และสังขารทั้งหลาย ของบุคคลผู้เป็นสัมมาทิฏฐิ ธรรมทั้งหมดนั้นย่อมเป็นไปเพื่อผลน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เกื้อกูล เป็นสุข ข้อนั้นเป็นเพราะความเห็นดีงาม เปรียบเสมือนพันธ์อ้อย พันธ์ข้าวสาลีหรือเมล็ดจันทร์ที่บุคคลหว่านไว้ในดินชุ่มชื้น รสดินและรสน้ำที่มันดูดซับเอาไว้ทั้งหมด ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นของหวาน น่าอร่อย น่าชื่นใจ เพราะพันธ์อ้อยเป็นต้นเป็นพันธ์ดี (องฺ.ทสก., เล่ม 24, หน้า 256)

เพราะฉะนั้น ในการแก้ทรรศนะที่ผิดก็สามารถแก้ได้ด้วยการคบบุคคลผู้เป็นสัมมาทิฏฐิ ชักชวนคนอื่นให้เป็นสัมมาทิฏฐิ เป็นผู้มีความพอใจ ความเป็นสัมมาทิฏฐิ และสรรเสริญความเป็นสัมมาทิฏฐินั้น (องฺ.ทสก., เล่ม 24, หน้า 378) ชื่อว่าเป็นสัตบุรุษ เป็นกัลยาณมิตร และเป็นผู้ควรแก่การคบหา เพราะจะเป็นเหตุนำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้าในชีวิตทุกประการ

จะเห็นได้ว่า แม้พระพุทธศาสนาจะมีหลักคำสอนว่าด้วยเรื่องกรรม โอปปาติกะ และสังสารวัฏ ซึ่งหลักคำสอนทั้ง 3 อย่างนั้น ต่างมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์ถึงกันและกัน โดยมองว่าตราบใดที่มนุษย์ยังมีกิเลส มีกรรมอยู่ ชีวิตมนุษย์ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏอยู่ตลอดไป เกิดในภพภูมิต่างๆ ในโลกหน้าและโลกนี้เป็นสถานที่หมุนเวียนให้กับสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ประกอบกุศลกรรมและอกุศลกรรมได้วนเวียนไปมาเสวยความสุข ความทุกข์ตามแต่กุศลและอกุศลที่ตนได้สั่งสมไว้เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ แต่สังคมไทยในปัจจุบันปรากฏว่า ชาวพุทธบางส่วนมีความคิด ความเชื่อที่แตกต่างไปจากชาวพุทธในอดีตคือมีความคิดและความเชื่อที่สวนกระแสเดิมที่มีความเห็นตรงกันข้ามกับความเห็นเดิมโดยให้การปฏิเสธเรื่องกรรม โอปปาติกะ และสังสารวัฏ เรียกว่ากลุ่มมิจฉาทิฏฐิเป็นกลุ่มของคนที่มีความคิดที่ท้าทายและหักล้างความเชื่อในเรื่องดังกล่าวในพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนามองปัญหาดังกล่าวว่าสมารถแก้ไขปรับเปลี่ยนได้ แต่การแก้ปัญหาดังกล่าวจะต้องเริ่มที่การปรับเปลี่ยนความคิดความเชื่อให้มีความถูกต้องตามหลักสัมมาทิฏฐิคือความเห็นที่ถูกต้องให้เกิดขึ้นก่อนแล้วจะนำไปสู่การพัฒนาชีวิตอย่างถูกต้องต่อไป

4.6 ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในสังคมไทย

แนวคิดเรื่องสังสารวัฏเป็นเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์อย่างที่เรียกกันในปัจจุบันชีวิตหลังความตายของมนุษย์ เป็นเรื่องสำคัญที่มีบทบาทในสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลและคนทั่วไปต่างได้ให้ความสำคัญกันมาก โดยมีประเด็นความสงสัยในเรื่องสังสารวัฏด้วยการตั้งคำถามเกี่ยวกับปัญหาสังสารวัฏว่า ตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ หากว่าเกิดอีก จะเกิดเป็นอะไร จะรู้ได้อย่างไรเป็นต้น วิกฤติเรื่องสังสารวัฏนี้ปรากฏชัดเจนในหลายพระสูตร เช่น ปายาสิสูตร (ที.ม., เล่ม 10, หน้า 341-

372) พรหมชาลสูตร (ที.สี., เล่ม 9, หน้า 11-104) และ จูฬมาลุงกยสูตร (ม.ม., เล่ม 13,133-137) ปัญหาสังสารวัฏนี้ จึงเป็นหน้าที่ของศาสนาและลัทธิต่างๆ ที่ จะต้องทำการอรรถาธิบายแก้ไข เพื่อให้คนทั่วไปคลายความสงสัยความสงสัยในเรื่องสังสารวัฏไม่ได้รบกวนความสงสัยเฉพาะผู้คนในสังคมอินเดียสมัยพุทธกาลเพียงเท่านั้นแต่ยังส่งผลต่อความคิดและความเชื่อของผู้คนในสังคมปัจจุบันอีกด้วย

โดยเฉพาะสังคมไทยในปัจจุบันมีแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์เป็นกระแสหลักสำคัญการสอนเรื่องสังสารวัฏกลายเป็นสิ่งล้าสมัย จนทำให้คนไทยจำนวนไม่น้อยเกือบไม่เชื่อ ค่อนข้างไม่เชื่อ หรือถ้าเชื่ออยู่บ้างก็เชื่อไม่เต็มที่ สังเกตได้จากพฤติกรรมของคนไทยส่วนหนึ่งมักตั้งคำถามอยู่เสมอว่า “ตายแล้วเกิดหรือไม่ ถ้าหากตายแล้วเกิด ตนเองจะเกิดเป็นอะไร” “เมื่อตายแล้วจะไปไหน” และพฤติกรรมของคนไทยอีกอย่างหนึ่ง ส่วนมากคนไทยมักมีการอธิษฐานว่า “หากชาติหน้ามีจริง ขอให้ตนเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ขอให้ตนเองได้อย่างนั้นอย่างนี้ ขออย่าให้ตนเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ขอให้ตนเกิดพบกับคนนั้นคนนี้ หรือขอให้ตนอย่าได้พบกับคนนั้น คนนี้” เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีพฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งของคนไทยในสังคมปัจจุบันที่สะท้อนวิกฤติความเชื่อต่อแนวคิดหลักสังสารวัฏ ซึ่งมักจะแสดงพฤติกรรมและคำที่พูดไปในทำนองว่า ไม่เกรงกลัวต่อบาปหรืออะไรทั้งสิ้น ไม่เชื่อเรื่องโลกหน้า ชาติหน้า แล้วทำความชั่วได้อย่างตั้งใจ ด้วยความเชื่อว่า เมื่อตนตายไปแล้วก็เป็นอันสิ้นสุดจบเรื่องของชีวิต กลายเป็นวิกฤติด้านศีลธรรมในสังคมปัจจุบันไปในที่สุด หากสังเกตพฤติกรรมของคนไทยในปัจจุบัน จะเห็นว่า พฤติกรรมของคนไทยได้เปลี่ยนไปสู่ด้านลบมากยิ่งขึ้น เพราะผู้คนเชื่อว่า ไม่มีสังสารวัฏซึ่งเป็นชีวิตหลังความตาย ซึ่งไม่สามารถพิสูจน์ให้ประจักษ์ชัดได้ หากคนไทยในสังคมปัจจุบันมีความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนาซึ่งสอนว่ามีหลักสังสารวัฏมีอยู่จริง คงไม่อธิษฐานและไม่มีพฤติกรรมที่เป็นวิกฤติด้านศีลธรรมต่อสังคมไทยกันอย่างนี้แน่นอน

หากเทียบเคียงพฤติกรรมของคนไทยในสังคมปัจจุบันกับแนวคิดของลัทธิของครูทั้ง 6 ที่ได้กล่าวมาในบทที่ 2 และ บทที่ 3 จะเห็นว่า พฤติกรรมของคนไทยในสังคมปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงไป เพราะได้รับอิทธิพลคำสอนหรือทรรศนะของปรัชญาจารวากและอชิตเกสัมพล โดยตรง เพราะทั้ง 2 ลัทธิมีความเชื่อเหมือนกันว่า มนุษย์ตายแล้วสูญ ไม่มีความดี ความชั่ว ไม่มีโลกหน้า ไม่มีนรกสวรรค์ เพราะทั้ง 2 ลัทธิต่างมีทรรศนะมองชีวิตมนุษย์เหมือนกับวิทยาศาสตร์สมัยใหม่โดยมองว่า มนุษย์คือกลุ่มก่อนของสสาร ส่วนสิ่งที่เรียกกันว่า จิตใจ เป็นเพียงผลผลิตของสสาร ชีวิตมนุษย์เกิดมาจากสสาร คือวัตถุซึ่งเป็นเพียงส่วนกายภาพของมนุษย์อย่างเดียว

ส่วนจิตใจเป็นเพียงส่วนหนึ่งของวัตถุเป็นส่วนหนึ่งของร่างกายเท่านั้น เมื่อมนุษย์เป็นสสารแล้วเมื่อตายไปร่างกายและจิตย่อมถูกสลายไปพร้อมกัน จิตใจเป็นผลผลิตจากการรวมตัวกันอย่างเหมาะสมของสสารทั้งหลายก็พลอยดับไปด้วย สิ่งที่เหลืออยู่คือโลก กล่าวคือร่างกายและโลกภายนอกตัว เมื่อคนเราตาย ธาตุ 4 คือ ดิน นำ ไฟ และลม จะกลับคืนไปสู่ธาตุ 4 ดั้งเดิม แต่ธาตุทั้ง 4 ไม่เทียงแท้เปลี่ยนแปลงได้ หากพิจารณาทรรศนะทั้ง 2 ลัทธินี้ผ่านหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาพบว่าทรรศนะของลัทธิครูทั้ง 2 เป็นอุจเฉททิฏฐิ

หลักคำสอนเรื่องสังสารวัฏจึงเป็นเรื่องสำคัญสำหรับคนไทยในสังคมปัจจุบันที่จะต้องปรับเปลี่ยนทรรศนะ ความเห็น ความเชื่อ ให้มีความถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา เพราะเรื่องสังสารวัฏเป็นเรื่องละเอียดอ่อน หากคนไทยในสังคมปัจจุบันไม่ทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้งแล้ว ก็จะทำ

ให้เกิดความสับสนไขว่เขว ไม่มีจุดยืนที่แน่นอน อันจะนำไปสู่มิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม พระพุทธศาสนาเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนล้วนเคยเกิดมาแล้วนับชาติไม่ถ้วน ทั้งเกิดในภพภูมิที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ตามกฎแห่งกรรม

หลักคำสอนเรื่องสังสารวัฏกับหลักคำสอนเรื่องกรรมจึงมีความสัมพันธ์อย่างแยกจากกันไม่ได้ เพราะผลของกรรมบางอย่างตามหลักพระพุทธศาสนาไม่สามารถให้ผลได้ในปัจจุบันชาติอย่างที่เรียกกันว่า กรรมติดจรวด แต่ต้องให้ผลในชาติหน้า หรือในชาติต่อๆ ไป กฎแห่งกรรมจะสมบูรณ์ไม่ได้หรือเป็นไปไม่ได้เลย หากไม่มีการเกิดใหม่หรือการเวียนว่ายตายเกิด

จะเห็นว่า สภาพของสังคมไทยในปัจจุบัน ความเชื่อในเรื่องของกรรม โลกหน้าโอปปาติกะและสังสารวัฏมีแนวโน้มที่จะลดความหนักแน่นหรือมีความเชื่อมั่นลงไปเรื่อยๆ ทั้งนี้เพราะผู้คนในสังคมไทยที่มีโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ มองว่าอะไรที่ไม่สามารถพิสูจน์ทดลองให้เห็นเป็นจริงด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ แล้ว สิ่งนั้นมักถูกมองว่าเป็นเรื่องเหลวไหลเป็นเรื่องของ ไสยศาสตร์ ไม่มีความเป็นจริงเชิงประจักษ์ ไม่สามารถนำมาอธิบายได้ ด้วยการมีโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์เช่นนี้ การสอนเรื่องกรรม โอปปาติกะ โลกหน้า นรก สวรรค์ ตลอดจนถึงเรื่องสังสารวัฏจึงเป็นเรื่องที่ทวนกระแสของสังคมสมัยใหม่เป็นอย่างมาก

4.7 ความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

ผู้วิจัยได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า ความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายนั้น หมายถึง ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับปัญญา ที่เป็นความรู้เห็นในสภาวธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤต (เป็นกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศลได้แก่วิบาก กิริยา รูป และนิพพาน) โดยมีความสัมพันธ์และเกื้อกูลอยู่ 2 ระดับ คือ

4.7.1 ความสัมพันธ์ในระดับโลกิยะ

จุดหมายของพระพุทธศาสนาคือวิมุตติ ความหลุดพ้น หรือนิพพาน ในที่นี้หมายถึงเป้าหมายและไม่ต้องขึ้นต่อองค์พระศาสดา ปัจจัยที่ส่งทอดไปจนถึงเป้าหมาย เป็นจุดหมายบังคับให้ต้องมีปัญญา ปัญญาที่เป็นตัวทำให้ถึงเป้าหมายก็ด้วยอาศัย ศรัทธา เป็นจุดเริ่มหรือเป็นสื่อนำให้เกิดเป็น 3 ขั้นตอน คือ ศรัทธาเป็นตัวเริ่มต้นนำเข้าสู่ปัญญา แล้วปัญญาก็เป็นตัวนำไปสู่เป้าหมาย ทั้งสามอย่างนี้ต้องมีความสัมพันธ์กันไม่สามารถขาดอย่างใดอย่างหนึ่งได้ศรัทธามีลักษณะเป็นสื่อนำสู่ปัญญาและพ่วงมากับความเป็นอิสระ (พระเทพเทวี (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2535, หน้า 113) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ คือ ความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเซ่นสรวงที่เซ่นสรวงแล้วมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ สัตว์ที่เป็น โอปปาติกะมี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้ และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็มีอยู่ในโลก (ม.อุ., เล่ม 14, หน้า 174-176)

จะเห็นได้ว่า โลกิยสัมมาทิฏฐิหรือโลกิยปัญญา คือปัญญาที่เป็นการรู้เห็นในส่วนที่ยังมีกิเลสเป็นส่วนประกอบเกี่ยวข้องอยู่ หมายถึง ความรู้เห็นที่เป็นเรื่องที่ถูกต้องตามความเป็นจริงที่ว่า การกระทำดีหรือชั่วมี ผลของการกระทำดีหรือชั่วมี พ่อแม่คือผู้มีพระคุณ ผู้ที่เกิดมาแล้วโตเต็มตัวทันที่

เมื่อตายไปก็ไม่เหลือซาก ได้แก่ พวกเทวดาและสัตว์นรกมี บุคคลผู้หลุดพ้นแล้วและสอนให้ผู้อื่นได้รู้ตามมี ซึ่งเป็นแต่เพียงปัญญารู้เห็นในสิ่งเหล่านี้เท่านั้น ยังไม่ใช่ปัญญาในการละและตัดขาดเพื่อความหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย อวิชชา (ขุ.จู., เล่ม 30, หน้า 45-46) เป็นเครื่องปิดกั้นปัญญารู้เห็นตามความเป็นจริง ปัญญาจะเกิดขึ้นได้ ก็ด้วยอาศัยความสัมพันธ์ของปัจจัยเพื่อการเกิดขึ้นแห่งปัญญาหรือสัมมาทิฏฐิ มี 2 ประการ คือ ปรโตโฆสะ (การได้สดับจากบุคคลอื่น) และโยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย) (องฺ.ทุก., เล่ม 20, หน้า 115) ผู้ที่มีความปรารถนาจะบรรลุธรรมคืออรหัตตผลและนิพพาน (ขุ.อิติ., เล่ม 25, หน้า 306) ปัจจัยขั้นพื้นฐานที่สำคัญที่สุดที่จะทำให้เกิดความสัมพันธ์ คือ ศรัทธา และศรัทธาที่เกิดจากความเป็นผู้มีมิตรดี หรือปรโตโฆสะ ในทางพระพุทธศาสนาหมายถึง พระรัตนตรัย และโยนิโสมนสิการ คือการทำไว้ในใจสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยงในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์ ในสิ่งที่เป็นอัตตาว่าเป็นอัตตาหรือโดยญาณหยั่งรู้โดยสมควรแก่การกำหนดรู้อริยสัจ (ม.มู.อ., เล่ม 1, หน้า 71) เพราะอาศัยศรัทธาเป็นต้นเหตุแห่งปัจจัยของความสัมพันธ์จึงทำให้ได้มาซึ่งปัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด ... พึงหวังข้อนี้ได้ว่าจักเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มาก” (สำ.ม., เล่ม 19, หน้า 3)

4.7.2 ความสัมพันธ์ในระดับโลกุตระ

ความสัมพันธ์ของศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับโลกุตตระ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2545, หน้า ๓๕๔) หมายถึง ความสัมพันธ์หรือเกี่ยวข้องกันระหว่างศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับปัญญาที่ข้ามพ้นโลก (ที.สี.อ., เล่ม 217, หน้า 190) สลัดออกไปแล้วจากโลก ไม่กลับมาสู่โลก ไม่เนื่องในภพทั้งสาม ในที่นี้ คือความสัมพันธ์ที่อยู่ในระดับที่เป็นความรู้อริยสัจจ์ 4 หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือรู้อกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและกุศลมูล หรือเห็นปฏิจจสมุปบาท เป็นความรู้เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงพ้นจากความเศร้าโศกและความคับแค้นใจ เพื่อดับทุกข์และความเสียใจ เพื่อบรรลุทางอันประเสริฐ (ที.ม.อ., เล่ม 214, หน้า 197) การบรรลุสู่เป้าหมายในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องมือ และต้องเป็นปัญญาที่รู้ชัดในระดับโลกุตระ คือ ปัญญาในมรรค 4 ผล 4 (อภิ.วิ., เล่ม 37, หน้า 500) โลกุตตรปัญญาจะเกิดได้ก็ด้วยอาศัย สิกขา หรือการศึกษาการเล่าเรียนให้รู้ให้เข้าใจ และฝึกหัดปฏิบัติให้ทำได้ทำเป็น ตลอดจนแก้ไขปรับปรุงหรือพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นไปจนถึงความสมบูรณ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2545, หน้า 446) การพัฒนาโลกียปัญญาให้เป็นโลกุตตระปัญญา บรรพชิตและคฤหัสถ์สามารถได้ โลกุตตรปัญญาเหมือนกัน แต่มีสิกขาในการพัฒนาปัญญาที่แตกต่างกัน เพื่อสามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม

จะเห็นได้ว่า ปุถุชนผู้อยู่ครองเรือนที่เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ และที่เป็นผู้ยังบริโภคกามเป็นผู้หวังประโยชน์สุข ทางในการทำความดีที่ประเสริฐสุด และเหมาะสมแก่เภทคฤหัสถ์ คือ ควรเริ่มจากการบำเพ็ญทาน เพราะการมีจิตคิดที่จะให้เป็นกุศลในขั้นต้น ที่มีความยินดีและไม่ยึดติดในสิ่งของเป็นผู้เห็นประโยชน์ในการให้แก่ผู้อื่นด้วยความยินดี ควรประพฤติธรรมสม่ำเสมอด้วยศีล ศีลที่ปฏิบัติดีแล้วทำให้เกิดความละอายและสะดุ้งกลัวต่อบาปอกุศลทั้งหลาย จึงมุ่งกระทำในสิ่งอันเป็นกุศล และควรเจริญเมตตาภาวนา เพื่อให้ได้รู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจ ธรรม 3 ประการเมื่อเจริญให้มากแล้ว ความข้ามพ้นจากความเศร้าโศกและความคับแค้นใจ ความดับทุกข์และความเสียใจย่อมเกิดขึ้น ผลแห่ง

ความสุขก็จะเกิดมีแก่ตน และมีผลต่อความเป็นอยู่ร่วมกันของคนในสังคม เพราะสุขที่เกิดแก่บุคคลผู้ทำให้จิตที่อบรมดีแล้ว ไม่คิดที่จะเบียดเบียนซึ่งกันและกัน สังคมส่วนน้อยและใหญ่ จึงอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข และยังส่งผลต่อการบรรลุอริยมรรค อริยผลตั้งแต่ขั้นต้นไปจนถึงเป้าหมายเป็นลำดับต่อไป

บทที่ 5
สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง สัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา มีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ (1) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก (2) เพื่อศึกษาสัมมาทิฏฐิในการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา (3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในสังคมไทย สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะได้ดังนี้

5.1.1 การเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวไว้ว่า ความเชื่อที่มีปัญญาประกอบและกลั่นกรองในการตัดสินใจ หมายถึง ความเชื่อในพระรัตนตรัย ที่มีการเกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมของพระพุทธศาสนา สร้างปัญญาให้เกิดขึ้น และต้องสัมพันธ์กับเป้าหมาย คือ นิพพาน มีความทำให้ใจผ่องใสเป็นลักษณะ ทำให้บุคคลมีความคิดถูกต้องตามความเป็นจริงเกิดสัมมาทิฏฐิขึ้น มีความทำให้แล่นไปด้วยดีเป็นลักษณะ กระทำความเพียรเพื่อถึง เพื่อบรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง คือ อริยสัจ มูลเหตุที่ทำให้เกิดเชื่อมี 4 ประการ คือ รูป ความเศร้าหมอง เสียง ธรรม เกิดความชอบใจเลื่อมใสจึงน้อมใจที่จะนับถือ และความเชื่อยังมีความสำคัญตามความหมายและหน้าที่ 3 ประการคือ 1) เป็นพื้นฐานในกระบวนการพัฒนาสู่ปัญญา 2) เป็นพื้นฐานในกระบวนการปฏิบัติกัมมัฏฐาน 3) เป็นส่วนประกอบพื้นฐานในหมวดธรรม ความเชื่อมีอยู่ด้วยกัน 4 ประเภท คือ 1) กัมมสัทธา เชื่อกฎแห่งกรรม 2) วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม 3) กัมมัสสกตสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน 4) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ศรัทธายังมีคุณค่าและประโยชน์ในการพัฒนามนุษย์ถึง 4 ฐานะคือ 1) ฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาให้ได้อริยทรัพย์ 7 ประการ ได้แก่ สัทธา สีล หิริ โอตตัปปะ สุตะ จาคะ ปัญญา อันเป็นทรัพย์ที่ประเสริฐไม่เป็นของผู้อื่นนอกจากตนเอง 2) ฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาให้บุคคลข้ามโอฆะ 4 คือ กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา บุคคลที่สามารถข้ามโอฆะได้ย่อมถึงนิพพาน 3) ฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาให้บรรลุธรรมของพระอรหันต์ เพราะความเชื่อธรรมของพระอรหันต์บุคคลย่อมบรรลุอรหันต์ 4) ฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาบุคคลผู้อยู่ครองเรือนให้ได้รับทั้งประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ภายหน้า บุคคลเมื่อมีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องของคำว่า “ความเชื่อ” ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาเถรวาท จะมีผลทำให้บุคคลเกิดปัญญา และปัญญาทำให้บรรลุถึงเป้าหมาย คือ นิพพาน ในที่สุดความสัมพันธ์ของศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายของพระพุทธศาสนานั้น ผลจากการวิจัยพบว่า ความสัมพันธ์สามารถแบ่งออกได้ 2 ระดับ คือ ในระดับโลกิยะ เป็นความสัมพันธ์หรือความเกี่ยวข้องกันของศรัทธากับเป้าหมายในระดับปัญญา ที่เป็นความรู้เห็นในสภาวธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤต ซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นกามาวจร รูปาวจร และอรูปาวจร ได้แก่ รูปขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ เป็นความสัมพันธ์ของศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในระดับขั้นต้นของความสัมพันธ์ ที่เกิด

จากปัจจัยขั้นพื้นฐานที่สำคัญ คือ ปรโตโฆสะ หมายถึง พระรัตนตรัย และโยนิโสมนสิการ เมื่อศรัทธาเกิด จึงมีความสนใจ ได้เข้าไปหา เพื่อที่จะได้นั่งใกล้ และเงี่ยหูเพื่อการฟังธรรม แล้วจดจำธรรมนั้นไว้เพื่อพิจารณาเนื้อความแห่งธรรม เพราะการได้ฟังธรรมปริยายนี้ ย่อมเกิดปัญญาขั้นต้น มีความสำคัญและประโยชน์ คือเกิดโลกิยปัญญา เมื่อพัฒนาโลกิยปัญญาให้รู้ยิ่งรู้แจ้งจะได้โลกุตตรปัญญา อันเป็นเครื่องมือในการบรรลุเป้าหมาย อีกทั้งยังมีผลต่อการเป็นอยู่อย่างสงบสุขในภพปัจจุบัน และมีประโยชน์สุขต่อภพหน้าที่มีสุคติภพเป็นที่ไป

ความสัมพันธ์ของความเชื่อในฐานะเป็นปัจจัยเริ่มต้นของการปฏิบัติตามอริยมรรคเมื่อศรัทธาในพระพุทธเจ้า จึงมีความสนใจตั้งใจฟังธรรม ฟังดีแล้วย่อมได้ปัญญา เมื่อปฏิบัติตามคำสั่งสอนที่มีอริยมรรคเป็นต้น ย่อมเกิดความรู้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ คือ นิพพาน และในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลของเครื่องข่มนิวรณ์ เพราะศรัทธาทำให้เกิดปัญญา และปัญญาเป็นเครื่องข่มและกำจัดนิวรณ์ โลกิยปัญญายังเป็นปัญญาที่อยู่ในระดับรู้เรื่องโลก มีความจำเป็นต้องพัฒนาให้เป็นโลกุตตรปัญญา ปัญญาแห่งความรู้แจ้งในโลกุตตรธรรมได้เช่นกัน

5.1.2 สัมมาทิฏฐิในการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา

“สัมมาทิฏฐิ ” ความหมายตามตัวอักษร หมายถึง ความเห็นถูก เห็นชอบ ความเข้าใจถูกต้อง และความสมบูรณ์สูงสุดคือนิพพาน มีคำที่เป็นไวพจน์ คือ “อุชุคตา” (ความเห็นดำเนินไปตรง) ธรรมที่คอยกำกับศรัทธาและ “ปัญญา” (ความรู้ทั่ว คือรู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ รู้สิ่งที่ควรทำควรเว้นในความหมายตามคัมภีร์ และนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาหมายถึง ความเห็นถูก คือ การมีความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องโลกและความเป็นไปของชีวิตว่าเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ คือ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา โดยใช้ปัญญาพิจารณาเพื่อพัฒนาไปสู่ความหลุดพ้น คือนิพพาน วัตถุประสงค์ของสัมมาทิฏฐิ เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชน คือ บุคคลผู้มีสัมมาทิฏฐิย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพยดาและมนุษย์ ความสำคัญของสัมมาทิฏฐิ คือเป็นประดุจแกนนำ เป็นหัวหน้า เป็นนายสารถี ดังเป็นบุพนิมิตแห่งการรู้แจ้งอริยสัจ เป็นเหตุปัจจัยให้กุศลธรรมอื่น ๆ ได้เกิดขึ้น เพราะความเห็นเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่อาจนำวิถีชีวิตและสังคมมนุษย์ไปสู่ความดีความเจริญ ดังนั้น การได้ศึกษาความสำคัญของสัมมาทิฏฐิเป็น “ปฐมสู่นิพพาน” จะช่วยให้เกิดความเข้าใจไปตามลำดับเป็นพื้นฐานต่อไป

ประเภทของสัมมาทิฏฐิ มี 2 ประเภท (1) โลกียสัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นชอบระดับโลกีย์ ที่เนื่องอยู่ในกระแสโลก โดยยังเป็นไปตามธรรมนองคลองธรรมอันดีงามในสังคม และสอดคล้องกับหลักศีลธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่จำเป็นต้องมีในระดับพื้นฐาน เป็นการจูงใจให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำให้ตนและสังคมอยู่อย่างสงบสุข เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะมี 2 ระดับ คือ 1) กัมมัสสกตาญาณ หมายถึง ความรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน หรือรู้ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่ง เป็นความรู้ความเชื่อในระดับค่านิยมพื้นฐาน และ 2) สัจจานุโลมิกญาณ หมายถึง ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ หรือ ญาณอันเคลื่อนคล้อยไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริงตามหลักอริยสัจ 4 เป็นญาณที่ยังอยู่ในระดับโลกิยะ ซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนา-ญาณ และ (2) โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องตามอย่างที่มันเป็น หรือความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริงตามสภาวะของธรรมชาติ ซึ่งเป็นความรู้ในระดับที่เหนือกระแสโลก เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สัมมาทิฏฐิอันเป็น

อริยะ” หรือ“สัมมาทิฏฐิที่ไม่มีอาสวะมี 2 ระดับ คือ (1) สัจจานุโลมิกสัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความรู้ที่อนุโลมตามสัจธรรม ในขั้นนี้จะเรียกว่าเป็นโลกุตตรสัมมาทิฏฐิเลยทีเดียวก็ยังไม่ได้เพราะยังไม่เข้าถึงตัวสัจธรรมที่แท้จริง และ (2) สัจจปฏิเวธสัมมาทิฏฐิ หมายถึง สัมมาทิฏฐิในขั้นที่รู้แจ้งแทงตลอดซึ่งสัจธรรมเป็นความรู้เกิดมาจากการเจริญภาวนาหรือการพัฒนาปัญญาตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 จนรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยสัมมาทิฏฐิมี 2 ระดับ คือ

1) หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกียสัมมาทิฏฐิ มี 10 หมวด คือ (1) ทานที่ให้แล้วมีผล (2) ยัญที่บูชาแล้วมีผล (3) การเซ่นสรวงมีผล (4) ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วมีอยู่ (5) โลกนี้มี (6) โลกหน้ามี (7) มารดามีคุณ (8) บิดามีคุณ (9) สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี และ (10) สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมี

2) หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกุตตรสัมมาทิฏฐิอริยมรรคมีองค์ 8 มี 8 หมวด คือ (1) สัมมาทิฏฐิ มีความคิดเห็นชอบถูก (2) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ คือ คิดถูกต้อง (3) สัมมาวาจา เจรจาชอบ คือ พูดจาถูกต้อง (4) สัมมากัมมันตะ กระทำในทางที่ถูกต้อง (5) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ อาชีพสุจริต (6) สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ (7) สัมมาสติ ตั้งสติชอบถูก (8) สัมมาสมาธิ คือ ความตั้งใจชอบ

ปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ เป็น 2 ระดับ คือ (1) ปัจจัยภายนอก (ปรโตโฆสะ) หมายถึง เสียงจากภายนอกมีครอบคลุมถึงสภาพแวดล้อมภายนอกทุกประเภทที่มีอิทธิพลต่อการหล่อหลอมชีวิตของบุคคล เช่น คำแนะนำ การโฆษณา ข้อมูล ข่าวสาร เรียกว่า ปัจจัยทางสังคม เช่น พ่อ แม่ ครู อาจารย์ มิตรสหาย คนมีชื่อเสียง สื่อมวลชน ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นความรู้เกี่ยวกับโลกและชีวิตในทางถูกต้องดีงามเท่านั้น เรียกว่า “กัลยาณมิตร” มี 2 ด้าน คือ 1) คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงออกภายนอก คือ คุณสมบัติที่ดี 7 ได้แก่ 1. ปิโย เป็นที่รัก 2. ครุ น่าเคารพ 3. ภาวนีโย น่ายกย่อง 4. วตฺตาจ พูดให้ได้ผล 5. วจนกฺขโม อดทนต่อถ้อยคำ 6. คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา ทำเรื่องยากให้เข้าใจง่าย 7. โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในทางที่ เหลวไหล และ 2) ที่แสดงอยู่ภายในคือ ธรรมของคนดีมี 7 ประการได้แก่ 1. ธัมมัญญุตา รู้หลักและรู้จักเหตุ 2. อัตถัญญุตา รู้ความมุ่งหมาย 3. อัตตัญญุตา รู้จักตน 4. มัตตัญญุตา รู้จักปประมาณ 5. กาลัญญุตา รู้จักกาล 6. ปริสัญญุตา รู้จักชุมชน 7. ปุคคลัญญุตา รู้จักบุคคล และ (2) ปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ) หมายถึง การสร้างสัมมาทิฏฐิด้วยวิธีการแห่งปัญญา

5.1.3 ความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

ในปัจจุบันสังคมไทยยังปรากฏอิทธิพลของทรรศนะของลัทธิต่างๆ เช่น ลัทธิครูทั้ง 6 จากความคลาดเคลื่อนผิดพลาดในทางพุทธศาสนาที่ถูกบิดเบือนด้วยความเข้าใจในหลักธรรมที่ผิดในทรรศนะที่เกี่ยวกับเรื่องกฎแห่งกรรม เรื่องโอปปาติกะ และเรื่องสังสารวัฏ เช่น กรณีของความเชื่อเรื่องกรรมที่คนในสังคมไทยส่วนมากมองกรรมในแง่ของตัวผล คือ เป็นผลของการกระทำในครั้งอดีตชาติและผลของกรรมในอดีตชาติ คนในสังคมไทยส่วนมากเชื่อว่ามีจริง แต่ยังเข้าใจคลาดเคลื่อน เช่นเชื่อว่าผีสางเทวดานั้นจะต้องมีอำนาจมากกว่ามนุษย์ สามารถให้คุณให้โทษได้ เพราะฉะนั้นจึงได้ยึดถือเอาเป็นที่พึ่งและเป็นเหตุให้อ้อนวอนบวงสรวง ส่วนความเชื่อในเรื่อง สังสารวัฏในประเด็นที่

เกี่ยวกับนรกสวรรค์และการเวียนว่ายตายเกิดนั้น คนในสังคมไทยส่วนมากจะไม่เชื่อว่ามีจริงเพราะเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้อย่างชัดเจนได้ คนส่วนใหญ่จึงมุ่งแต่สนองตอบความต้องการของตนเองเป็นหลักเพราะยึดถือว่าเกิดหนเดียวตายหนเดียวนั่นเอง

ในงานการวิจัยการศึกษาเรื่อง สัมมาทิฏฐิกับการปรับเปลี่ยนรับเอาพระพุทธศาสนา ทำให้ผู้วิจัยพบว่า ทรรศนะที่เป็นมิจฉาทิฏฐินั้นอาจทำให้มีชีวิตมีทรรศนะต่อสิ่งต่างๆ ที่ผิดพลาดเกิดขึ้นได้ ดังนั้น หลักธรรมอันสำคัญในทางพุทธศาสนาที่จะทำลายทรรศนะที่ผิดพลาดนี้ได้คือ สัมมาทิฏฐิโดยปัจจัยที่ก่อให้เกิดสัมมาทิฏฐินี้ได้ก็คือ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยที่สนับสนุนซึ่งกันและกัน อีกปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ กัลยาณมิตร ซึ่งเป็นผู้กระตุ้นเตือนปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการให้เจริญงอกงามไพบูรณ์ยิ่งขึ้น ทำลายทรรศนะอันเป็นมิจฉาทิฏฐิให้สิ้นไปเหลือไว้แต่ความเห็นแจ้งในสรรพสิ่งตามความเป็นจริงนั่นเอง

5.2 ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง สัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา ยังมีประเด็นที่น่าศึกษาอีกมากมายเพราะเป็นเพียงทรรศนะที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงพุทธศาสนาเท่านั้น ซึ่งจากการศึกษาวิจัยทำให้เห็นว่าสังคมไทยในปัจจุบันนี้น่าจะมีองค์กรทางพุทธศาสนาที่ให้ความรู้ทางพุทธศาสนาที่ถูกต้องตามทรรศนะที่แท้จริง แต่ที่พบเห็นในปัจจุบันตามสื่อต่างๆ กับพบว่าส่วนหนึ่งที่ทำให้หลักการพุทธศาสนาคลาดเคลื่อนเปลี่ยนไปสู่แนวความคิดหรือทรรศนะที่เป็นมิจฉาทิฏฐิเอนเอียงไปในลัทธิต่างๆ นั้นกลับเป็นบุคลลากรทางศาสนาที่พุทธศาสนาที่เรียกว่าพุทธบริษัท 4 อันได้แก่ อุบาสก อุบาสิกา ภิกษุ ภิกษุณี เองที่ทำให้หลักการหรือทรรศนะทางพุทธศาสนาเปลี่ยนไป

ความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาที่ประกอบด้วยเหตุผล มีปัญญาเป็นเครื่องกลั่นกรองให้ศรัทธาถูกต้องตรงตามความเป็นจริง เกิดจากปัจจัยภายนอกคือพระรัตนตรัยและโยนิโสมนสิการ เมื่อศรัทธาเกิดย่อมได้ปัญญาและส่งต่อให้บรรลุนิพพาน อันเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนทุกท่านควรที่จะต้องรับรู้รับทราบ และนำไปใช้อย่างถูกต้อง เพื่อให้เกิดศรัทธาถูกต้องตามความหมาย หน้าที่ ความสำคัญและประโยชน์ ที่มีความสัมพันธ์กับเป้าหมาย ดังนั้น จึงต้องทำความรู้ ความเข้าใจกับคำศัพท์ว่า “ศรัทธา” ให้ถูกต้อง เพื่อจะได้รับผลประโยชน์สูงสุดคือนิพพาน โดยมีข้อเสนอ ดังนี้

5.2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ควรมีการนำเสนอและการใช้คำศัพท์ให้ถูกต้อง ให้ตรงกับความหมาย และหน้าที่ เพื่อให้บุคคลได้เกิดศรัทธาอย่างถูกต้องต่อสิ่งที่ศรัทธา หากความหมายและหน้าที่ไม่ประกอบด้วยปัญญาแล้วก็จะเข้าใจผิดและคลาดเคลื่อนไป โดยผู้วิจัยขอเสนอดังนี้ว่า

1) เพื่อให้เกิดการพัฒนาสังคม ควรอธิบายความหมายอย่างตรงไปตรงมา และอย่างถูกต้องกับสิ่งที่ทำให้เกิดปัญญาและตรงตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้น เพื่อให้ศรัทธานั้นเป็นศรัทธาที่ไม่เป็นไปเพื่องมงาย สังคมเกิดความคิดถูกเห็นถูกด้วยปัญญา จะไม่สร้างปัญหาให้สังคมสำหรับผู้ที่มีศรัทธาแตกต่าง และไม่เกิดความสับสนในความหมายนั้นๆ

2) การจัดการศึกษาและเพื่อพัฒนาความรู้แบบบูรณาการและเผยแผ่ไปสู่พุทธศาสนิกชนโดยมีจุดเริ่มต้นที่วัด โรงเรียน และสื่อการเรียนรู้เกี่ยวกับศาสนาพุทธเพื่อให้เข้าถึงใจของคนทุก

ระดับชั้น แต่จะต้องดำเนินต่อไปให้ถึงเป้าหมาย คือ นิพพาน อันเป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา

3) เสริมสร้างความรู้เกี่ยวกับความเชื่อให้พุทธศาสนิกชนอย่างถูกต้อง ให้เห็นถึงที่มาที่ไปและขั้นตอนของความเชื่อมโยงกับเป้าหมายของพระพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดปัญญาอันมีผลต่อการดำเนินชีวิต ไม่เกิดการหวั่นไหวในศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา และสามารถนำพาตนเองให้ออกจากวัฏฏทุกข์ เป็นอิสระและหลุดพ้นได้อย่างสิ้นเชิง

5.2.2. ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

การศึกษาเรื่อง สัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และตำราอื่นๆ ทำให้ทราบถึงการเกิดความสัมพันธ์ตั้งแต่ระดับโลกิยะ ระดับโลกุตตระและเป้าหมาย จึงควรที่จะมีการศึกษาในรายละเอียดในแต่ละระดับ หัวข้อที่น่าจะทำการวิจัย ในงานวิจัยครั้งต่อไป คือ

(1) ควรศึกษาถึงกระบวนการการเปลี่ยนแปลงทางพุทธศาสนาว่ามีผลต่อการดำเนินชีวิตอย่างไร

(2) ศึกษาความเป็นมาของการเปลี่ยนแปลงพุทธศาสนาก่อนพุทธกาลกับความเชื่อที่ถูกต้องในสังคมไทย

(3) ศึกษามิจฉาทิฏฐิที่เป็นต้นต่อนำไปสู่ความเห็นที่ไม่ถูกต้อง และมีวิธีใดบ้างที่จะสามารถเปลี่ยนแปลงความเห็นผิดให้กลายเป็นความเห็นที่ถูกต้องได้

(4) ควรศึกษาเปรียบเทียบสัมมาทิฏฐิกับมิจฉาทิฏฐิว่าธรรมสองอย่างนี้มีส่วนต่างกันอย่างไรบ้าง

(5) ควรศึกษาสัมมาทิฏฐิกับการเปลี่ยนปรับรับเอาพระพุทธศาสนาในสังคมอินเดียกับสังคมไทยว่าเหมือนหรือต่างกันอย่างไร

บรรณานุกรม

1. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏ-ราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. (2537). *พระสูตรและอรรถกถาแปล เล่มที่ 1 ภาคที่ 2 ตอนที่ 2.* พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

2. ข้อมูลทุติยภูมิ

1) หนังสือทั่วไป

กรุณา – เรืองอุไร กุศลาสัย. (2532). *อินเดียสมัยพุทธกาล*. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์.

จรูญ ลีลา. (2535). *หลักการพัฒนาชีวิตตามแนวพุทธจริยศาสตร์*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียน-สโตร์.

ฉลอง พันธ์จันทร์. (2551). *ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับศาสนา.* กรุงเทพฯ : ประสานการพิมพ์.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2540). *ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา***.** กรุงเทพฯ : บริษัทสามัคคี-สาส์น จำกัด.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2538). *ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. (2550). *ปรัชญาศาสนาประยุกต์*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดวงแก้ว.

พุทธทาสภิกขุ. (2541). *พุทธธรรมประยุกต์*. กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิ.

_____. (2543). *พระบรมศาสดากับศาสนาอื่น*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.

_____. (2518). *มหิดลธรรม.* กรุงเทพฯ : หจก. การพิมพ์พระนคร.

_____. (2519). *โมกขธรรมประยุกต์.* กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิ.

_____. (2536). *อริยสัจจากพระโอษฐ์ภาคปลาย.* กรุงเทพฯ : หจก. การพิมพ์พระนคร.

_____. (2515). *การศึกษาชนิดที่ไม่เลื่อนชั้นตัวเอง.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

พินิจ รักทองหล่อ. (2540). *ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ์ฉบับประมวลธรรมเล่ม 3.* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ปยุตฺโต). (2536). *พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21.* กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิกจำกัด.

_____ . (2535). *พระพุทธศาสนาในฐานะรากฐานของวิทยาศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____ . (2532). *พุทธศาสนากับสังคมไทย,* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมล-

คีมทอง.
พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2538). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.* กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
_____. (2545). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม.* พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : สื่อตะวัน.
_____. (2546). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ.* พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด.
_____. (2536). *พุทธธรรม.* พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
_____. (2543). *รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้.* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : เอดิสัน เพรส โปรดักส์.
_____. (2545). *พระไตรปิฎกสิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้ (ฉบับสองภาษา).* กรุงเทพฯ : บริษัทเอส. อาร์.พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์จำกัด.
พระพรหมคุณาภรณ์ (ปอ. ปยุตฺโต). (2549). *ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ : พิมพ์สวย.
_____. (2546). *พุทธธรรม.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
_____. (2539). *แสงเงินแสงทองของชีวิต*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
_____. (2533). *ปรัชญาการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.
_____. (2535). *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม* . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ปัญญา.
_____. (2551). *เชื่อเรื่องกรรม รู้กรรม แก้กรรม*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย.
พระมหาแหวนทอง ปุณฺญาคโม. (2540). *วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในพระสูตรและพระวินัย.* กรุงเทพฯ : สภามหามกุฏราชวิทยาลัย.
พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2542). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา,* พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2525). *ปรัชญาการศึกษาไทย.* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.
พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). (2534). *ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย,* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
ไมเคิล อี. พอร์ตเตอร์. (2545). *ยุทธวิธีการแข่งขัน.* เรียบเรียงโดย สมคิด จาตุศรีพิทักษ์ สุวินัย ต่อศิริ-สุข และอุตตม สาวนายน. กรุงเทพฯ : บริษัทซีเอ็ดยูเคชั่นจำกัด.
ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้น.
วศิน อินทสระ. (2530). *แก่นพุทธศาสตร์ อริยสัจ 4*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
วศิน อินทสระ.(2545). *โยนิโสมนสิการ วิธีคิดเพื่อเอาชนะความทุกข์*. กรุงเทพฯ : บริษัท โอเอสพ-ริ้นติ้ง เฮาส์ จำกัด.
วัชรี ทรงประทุม. (2547). *ความคิดทางการเมืองในพระพุทธศาสนา.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคาแหง.

วิจิตร เกิดวิสิษฐ์. (2535). *ปรัชญาครูทั้ง 6 ในสมัยพุทธกาล,* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย.

สุจิตรา อ่อนค้อม. (2542). *ศาสนาเปรียบเทียบ*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว.

เสถียร พันธรังสี. (2542). *ศาสนาเปรียบเทียบ*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2546). *ฮินดู-พุทธจุดยืนที่แตกต่าง*. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.

สมบูรณ์ ศุภศิลป์. (2537). *เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ.* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมิต.

สมภาร พรมทา. (2536). *ปรัชญาสังคมและการเมือง.* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สนิท ศรีสำแดง. (2544). *ปรัชญาเถรวาท.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2532). “ความนำปรัชญาอินเดีย”. ใน *ปรัชญาบุรพทิศ*. ทรงวิทย์ แก้วศรี บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พจำกัด.

2) วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์

ปถมพร ตะละภัฏ. (2554). *การศึกษาวิเคราะห์สัมมาทิฏฐิในการสร้างสันติสุขในสังคมไทย*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระครูสังฆรักษ์อรุณ เขมจิตฺโต. (2548). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง ทิฏฐิ 62 ในพรหมชาลสูตร*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฎราชวิทยาลัย.

พระมหาจำรัส เขมโชโต. (2545). *การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวความคิดทางจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฎราชวิทยาลัย.

พระมหาทวี มหาปญฺโญ. (2545). *การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในธัมมปทัฏฐกถา*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหากุฎราชวิทยาลัย.

พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร (พรรณนา). (2546). *สัมมาทิฏฐิกับการพัฒนาชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา*. สารนิพนธ์หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสิทธิพิพัฒน์ สิริปญฺโญ. (2555). *การศึกษาวิเคราะห์พุทธจริยาต่ออัญญเดียรถีย์ในสมัยพุทธกาล*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฎราชวิทยาลัย.

พระมหาสำรวย จารุวณโณ (บุญส่ง). (2540). *การศึกษาความสัมฤทธิ์ผลในการเปิดรับข่าวสาร ด้านพุทธธรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม ณ วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระอุดมศักดิ์ ปิยวณฺโณ (จันทบุตร). (2548). *การดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขตามแนวพุทธจริยศาสตร์ : ศึกษากรณีทิศ 6*. วิทยานิพนธ์ศาสนาศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์. (2544). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมิจฉาทิฏฐิในพุทธศาสนาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

3) บทความ

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิธิบุณยากร). (2551). *"มนุษย์กับความขัดแย้ง : โลกทัศน์และ ชีวทัศน์ในพระพุทธศาสนา"*. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ พระพุทธศาสนากับการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทย. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

4) วารสาร

พิพัฒน์ บุญยง. (2545). คอลัมน์ของธรรมจักษุ เรื่องทำไมต้องมีพระพุทธศาสนา ตอนที่ 1 โดย.. พิมพ์ลงในนิตยสาร *"ธรรมจักษุ"* ฉบับเดือน กุมภาพันธ์ 2545.

วัชระ งามวิจิตรเจริญ. (2544). นิพพานในพุทธปรัชญา อัตตาหรืออนัตตา. *วารสารพุทธศาสนศึกษา*. จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ปีที่ 8 ฉบับที่ 3 กันยายน –ธันวาคม 2544.

5) ภาษาอังกฤษ

Walpola Rahula**.** (1974). *The Heritage of the Bhikku : A Short History of the Bhikku in Educational*. Cultural, Social and Political Life. New York:Grove Press.

Yogavacara Rahula. (1996). The way to peace and Happiness. Sri lanka: Systematic Print (Pvt.) Ltd,1996

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-นามสกุล : พระเที่ยง อนาลโย (สุขสังข์)
วัน/เดือน/ปีเกิด : วันเสาร์ ที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๑
สถานที่เกิด : ๒๓ หมู่ที่ ๔ ตำบลสิ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ
สถานที่อยู่ปัจจุบัน : วัดโนนสว่าง หมู่ที่ ๔ ตำบลสิ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ
อุปสมบท : วันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ สังกัดวัดศรีขุนหาญ ตำบลสิ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๕๖ : สอบไล่ได้นักธรรมชั้นโท
พ.ศ. ๒๕๕๒ : พธ.บ (พุทธศาสตร์บัณฑิต) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประสบการณ์ : ครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน